

SLOVENSKÁ REČ

56|1991|3|

CENA 17,— KčS

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

F. Kočiš, Slovosledné tendencie v slovenskej syntaxi
■ L. Kralčák, Sémanticko-syntaktické vzťahy medzi
vetami v prechodných typoch jednoduchých podraďo-
vacích súvetí ■ V. Uhlár, Osídlenie Liptova a miestne
názvy na *-any* a *-ovany* ■ K. Lifanov, Typy konku-
rencie fonologických a morfológických jednotiek v slo-
vakizovanej češtine

DISKUSIE

L. Dvonč, Dvojhĺaska *ô* v spisovnej slovenčine

SPRÁVY A RECENZIE

Oneskorene k sedemdesiatym piatym narodeninám
Jána Holého. L. Kralčák ■ Súpis prác doc. Jána Ho-
lého za roky 1941—1990. L. Dvonč ■ Na šesťdesiatku
Gabriela Altmana. J. Doruľa ■ Správa o výsledkoch
riešenia úlohy Slovenčina v súčasnej komunikácii na
PF v Banskej Bystrici. J. Klincková

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného
ústavu
Eudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

F. Kočiš, Slovosledné tendencie v slovenskej syntaxi	129
L. Kralčák, Sémanticko-syntaktické vzťahy medzi vetami v prechodných typoch jednoduchých podradovacích súvetí	140
V. Uhlár, Osídlenie Liptova a miestne názvy na -any a -ovany	147
K. Lifanov, Typy konkurencie fonologických a morfológických jednotiek v slovakizovanej češtine	160

DISKUSIE

L. Dvonč, Dvojhláska ô v spisovnej slovenčine	170
---	-----

SPRÁVY A RECENZIE

Oneskorene k sedemdesiatym piatym narodeninám Jána Holého. L. Kralčák	179
Súpis prác doc. Jána Holého za roky 1941—1990. L. Dvonč	180
Na šesťdesiatku Gabriela Altmana. J. Doruľa	187
Správa o výsledkoch riešenia úlohy Slovenčina v súčasnej komunikácii na PF v Banskej Bystrici. J. Klíncková	188

ROZLIČNOSTI

Účastník hladovky — hladujúci — hladovkár. L. Kralčák	192
---	-----

František Kočíš

SLOVOSLEDNÉ TENDENCIE V SLOVENSKEJ SYNTAXI

1. V súčasnej spisovnej slovenčine sa podľa prieskumu publicistických textov a textov z odbornej literatúry (vybrali sme zväčša jazykovednú) v slovoslede jednoduchej vety a podradovacieho súvetia prejavujú tendencie, ktoré nadobudli už takmer všeobecný ráz a možno ich pokladať za ustálený, ak nie kánonizovaný spôsob slovoslednej výstavby vety či súvetia. Túto ustálenú tendenciu v slovoslede, konkrétne v postavení prísudku a rozvíjacích vetných členov sme zistili v týchto prípadoch: a) v postavení prísudku v jednoduchej vete, b) v postavení prísudku vo vedľajšej vete (postponovanej i anteponovanej), c) v postavení prísudku v hlavnej vete, ak pred ňou stojí vedľajšia veta.

Postavenie prísudku budeme posudzovať z dvoch aspektov: a) zo syntagmatického aspektu čiže z hľadiska postavenia všetkých vetných členov vo vete (hlavnej alebo vedľajšej) a osobitne z predpokladu, že prísudok má (alebo má mať) dominujúce postavenie medzi ostatnými vetnými členmi vo vete, b) z rytmického aspektu vety, ktorý zväčša vyplýva z funkčnej perspektívy vety a z vetného dôrazu a v nemalej miere je závislý aj od syntagmatického usporiadania vetných členov vo vete.

V tejto analýze chceme na dokladoch z odbornej literatúry a z dennej tlače sledovať spomínanú ustálenú a dosť výraznú tendenciu v umiestňovaní prísudku vo vete a v súvetí a odpovedať na otázku, ako a prečo sa táto tendencia v spisovnej slovenčine ustálila, najmä keď sa v literatúre o slovoslede osobitne nezdôrazňuje ani nezdôvodňuje, alebo sa spomína iba okrajovo, ako tento úzus vznikol a prečo sa stal priam kánonom v syntaxi súčasnej spisovnej slovenčiny i napriek tomu, že zreteľne narúša syntagmatiku vety či súvetia, ako aj ich rytmický pôdorys či vnútorný rytmus, resp. aj funkčnú perspektívu vety. Hlavným zámerom tejto materiálovo orientovanej štúdie je ukázať, že bez rešpektovania syntagmatickej hierarchizovaného usporiadania vetných členov vo vete či v súvetí

nemožno dosiahnuť ani náležitý slovosled, ani dodržať funkčnú perspektívu vety či výpovede.

2. Miesto prísudku v jednoduchej vete

2.1. Najčastejšie sú prípady, keď po príslovkovom určení alebo zámene na začiatku vety sa mechanicky a bez ohľadu na prítomnosť ďalších rozvíjajúcich vetných členov a podmetu umiestňuje prísudok:

Už po štvrtý raz *organizujú* členské organizácie IPPNW 1. októbra vo svojich krajinách Mierové dni zdravotníkov. (Tlač) — Preto *sa pohybujú* niektoré ich práce na rozhraní medzi literárnou históriou a literárnou kritikou. (Tomčík) — Preto *očakávame* v závere týždňa zhoršenie počasia. (Rozhlas) — Ako *sa vyrába* z odpadkov energia. (Tlač) — V utorok *predniesol* na XVII. zasadnutí Valného zhromaždenia Organizácie amerických štátov (OAS) vo Washingtone prejav minister zahraničných vecí USA George Shultz. (Tlač) — Na pomenovanie uvedenej rastliny *sa používa* vo všetkých nárečiach najmä výraz ognicha. (Kuchar) — Takto *získavame* zo všeobecnej javovej formy jazyka predstavu o jeho abstraktnej podstate. (Dolník) — Zároveň *videli* v závode Strojbal v prevádzke modernú linku špičkovej európskej úrovne. (Tlač) — Od slova *borz* *sa utvorili* vo väčšine stredoslovenských a západoslovenských nárečí aj názvy *borovica, borovnica, borievka* ... (A. Habovštiak) — Podľa správ z Pakistanu *prišiel* do afganskej provincie Lógar južne od Kábulu Gulbuddín Hekmatjár ... (Tlač) — Pri väčšine uvedených prísloviek *vstupuje* do sémantického derivačného základu obsahový prvok ... (Šikra)

2.2. Na začiatku vety je bežný slovosled podmet — prísudok alebo len prísudok so zamlčaným podmetom, ale bez ohľadu na prítomnosť príslovkového určenia a predmetu:

Autorka *poukazuje* prostredníctvom supletívnych syntagiem na paralelné systémové možnosti. (Kuchar) — *Navrhujeme* okrem zákona o právach dieťaťa poveriť túto komisiu, aby ... (Tlač)

Vo všetkých uvedených dokladoch je zrejmé excentrické postavenie prísudku. Takýmto postavením prísudku sa veľmi oslabuje jeho sémantická i syntagmatická rola, v takomto postavení prísudok štruktúru vety skôr rozbíja než stmeluje, lebo podmet, príslovkové určenie a predmet sa dostávajú na periférnu pozíciu a tým sa oslabuje aj zreteľnosť informácie. Napriek tomu sa tento „kánón“ pomerne dôsledne dodržiava, ako keby sa tu rešpektovala presne vymedzená norma. Taká však neexistuje. Zrejme sa tu rešpektuje slovosledný úzus, ktorý podľa prieskumu dokladov z literatúry zistil J. Mistrík (1966, s. 118): „Doklady ukazujú, že najfrekvencovanejšie poradie je s tranzitným slovesom na druhom mieste, teda $R_1 T R_2 R_3$.“ J. Mistrík ďalej konštatuje, že „postavenie určitého slo-

vesa v objektívnom členení na druhom mieste sa možno zautomatizovalo analogicky podľa výpovede s tromi komponentmi“. Pravda, také doklady, aké sme v štúdií zhromaždili my, J. Mistrík vo svojej monografii priamo neuvádza.

Aby sme ukázali na neopodstatnenosť takejto praxe v štruktúrnej (syntagmatickej) stavbe vety, všetky uvedené doklady nám prichodí uviesť v podobe upravenej podľa syntagmatickej spolupatričnosti vetných členov, v ktorej sa zreteľne prejaví aj náležitý slovosledný a rytmický pôdorys vety. V upravenej podobe sa prísudok dostáva do syntagmatického centra tak, aby rozvíjacie vetné členy viazal na seba hierarchicky a aby zvýraznil a sprehľadnil aj informačnú silu výpovede:

1. októbra už po štvrtý raz *organizujú* členské organizácie IPPNW vo svojich krajinách Mierové dni zdravotníkov. — Preto *sa* niektoré ich práce *pohybujú* na rozhraní medzi literárnou históriou a literárnou kritikou. — Preto v závere týždňa *očakávame* zhoršenie počasia. — Ako *sa* z odpadkov *vyrába* energia. — Na XVII. zasadaní Valného zhromaždenia Organizácie amerických štátov vo Washingtone *predniesol* v utorok prejav minister zahraničných vecí USA George Shultz. — Na pomenovanie uvedenej rastliny *sa* vo všetkých nárečiach *používa* najmä výraz ognicha. — Takto zo všeobecnej javovej formy jazyka *získavame* predstavu o jeho abstraktnej podstate. — V závode Strojbal zároveň *videli* v prevádzke modernú linku špičkovej európskej úrovne. — Od slova *bor* *sa* vo väčšine stredoslovenských a západoslovenských nárečí *utvorili* aj názvy *borovica*, *borovnica* . . . — Podľa správ z Pakistanu do afganskej provincie Lógar južne od Kábulu *prišiel* Gulbuddín Hekmatjár. — Pri väčšine uvedených prísloviok do sémantického derivačného základu *vstupuje* obsahový prvok.

Upravené doklady z bodu 2.2: *Prostredníctvom supletívnych syntagiem autorka p o u k a z u j e na paralelné systémové možnosti.* — *Okrem zákona o právach dieťaťa n a v r h u j e m e poveriť túto komisiu, aby . . .*

Pri prítomnosti dvoch príslovkových určení a jedného predmetu sa štruktúrna hierarchia vetných členov dosahuje pomerne ľahko, najmä keď sloveso v prísudku je zvrtné. Zámeno *sa* má slovosledne i rytmicky celkom prirodzené miesto medzi dvoma príslovkovými určeniami (napr. *na pomenovanie uvedenej rastliny sa vo všetkých nárečiach používa . . .*). Ak sloveso v prísudku nie je zvrtné, príslovkové určenia sa musia slovosledne usporiadať podľa sémantického kritéria. Toto kritérium je rozhodujúce najmä vtedy, keď vo vete sú tri príslovkové určenia, pravda, pri zachovaní nadväznosti na predchádzajúci kontext.

2.3. Z hľadiska riešenia slovosledu sú zaujímavé aj menné prísudky a prísudky utvorené z pomocného slovesa a infinitívu, z analytických slovies, ako aj zo zložených slovesných tvarov. Uvedieme niekoľko príkladov na konkrétne riešenie slovosledu s takýmito prísudkami:

...a zrejme i u nás *sa stane* v podobných prípadoch pravidlom. (Tlač) — Okrem toho *je* vnútorná forma výhodným východiskovým jednotiacim kritériom. (Ďurčo) — Podľa názorov vedcov *môžu byť* úlomky pozostatkami iných mesiacov Neptúna. (Tlač) — *Cenné* na Varsikovej práci *je* najmä to, že... (Žigo) — Podľa názoru polície *majú* atentát, pri ktorom vznikli len hmotné škody, *na svedomí* maoistickí atentátnici. (Tlač) — ...*bude* jeden lístok na koncert *stáť*... (Rozhlas) — ...a *usilujú sa vyťažiť* z okypených kádrov maximum... (Tlač)

Doklady poukazujú na tendenciu oddeľovať časti prísudku (napr. sponu a mennú časť) iným vetným členom. Je to podľa nášho názoru nie celkom a nie vždy odôvodnené, v poslednom prípade sa však toto oddeľovanie nerobí, ale na druhej strane sa nerešpektuje prirodzené centrálné postavenie významovej časti prísudku (infinitívu) medzi príslovkovým určením a predmetom. Uvedené doklady upravujeme takto:

...a zrejme i u nás *sa* v podobných prípadoch *stane* pravidlom. — Okrem toho vnútorná forma *je* výhodným východiskovým jednotiacim kritériom. — Podľa názorov vedcov úlomky *môžu byť* pozostatkami iných mesiacov Neptúna. — Na Varsikovej práci *je cenné* najmä to, že... — Podľa názoru polície atentát, pri ktorom vznikli len hmotné škody, *majú na svedomí* maoistickí extrémisti. — ...jeden lístok na koncert *bude stáť*... — ...a *usilujú sa* z okypených kádrov *vyťažiť maximum* (alebo: a z okypených kádrov *sa usilujú vyťažiť maximum*).

Vetu s menným prísudkom *V neposlednom rade je príčinou ich nedostatočného rozvoja nízka efektivita* by sme slovosledne upravili takto: a) *Príčinou ich nedostatočného rozvoja je v neposlednom rade nízka efektivita*, b) *V neposlednom rade príčinou ich nedostatočného rozvoja je nízka efektivita*. Príslovkové určenie zreteľa *v neposlednom rade* môže zaujať dvojaké postavenie: v prvom variante sa dostáva bližšie k podmetu a z významového hľadiska akoby bližšie určovalo podmet, v druhom variante sa toto príslovkové určenie zreteľa dostáva na čelo vety (ako zvyčajne všetky takéto príslovkové určenia) s funkciou kontextovej nadväznosti. V jednom i druhom variante sa však spona *je* dostáva bližšie k podmetu, ktorý je jadrom výpovede.

2.4. Zo syntagmatickej stránky sa pôdorys jednoduchej vety môže narušiť zdôraznením podmetu a jeho položením na začiatok vety a odsunutím prísudku na tretie miesto za predmet alebo príslovkové určenie:

Maďari väčšinu názvov veľkých a dôležitých stredných tokov na Slovensku prevzali v 10.—12. stor. (Varsik) — B. Varsik pri výklade názvov slovenských riek vychádza z poznatkov, že... (Žigo)

Takýto slovosled treba pokladať za typický hovorový, ktorý nie je

vhodný v štylisticky neutrálnom vyjadrovaní v odbornom texte. Tieto vety slovosledne upravujeme tak, že podmet kladieme až za prísudok: *Väčšinu názvov veľkých a dôležitých stredných tokov na Slovensku prevzali Maďari v 10.—12. stor. — Pri výklade názvov slovenských riek vychádza B. Varsík z poznatkov, že ...*

Zdôrazňovanie niektorého vetného člena tým, že sa kladie na začiatok vety bez ohľadu na jeho syntagmatickú príslušnosť, skoro vždy naruša nielen štruktúrny, ale i významový a rytmický profil vety; tak je to napr. vo vete *Dovedna bolo v nej schválených 63 návrhov rezolúcií* (Tlač), hoci z kontextu je zrejmé, že príslovkové určenie *dovedna* patrí k spojeniu *63 návrhov rezolúcií*. Tým však nechceme tvrdiť, že uvedené vety s podmetom a príslovkovým určením na začiatku vety nie sú ako výpovedné jednotky možné, ale ich slovosled nie je štruktúrne či syntagmaticky náležite motivovaný.

2.5. Na záver našich poznámok k slovosledu v jednoduchej vete uvedieme niekoľko príkladov na nenáležitý slovosled, ktorý niekedy naruša vo vetách aj funkčnú perspektívu, napr.

Minister Podlena uviedol pri rokovaní, že ... (Tlač) — Zdolať Rumunov 2 : 0 — to už niečo znamená v súčasnom európskom futbale. (Tlač) — Vládna koalícia toho však nie je schopná. (Tlač) — Dobré hlavičkovali, no nezmohli sa okrem bránenia na nič viac. (Tlač) — Jednak súperovi sa uvoľnila na pravej strane, kde operoval jeden z najlepších európskych pravých obrancov Joao Pinto, cesta. (Tlač)

Správny slovosled v uvedených vetách (posledné dva príklady sú vlastne súvetia, ale narušenie slovosledu sa týka hlavnej vety):

Minister Podlena pri rokovaní uviedol, že ... — Zdolať Rumunov 2 : 0 — to už v súčasnom európskom futbale niečo znamená. — Vládna koalícia nie je však toho schopná. — ... no okrem bránenia sa nezmohli na nič viac. — Jednak sa na pravej strane, kde operoval jeden z najlepších európskych pravých obrancov Joao Pinto, súperovi uvoľnila cesta.

3. *Postavenie prísudku vo vedľajšej vete.* — V stavbe vedľajšej vety sa v súčasnom slovoslednom úze prejavuje tendencia klásť sloveso v prísudku hneď za podradovaciu spojku bez toho, aby toto umiestňovanie bolo zdôvodnené alebo postulované aktuálnym členením, rytmom vety alebo syntagmatickým princípom. Práve naopak, toto postavenie prísudku je proti všetkým uvedeným princípom. Uvedieme príklady, ktoré sme rozčlenili podľa morfológicko-syntaktickej povahy slovesa v prísudku. Ponaajprv budeme sledovať vedľajšiu vetu v postpozícii.

3.1. sloveso v prísudku je nezvratné:

Sleduje, ako „prežívajú“ komunikanti jazyk v komunikácii. (Dolník) — Kladím si otázku, ako *závisia* jazykové formy od myšlienkových štruktúr. (Dolník) — V slove *vekslák* je spoluhláska *l* na rozdiel od spoluhlásky *ľ* v slovách *veksľa*, *vechsľa*, *veksel*, čo *súvisí* podľa našej mienky s tým, že... (Dvonč) — ..., preto *považujeme* výskum denominatívnej derivácie v slovenčine za aktuálny. (Trnková) — James Bond, ktorý *premáva* na výletnom člnu medzi Čínou a Japonskom. (Tlač) — ... no vari najefektívnejšie by bolo, keby *dokázalo* mužstvo pružne v priebehu hry lepšie *využívať* v ofenzívnej činnosti svoje univerzálne schopnosti. (Tlač)

Okrem posledného dokladu, ktorý je komplikovaný z hľadiska prítomnosti štyroch príslovkových určení a jedného predmetu a ktorý preberieme osobitne, vo všetkých uvedených dokladoch má sloveso v prísudku — podľa nášho názoru — zaujímať stredové postavenie medzi vetnými členmi, ktoré vo vedľajšej vete nasledujú po ňom (uvedieme iba vedľajšie vety):

ako komunikanti „prežívajú“ jazyk v komunikácii; ako jazykové formy *závisia* od myšlienkových štruktúr; čo podľa našej mienky *súvisí* s tým, že... preto výskum denominatívnej derivácie v slovenčine *považujeme* za aktuálny; ktorý na výletnom člnu *premáva* medzi Čínou a Japonskom.

V poslednom uvedenom súvetí slovosled vo vedľajšej vete upravujeme takto: ..., *keby mužstvo pružne v priebehu hry dokázalo v ofenzívnej činnosti lepšie využívať svoje univerzálne schopnosti*. V upravenej verzii umiestňujeme po spojke podmet, na prísudok *dokázalo* viažeme v antepozícii zloženú príslovkovú syntagmu *pružne v priebehu hry* a v postpozícii príslovkové určenie *v ofenzívnej činnosti* a na predmet v infinitíve *využívať* viažeme v antepozícii príslovkové určenie *lepšie* a v postpozícii ďalší (rozvitý) predmet *svoje univerzálne schopnosti*. Je evidentné, že pri takom bohatom rozvíjaní slovesa v prísudku viacerými príslovkovými určeniami treba slovosled riešiť na základe dôkladného poznania prísudku, príslovkových určení zo sémantickej stránky a syntagmatiky.

3.2. sloveso v prísudku je zvrtné:

..., do ktorého *sa premietajú* popri lingvistických poznatkoch aj sociálne poznatky. (Dolník) — ...slovenskej sociéty, ktorá *sa stávala* pod vplyvom vzdelania sociálne i národne emancipovanejšou. (Lalíková) — Je pravdepodobne motivovaný starším významom lexémy *ostro*, ktorý *sa zachoval* v súčasnej spisovnej slovenčine už len v knižných kompozitách *ostroum*... (Šikra)

V týchto vedľajších vetách za syntagmaticky i rytmicky náležitý pokla-

dáme slovosled, v ktorom sa sloveso v prísudku dostáva medzi členy nasledujúce za ním, pričom zvrtné zámeno *sa* zostáva pri podradovacej spojke:

do ktorého *sa* popri lingvistických poznatkoch *premietajú* aj sociálne poznatky; ktorá *sa* pod vplyvom vzdelania stávala sociálne i národne emancipovanejšou; ktorý *sa* v súčasnej spisovnej slovenčine *zachoval* už len v knižných kompozitách *ostroum* ...

Pri tomto slovoslede, ktorý je založený na dôslednom rešpektovaní centrálného postavenia slovesa v prísudku, vynikne najmä rytmická stránka súvetia, osobitne vedľajšej vety.

3.3. Zložený tvar minulého času v prísudku vedľajšej vety autor slovosledne rozložil takto: *Odborníci ľahko prídu k záveru, že sme pri štúdiu tejto látky ... postupovali samostatne* (Á. Král). Podľa slovosledu v predchádzajúcej skupine súvetí, keď zvrtné zámeno *sa* je umiestnené hneď za podradovacou spojkou, aj vo vedľajšej vete v uvedenom súvetí možno súhlasiť s miestom spony *sme* hneď za spojkou *že*, ale z hľadiska vnútorného rytmu vedľajšej vety by sme uprednostňovali pozíciu tvaru *sme* tesne pred tvarom *postupovali*, a to preto, aby po neprízvučnej spojke *že* nenasledovali ďalšie dve neprízvučné slová (*sme, pri*): *že pri štúdiu tejto látky sme postupovali samostatne*. Rovnako by sme vedľajšiu vetu štylizovali aj vtedy, keby namiesto zloženého tvaru *sme postupovali* bol tvar so zámenom *sa* (*sa postupovalo*).

3.4. Podľa spomínaného nepísaného kánonu *sa* vo vedľajšej vete rozkladá aj menný prísudok: za podradovaciu spojkou *sa* umiestňuje spona, po nej podmet a potom menná časť prísudku, resp. celý menný prísudok a po ňom podmet:

V súvislosti s tým, že je turistická sezóna na Jadrane *v plnom prúde*, ... (Tlač) — Existuje celý rad oblastí, v ktorých *bolo* vytvorenie podobných foriem spolupráce *potrebné* „už včera“ ... (Tlač) — Na rozdiel od lexiky, kde sú *východiskom skúmania* vzťahy v obsahovom pláne ... (Ďurčo)

V týchto vedľajších vetách za náležitejši pokladáme slovosled, v ktorom za podradovacou spojkou nasleduje podmet, po ňom spona so svojou mennou časťou:

že turistická sezóna na Jadrane *je v plnom prúde*; v ktorých vytvorenie podobných foriem spolupráce *bolo potrebné* „už včera“, kde *východiskom skúmania* sú vzťahy v obsahovom pláne.

Tento slovosled konvenuje prirodzenému rytmu vedľajšej vety, aktuál-

nemu členeniu a napokon aj syntagmatickému princípu, lebo spona sa dostáva do bezprostrednej blízkosti svojej mennej časti a ako celok, ako jeden tvar predstavuje tranzitnú časť medzi východiskom a jadrom. V treťom súvetí jadrom výpovede vo vedľajšej vete je podmet, a tak sa dostáva na koniec vedľajšej vety.

3.5. Vo vedľajších vetách v antepozícii je podľa excerpovaných dokladov pozícia slovesa v prísudku rovnaká — stojí hneď za podradovacou spojkou. Uvedieme niekoľko príkladov:

Ak sa začína používať písmeno x aj v slovách iného pôvodu, ... (Dvonč) — Ak sa pridriavame dôsledne písania x na základe etymologického princípu, dajú sa slová ... (Dvonč) — Ak sa uprázdni v obecnom (mestskom) zastupiteľstve mandát, nastupuje za poslanca ... (Tlač) — Hoci sa nepodarilo po irackom útoku na nedostavanú iránsku elektráreň dokázať únik rádioaktivity, bola ... (Tlač) — Ak stojí spojka na čele vety alebo súvetia, kladú sa po nej ... (Mistrik)

Aj v týchto vedľajších vetách je zrejmé obchádzanie alebo narúšanie syntagmatického princípu, podľa ktorého sloveso v prísudku má byť centrálnym členom vety a podľa intenčných pravidiel má náležite viazať na seba príslušné participanty. Okrem toho sa tu narúša aj pôdorys aktuálneho členenia (prísudok má byť tranzitným členom) a vnútorný rytmus vety. Uvedené vedľajšie vety upravujeme takto:

Ak sa písmeno x začína používať aj v slovách iného pôvodu; ak sa dôsledne pridriavame písania x na základe etymologického princípu; ak sa v obecnom (mestskom) zastupiteľstve uprázdni mandát; hoci sa po irackom útoku na nedostavanú iránsku elektráreň nepodarilo dokázať únik rádioaktivity.

V poslednom príklade možno slovosled upraviť takto: *Ak na čele vety alebo súvetia stojí spojka, kladú sa po nej...* Takto sa podmet spojka a jeho zámenné vyjadrenie v hlavnej vete dostávajú do bezprostrednej blízkosti aj podľa kontextu, čo zreteľnejšie podporuje aj plynulosť informácie. Ak však v tejto vedľajšej vete je dôraz na slovese v prísudku, ktorým sa istým spôsobom nadväzuje na predchádzajúci kontext, slovosled so slovesom v prísudku hneď po spojke *ak* možno akceptovať. V tomto prípade však nejde o neutrálny slovosled, východisko a jadro výpovede má potom štylistické zafarbenie, čiže jadro výpovede sa signalizuje vetným prízvukom (porov. Grepl — Karlík, 1986, s. 325).

4. *Postavenie prísudku v hlavnej vete, ak pred ňou predchádza vedľajšia veta.* — V jednoduchom podradovacom súvetí s antepoňovanou vedľajšou vetou (a vzťahuje sa to aj na zložené súvetia s jednou antepo-

novanou vetou alebo s viacerými anteponovanými vedľajšími vetami) sa v súčasnom spisovnom úze v okruhu publicistiky a odbornej literatúry prísudok v hlavnej vete zvyčajne kladie na začiatok hneď za čiarkou po vedľajšej vete, napr.

Podľa správ, ktoré sa dostali na verejnosť, *vypustil* raketoplán v deň svojho štartu v utorok novú špionážnu družicu. (Tlač) — Ako už bolo oznámené, 29. marca 1989 *sa zmocnili* na letisku Praha-Ruzyň dve ozbrojené osoby dopravného lietadla... (Tlač) — V súvislosti s tým, že je turistická sezóna na Jadrane v plnom prúde, *ubezpečila* včera juhoslovanská tlač potenciálnych hostí a turistov... (Tlač) — Hoci sa nepodarilo... dokázať únik rádioaktivity, *bolá* táto udalosť ďalším varovným mementom. (Tlač) — Pretože recenzný priestor je obmedzený, *sústredíme* svoju pozornosť na príspevky o lexike... (Kuchar) — Ak však v súvetí stojí riadiaca veta až po závislej, *stojí* deiktikum na čele riadiacej vety. (Mistrič) — Ak je riadiaca veta pred závislou, *môže* deiktikum *stáť* na ktoromkoľvek mieste v riadiacej vete. (Mistrič) — Ak sa však jednotlivé náročnosti posudzujú ako absolutizované bariéry ekonomického rastu, *začína byť* tento spôsob uvažovania problematickým. (M. Šikula) — Ak si znova pripomenieme isté prípady tohto typu..., *môžeme* aj v súvislosti s novším prevzatím slova... konštatovať... (Mlacek) — Ak vo volebnom obvode získajú dvaja alebo viacerí kandidáti rovnaký počet platných hlasov, *je zvolený* za poslanca kandidát v poradí uvedenom na kandidátskej listine. (Tlač) — Ak sa uprázdni v obecnom (mestskom) zastupiteľstve mandát, *nastupuje* za poslanca obecného (mestského) zastupiteľstva ako náhradník... (Tlač) — Ak stojí spojka na čele vety alebo súvetia, *kladú sa* po nej enklitiky rovnako... (Mistrič) — Ak samostatná veta nasleduje po vložke, *správajú sa* enklitiky tak, ako keby vložky nebolo bývalo. (Mistrič)

Na tento postup v kladení prísudku v hlavnej vete, pred ktorou predchádza vedľajšia veta, opäť upozorňujeme preto, že tento prísudok sa skoro bez výnimky kladie na začiatok hlavnej vety akoby podľa striktného slovosledného pravidla, ktoré však v našej jazykovednej literatúre nie je známe. Spomína sa však v Mluvnici češtiny 3 (1987), ale nie v tom zmysle, že by sa v nej odporúčalo iba toto riešenie miesta prísudku (prvé miesto v hlavnej vete). Pri výklade tohto slovosledného problému sa v Mluvnici vychádza z toho, že ak sloveso v prísudku má funkciu sprievodnej rematickej zložky, vo vete či výpovedi môže zaujať pozíciu za prvým vetným členom, čiže stojí na druhom mieste. Toto postavenie sa podľa Mluvnice pokladá za základné a uvádza sa takýto príklad: *Na vrcholu umělecké tvořivosti odešel Ferdinand Léger náhle od svého díla.* Ďalej sa tu uvádza, že toto postavenie na druhom mieste (základné) si prísudok zachováva aj vtedy, keď prvým vetným členom hlavnej vety je anteponovaná vedľajšia veta, hlavná veta sa preto začína slovesom v prísudku. Podľa tohto poriadku slov sú teda koncipované aj súvetia,

ktoré sme vo väčšom počte uviedli. Tento slovosledný model nie je však opísaný a odporúčaný v slovenskej literatúre o slovoslede.

V Mluvnici češtiny sa však ako možný pripúšťa aj druhý slovosledný variant s prísudkom za prvým vetným členom v hlavnej vete; je to variant, ktorý v slovenčine pokladáme za vhodnejší, štruktúrne či syntagmaticky náležitejší a za taký, ktorý viac konvenuje aj aktuálnemu členeniu a rytmickému pôdorysu vety či výpovede. Na začiatku hlavnej vety zvyčajne stojí podmet, ale môže to byť aj niektorý rozvíjaci vetný člen podľa jeho aktuálnosti alebo vetného dôrazu, takže v niektorých prípadoch sa prísudok môže odsunúť aj na ďalšie miesto. Takýmto slovosledom sa podľa nášho názoru zachováva štruktúrna (syntagmatická) samostatnosť hlavnej vety.

Keďže na tento slovosledný jav sme uviedli pomerne dosť takých dokladov, v ktorých zmena slovosledu na začiatku hlavnej vety (prísudok — podmet → podmet — prísudok) je bezproblémová, upravíme iba tie súvetia, v ktorých prísudok v hlavnej vete nebude stáť na druhom mieste:

Podľa správ, ktoré sme dostali na verejnosť, v deň svojho štartu, v utorok, raketoplán *vypustil* novú špionážnu družicu. — Ako už bolo oznámené, na letisku Praha-Ruzyň sa 29. marca 1989 dve ozbrojené osoby *zmocnili* dopravného lietadla. — V súvislosti s tým, že turistická sezóna na Jadrane je v plnom prúde, juhoslovanská tlač *ubezpečila* potenciálnych hostí a turistov ... — Ak stojí spojka na čele vety alebo súvetia, enklitiky *sa* po nej *kladú* rovnako ...

Na prvom mieste stojí predmet, príslovkové určenie alebo doplnok:

Pretože recenzný priestor je obmedzený, svoju pozornosť *sústredíme* na príspevky o lexike ... — Ak vo volebnom obvode získajú dvaja alebo viacerí kandidáti rovnaký počet platných hlasov, za poslanca *je zvolený* kandidát v poradí uvedenom na kandidátskej listine. — Ak sa v obecnom (mestskom) zastupiteľstve uprázdni mandát, za poslanca obecného (mestského) zastupiteľstva *nastupuje* ako náhradník ...

5. Závěry. — 1. Umiestňovanie prísudku v jednoduchnej vete a v podradovacom súvetí, tak ako sme ho opísali v tomto príspevku a ktoré sme označili za dosiaľ vedecky nezdôvodnený a neopísaný úzus či takmer kánon (pravda, okrem bodu 4), má podľa nášho názoru pôvod v spôsobe myslenia a potom aj koncipovania či štylizácie viet a súvetí. Z vlastnej skúsenosti môžeme potvrdiť, že kladenie prísudku hneď na druhé miesto v jednoduchnej vete a na prvé miesto po podradovacej spojke vo vedľajšej vete, ako aj na prvé miesto v hlavnej vete po anteponovanej vedľajšej vete vyplýva z dôležitosti prísudku nielen ako syntagmaticky organizujúceho vetného člena, ale aj ako nositeľa základnej informácie vo vete.

Preto jeho vyslovenie sa žiada hneď na začiatku vety bez ohľadu na jeho syntagmatickú funkciu vo vete medzi rozvíjacími vetnými členmi a bez ohľadu na jeho úzku syntagmatickú spätosť s podmetom. Až „dodatočné“ či druhé čítanie konceptu ukáže jeho pravé miesto vo vete (hlavnej alebo vedľajšej) — ukázali sme to v našej opravenej verzii viet. V tom vidíme aj hlavnú príčinu vzniku takéhoto úzu či priam kánonu. Tento úzus podporuje aj dosiaľ platná teória, že tzv. gramatický slovosled je vo výpovedi sekundárny.

2. Treba súhlasiť s poznatkom, že slovosled je jedným z podstatných exponentov aktuálneho členenia (porov. Grepl — Karlík, 1986, s. 321), ale nemožno súhlasiť s oddeľovaním syntagmatického usporiadania štruktúry vety od slovosledu a s hypostazovaním slovosledu ako čisto výpovedného aktu. Už sme ukázali (Kočiš, 1980), že vylučovanie vplyvu syntagmatického (gramatického) činiteľa na slovoslednú stavbu vety či súvetia nie je odôvodnené. Tento náš názor potvrdzuje aj analýza postavenia prísudku a rozvíjacích vetných členov, ako aj podmetu v jednoduchej vete, vo vedľajších vetách a v hlavnej vete podradovacieho súvetia s anteponovanou vedľajšou vetou.

3. Narušenie syntagmatického princípu vo vete a v súvetí má negatívne dôsledky pre slovosled, pre funkčnú perspektívu vety či súvetia a napokon aj pre vnútorný rytmus vety (hlavnej alebo aj vedľajšej). Syntagmatický princíp nie je preto iba gramatikalizovaný alebo gramatikalizujúci prvok vo výstavbe vety či výpovede (porov. Mistrík, 1966, s. 64) — je integrálnou súčasťou, základnou bázou slovosledu a aktuálneho členenia.

Literatúra

GREPL, M. — KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1986, s. 321.

KOČIŠ, F.: Vplyv gramatického činiteľa na slovosled v jadrovej časti vety. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 124—125.

MISTRÍK, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 64—67.

Mluvnice češtiny. Zv. 3. Skladba. Red. J. Petr. Praha, Academia 1987, s. 611—612.

SÉMANTICKO-SYNTAKTICKÉ VZŤAHY MEDZI VETAMI V PRECHODNÝCH TYPOCH JEDNODUCHÝCH PODRAĎOVACÍCH SÚVETÍ

Za prechodné typy jednoduchých súvetí sa najčastejšie pokladajú súvetia z nepravnej hypotaxy a parataxy (porov. Oravec — Bajziková, 1982). V týchto súvetiach sa prejavuje isté napätie medzi významovou koordináciou a podradovacou formou, resp. významovou determináciou a priraďovacou formou, teda napätie na úrovni syntaktických vzťahov priraďovania a podradovania. Pri širšom skúmaní jednoduchých súvetí, v ktorých nie je súlad medzi ich významovou platnosťou a gramatickou formou, sa ukazuje, že takéto súvetia nevznikajú len na úrovni vzťahov koordinácie a determinácie, ale aj na úrovni parciálnych sémanticko-syntaktických vzťahov, čím sa zreteľne vydeľujú jednotlivé druhy prechodných typov súvetí. Podľa K. Svobodu (1970, s. 15) sa syntaktické vzťahy odlišujú rôznou mierou abstraktnosti, pričom vzťahy s najväčšou mierou abstraktnosti označuje ako syntaktické vzťahy 1. stupňa a zaraďuje sem vzťah priradenosti a podradenosti; vzťahy 2. stupňa označuje ako menej abstraktné, a to predikáciu a determináciu; medzi vzťahy 3. stupňa zaraďuje vetnočlenské vzťahy a v súvetnej stavbe aj priraďovacie vzťahy, t. j. zlučovanie, odporovanie a pod.; do vzťahov 4. stupňa zahrňa vzťahy na úrovni jednotlivých druhov príslovkových určení.

Túto diferenciáciu môžeme použiť aj pri skúmaní prechodných typov jednoduchých podradovacích súvetí, no s tým rozdielom, že v podmienkach súvetnej stavby nám postačí 1., 3. a 4. stupeň. Na lepšiu orientáciu zmeníme číselné označenie tak, že 3. stupeň budeme označovať číslom 2 a 4. stupeň číslom 3. Ďalej na presnejšiu klasifikáciu prechodných súvetí na jednotlivých úrovniach syntaktických vzťahov je potrebné rozlišovať tri sémanticko-syntaktické úrovne súvetia, a to gramatickú formu, syntaktický význam a vecný obsah.

2. *Prechodné typy súvetí na úrovni syntaktických vzťahov 1. stupňa.* — Ako sme v úvode spomenuli, tieto typy súvetí vznikajú pri inklinácii významových vzťahov koordinácie k podradovacej forme alebo významových vzťahov determinácie k priraďovacej forme. V prípade nepravnej hypotaxy sa tak narúša súlad medzi syntaktickým významom na báze vecného obsahu na jednej strane a gramatickou formou na druhej strane. Táto nepravidelná štruktúra sa výrazne prejavuje najmä pri tzv. nepravých účelových vetách, preto sa pokúsime skúmať podmienky a možnosti ich vzniku na formálnej báze pravých podradovacích súvetí.

2.1. *Účelové podradňovacie súvetia a nepravé podradňovacie súvetia so spojkou a b y.* — Účelové vedľajšie vety sa najčastejšie uvádzajú spojkou *aby*. Účel sa niekedy chápe širšie, a to ako dej alebo stav, ktorý sa dosahuje zámerne, alebo ku ktorému iný dej vhodne, prirodzene, resp. zákonite vedie (Svoboda, 1970, s. 224). V súvislosti s rozlišovaním nepravých účelových vedľajších viet od pravých F. Daneš uvádza (porov. Svoboda, 1970, s. 224), že nepravé účelové vety majú s príslovkovými účelovými vetami spoločné to, že vyjadrujú dej, ku ktorému dej nadradenej vety smeruje, resp. do ktorého vyúsťuje alebo prechádza. Z toho vyplýva, že môže vzniknúť určité významové rozmedzie, v ktorom sa stráca ostrosť medzi obidvoma typmi súvetí. Ak pri ich interpretácii chceme odstrániť niektoré nejasnosti, predovšetkým je potrebné skúmať dosah nezámernej konania deja na významovú platnosť súvetia.

Nezámerne konaný dej môžeme chápať ako nezámerný z dvoch aspektov: a) dej vykonáva neživotný agens, b) dej vykonáva životný agens nezámerne.

2.1.1. *Dej vykonáva neživotný agens.* — V rámci širšieho chápania účelu K. Svoboda (1970, s. 222) hovorí, že účelové vety môžu byť závislé aj od hlavných viet vyjadrujúcich prírodné deje alebo stav vecí, účelová vedľajšia veta vyjadruje potom účelnosť takýchto dejov alebo stavov. Uvedenú účelnosť treba vidieť najmä v odhaľovaní zákonitého usporiadania a súvislosti prírodných javov, napr. *Stromy musia mať širokú korunu, aby zachytili čo najviac svetla.*

Za pravé účelové vety možno pokladať aj tie, v ktorých je dej vykonávaný personifikovaným neživotným činiteľom, resp. v ktorých životný činiteľ je zreteľný zo širšieho kontextu, napr.

Hlboké napájadlá nebies naplnili sa rýchle svetlom, aby stačili uhasiť smäd tmavých zálomov a priepastí... (Švantner) — Svetská architektúra si starostlivo počínala pri riešení priečelí a ich detailov, aby boli harmonicky zladené vzájomne i k celku. (Struhár)

Na báze činnosti neživotného agensa v hlavnej vete, ktorá sa javí ako nezámerná a ktorá nie je ani všeobecnou zákonitou účelnosťou prírodných javov, sa nemôže konštituovať podradňovacie súvetie s vedľajšou účelovou vetou, hoci je vyjadrená formou takéhoto súvetia. Významový vzťah v súvetí, a to ak ide o súvetie s neidentickým gramatickým subjektom v obidvoch vetách, možno potom interpretovať ako dôsledkový, napr. *Potôčik rozťal poľanu, rozrezal uzučké tabuľky zoraných záhonov na menšie, aby sa nezdalo zeme priveľa...* (Jilemnický). Z účelu sa stratou cieľovosti stáva dôsledok, lebo obsahy viet si zachovávajú širší príčinnostný vzťah: *Potôčik rozťal poľanu, rozrezal uzučké tabuľky zoraných záhonov*

na menšie, a tak sa nezdalo zeme priveľa. Ak v prípade nezámerného konania deja neživotným agensom je gramatický subjekt identický v obidvoch vetách, vzniká nepravé podradovacie súvetie s koordinatívnym významovým vzťahom, napr. *Nemých svedkov dávnej minulosti prichýlila matka-zem, aby ich o ďalšie stáročia zverila do rúk archeológov* (De-kan). Koordinácia je zjavná najmä po transformácii: *Nemých svedkov dávnej minulosti prichýlila matka-zem a o ďalšie stáročia ich zverila do rúk archeológov*.

2.1.2. *Dej vykonáva životný agens nezámerne.* — Nezámerný dej životného agensa v hlavnej vete signalizuje, že ide o nepravé podradovacie súvetie. Medzi obsahmi obidvoch viet nie je v takýchto prípadoch vnútorná príčinná súvislosť (porov. Ružička, 1955). Deje hlavnej a vedľajšej vety vykazujú súvislosť iba z hľadiska časovej následnosti, napr.

Napokon starec aj mladík spolu prezerajú, ohmatávajú vcelku čulého oslika, aby vzápätí to isté robili na druhom, nezainteresovane sa tváriacom oslovi. (M. Beniak). — Na Veľkú noc prišli mnohí chlapi zo sveta domov pokonať prípravy na poľnú prácu, prípadne poorať a zasiať jarinu, aby zas potom odišli do sveta za zárobkom. (Jilemnický)

V druhom príklade je v prvej vete uvedený cieľ deja (*pokonať prípravy, poorať, zasiať*), no takto vyjadrený zámer nemá vplyv na koordinatívny významový vzťah medzi obidvoma vetami súvetia: *Na Veľkú noc prišli mnohí chlapi domov pokonať prípravy na poľnú prácu a potom zas odišli do sveta za zárobkom*.

Nezámernosť konania deja životného agensa môže vyplynúť aj z logicky neprijateľného cieľa, ktorý vyjadruje vedľajšia veta; namiesto účelového vzťahu sa konštituuje dôsledkový vzťah, napr. *Stá džarkov ide každý rok do sveta, aby už od detstva okúsili, aký je zlý ...* (Jilemnický).

Najdôležitejším kritériom na rozlíšenie pravých účelových viet od nepravých je teda zámernosť konania deja. Preto súvetie, v ktorom z významu viet jednoznačne nevyplýva, či ide o zámer alebo nie, môže stáť na rozhraní medzi súvetím s účelovou vedľajšou vetou a nepravým účelovým súvetím, resp. je tu možná dvojaká interpretácia, napr. *Tak sa vrátil i Michal ako tisíce iných, aby ubité zmysly rozpútal po vášnivej búrke neľudského obžierania* (Jilemnický).

3. *Prechodné typy súvetí na úrovni syntaktických vzťahov 2. stupňa.* — Na druhom stupni syntaktických vzťahov vznikajú také typy prechodných súvetí, v ktorých väčšmi vystupuje do popredia ich vecný obsah, pričom v zhode s formou odkazuje na rovnaký syntaktický význam. Medzi gramatickou formou a vecným obsahom je teda v takýchto prípadoch súlad, no nesúlad je tu medzi gramatickou formou a vecným obsahom

na jednej strane a syntaktickým významom na druhej strane, t. j. gramatická forma a vecný obsah odkazujú na iný syntaktický význam, aký súvetie v skutočnosti má. Na druhom stupni syntaktických vzťahov to znamená, že vedľajšia veta má sprievodný význam iného vetného člena. Najčastejšie ide o súvetia s podmetovou, predmetovou, prívlastkovou resp. aj prísudkovou vedľajšou vetou, ktorých sémantika je príslovková alebo prívlastková. Prechodné typy súvetí na úrovni syntaktických vzťahov druhého stupňa sa výraznejšie konštituuju vtedy, keď sprievodný význam iného vetného člena vo vedľajšej vete je usúvzťažnený jeho lexikálnym vyjadrením v hlavnej vete. Napriek osobitnej štruktúre možno takéto typy súvetí bez väčších problémov interpretovať ako podmetové, predmetové, prívlastkové alebo prísudkové.

Podmetová vedľajšia veta s časovým významom: *Netrvá to dlho, kým sa pozbiera.* (Jaroš)

Podmetová vedľajšia veta s významom podmienky: *Bolo by lepšie, keby som šiel spať.* (Figuli)

Podmetová vedľajšia veta s významom spôsobu: *Uvidí sa, uvidí, ako sa časy vyvinú...* (Habaj)

Podmetová vedľajšia veta s prívlastkovým významom: *Nenašiel sa medzi nimi taký, ktorý by sa bol postavil proti pravde.* (Jilemnický)

Vetnozákladová vedľajšia veta s významom spôsobu: *Bolo to tak, ako som si myslel.* (Chrobák)

Prísudková vedľajšia veta s prívlastkovým významom: *Som taká, aká som.* (Mináč)

Predmetová vedľajšia veta s významom spôsobu: *Keby mu radšej povedala, ako to spravíť.* (Jašík)

Predmetová vedľajšia veta s časovým významom: *Ibaže mu bolo nepohodlné každú noc ložiť oblokom a čakať, kým ho starý vystrežie.* (Chrobák)

Prívlastková vedľajšia veta s časovým významom: *Tak i Padycha živil svojou stuhnutou múkou a drahým cukrom v čase, keď u nich ani len soli nebolo...* (Jilemnický)

Prívlastková vedľajšia veta s miestnym významom: *Potom zvolna vykročil k miestu, kde stáli voly.* (Chrobák)

Je známe, že vedľajšie vety vyjadrujú niektorý z vetných členov hlavnej vety. Na uvedených príkladoch možno identifikovať nielen základné postavenie hlavných vetných členov, ale aj poradie dôležitosti vedľajších vetných členov pre výpoveď na úrovni súvetia. Podmet, prísudok a aj predmet sa ukazujú ako syntaktické funkcie, ako abstrakcie, ktoré nemôžeme explicitne vyjadriť, a to ani pomocou špecifických spojok, a preto vedľajšie vety nemôžu mať ich sprievodný význam. Na nižšom stupni stojí prívlastok a až po ňom nasledujú príslovkové určenia, pretože okolnosť môže byť sprievodným významom prívlastkovej vety, nie však

naopak. Tento poznatok je dôležitý pre výklad takých prípadov prechodných typov súvetí, v ktorých by pre nedostatok odkazovacích výrazov v hlavnej vete, resp. pre nevyhranenosť syntaktických vzťahov signalizovaných niektorými lexémami bola možná dvojaká interpretácia, napr. *Našiel si čas, aby k nim vyhotovil sprievodné ilustrácie* (Žáry). Tu je možná jednak prívlastková interpretácia (*Našiel si čas na vyhotovenie sprievodných ilustrácií k nim*), jednak účelová interpretácia (*Našiel si čas s cieľom vyhotoviť sprievodné ilustrácie k nim*). Pretože prívlastkový význam nemôže byť sprievodným významom príslovkovej vedľajšej vety, správne by sa mal tento prípad hodnotiť ako súvetie s prívlastkovou vedľajšou vetou. Podobne dvojako možno interpretovať napr. súvetie *Ja sa radujem, že môj chlapec došiel toľkej cti* (Kukučín), a to ako súvetie s príčinnou vedľajšou vetou (*Ja sa radujem preto, lebo môj chlapec došiel toľkej cti*) alebo ako súvetie s predmetovou vedľajšou vetou (*Ja sa radujem z toho, že môj chlapec došiel toľkej cti*). Aj v tomto prípade dávame prednosť významu toho vetného člena, ktorý je všeobecne pre výpoveď dôležitejší. Ide o súvetie s vedľajšou vetou predmetovou, pretože príslovkové vedľajšie vety nemôžu mať sprievodný význam predmetu.

4. *Prechodné typy súvetí na úrovni syntaktických vzťahov 3. stupňa.* — Úroveň abstraktnosti týchto vzťahov je zo všetkých troch úrovní najnižšia. Spôsobuje to adekvátnosť okolnostných určení deja s konkrétnymi javmi v mimojazykovej skutočnosti. Zároveň sa tu prejavuje vzájomná úzka spätosť jednotlivých okolnostných určení (napr. podmienka vzniká alebo trvá v čase, prípusťka existuje popri nepriaznivej podmienke a pod.), čo umožňuje plynulý prechod medzi niektorými typmi súvetí s príslovkovou vedľajšou vetou. Z významového hľadiska by v zásade nemal nastať prechod obsahu účinkovej vedľajšej vety, resp. obidvoch viet tohto súvetia k forme súvetia s príčinnou vedľajšou vetou, pretože logický vzťah príčiny a účinku nedovoľuje ich zámenu. Najčastejšie sa prelínajú významy podmienky a času, podmienky a prípusťky, času a príčiny. Pritom medzi podmienkovými a prípusťkovými vedľajšími vetami sa konštituoval prechodný typ súvetia, ktorý sa natoľko osamostatnil, že sa to odrazilo na jeho forme, a vznikol tak osobitný inventár spojok, charakteristický pre vyjadrenie významu krajnej podmienky (porov. Ružička, 1974). Môžeme dokonca hovoriť o podmienkovo-prípusťkovej vedľajšej vete.

Pri abstrahovaní syntaktického významu v takýchto súvetiach je potrebné vo väčšej miere ako v predchádzajúcich dvoch typoch opierať sa o vecný obsah. Na úrovni syntaktických vzťahov 3. stupňa syntaktický význam totiž priamo závisí od vecného obsahu. Štruktúra súvetia sa teda narúša nesúlalom syntaktického významu a vecného obsahu na jednej strane a gramatickej formy na druhej strane.

4.1. *Časové, podmienkové a príčinné podradňovacie súvetia so spojkou keď*. — Spojka *keď* má primárne časový význam. Spája teda predovšetkým obsahy viet, medzi ktorými je časová súvislosť. Časová súvislosť môže byť aj medzi dejmi vykazujúcimi nejaký príčinnostný vzťah, čo platí najmä o podmienke, ktorá je organicky spätá s časom, lebo v ňom vzniká, mení sa a zaniká (porov. Ružička, 1956).

Vedľajšia veta so spojkou *keď* má výlučne časový význam vtedy, keď spája dva disparátne deje nevykazujúce priamy kauzálny vzťah, ale iba časovú zaradenosť jedného deja vzhľadom k druhému deju, napr.

Keď som zasa s koňom osamel, nad Babou už zore pohasli. (Švantner) — Keď som bola mladšia, chcela som byť tanečnicou. (Sedlák) — Keď sa nad ránom blížil k Leštínám, videl svoju úlohu pred sebou celkom jasne. (Chrobák)

Napriek tomu, že podmienka úzko súvisí s časom, vo vedľajšej vete vystupuje do popredia práve vtedy, keď sa potláča časový význam. Podmienková interpretácia vedľajšej vety je preto možná vo výrokoch gnó-mického charakteru, napr.

Načo nosiť drevo do lesa, keď v tunajšej knižnici je lektúry dosť a dosť. (Drug) — Keď má možnosť vybrať si boháča, nevyberie si trhana. (Figuli) — Nech psom tráva rastie, keď kone podochnú. (Príslovie)

Časovo-podmienkový význam má vedľajšia veta v tom prípade, keď pri časovej súbežnosti dejov je dej hlavnej vety podmienený existenciou deja vedľajšej vety, napr.

Pokojná bola len vtedy, keď sedela. (Jaroš) — Keď si zapchal uši, chichot bol ešte zreteľnejší. (Jašík) — Minárik bude mlčať len vtedy, keď nebude hatený vo svojej robote. (Jilemnický)

Ak význam vedľajšej vety časovo nezaraďuje vykonávanie deja hlavnej vety a ani ho nepodmieňuje vonkajšími okolnosťami, ale s ním priamo vnútorne súvisí, môžeme takéto súvetie interpretovať ako súvetie s príčinnou vedľajšou vetou, napr.

Keď napádaš na nohu, nemôžeš s nami chodiť. (Zelinka) — A keď to videli pastieri, to už ani čo by bol videl celý svet. (Jašík) — Idem ťa, reku, pozrieť, keď si sa vrátil. (Chrobák)

Časové zaradenie deja hlavnej vety niekedy korešponduje s kauzálnym vzťahom medzi obidvoma vetami. V takýchto prípadoch má vedľajšia veta časovo-príčinný význam, napr.

Zájde aj k ľuďom, keď sa mu veľmi začne. (Švantner) — Najšťastnejší bol, keď sa mu podarilo zosynchronizovať čas raňajok s bohatým ranným úlovkom. (Žáry) — Keď ju mať zočila, skoro omdlela. (Figuli)

Záver. — Prechodné typy podradovacích súvetí je možné diferencovať podľa jednotlivých úrovní syntaktických vzťahov. Nepravidelnosť ich štruktúry nemá vždy rovnakú kvalitu, ale závisí od toho, na ktorom stupni syntaktického vzťahu dochádza ku konštitúcii prechodného typu súvetia. Túto kvalitu možno odhaliť skúmaním vzájomných relácií troch základných úrovní štruktúry súvetia, a to syntaktického významu, vecného obsahu a gramatickej formy. Pre interpretáciu súvetia je rozhodujúci syntaktický význam, pretože odráža syntaktické vzťahy medzi obidvoma vetami. Napriek tomu, že vecný obsah stojí raz proti gramatickej forme, raz proti syntaktickému významu, nie je v tejto štruktúre iba doplnkovým členom.

Medzi bežnými a prechodnými typmi jednoduchých súvetí sa konštituuju aj také hraničné prípady, ktoré vykazujú obidva syntaktické významy, resp. je tu možná dvojaká interpretácia. Pretože v týchto prípadoch je vecný obsah nevyhranený a nestojí tu ani proti gramatickej forme, ani proti syntaktickému významu, nemožno ich vždy jednoznačne klasifikovať. Prijímateľ si niekedy musí vypomôcť širším kontextom, resp. komunikačnou situáciou.

Literatúra

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970. 387 s.

ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 200—203.

RUŽIČKA, J.: Používanie spojky *aby* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 20, 1955, s. 290—301.

RUŽIČKA, J.: Podradovacia spojka *keď*. Slovenská reč, 21, 1956, s. 339—351.

RUŽIČKA, J.: Prípustkové a krajnopolmienkové súvetie. Kultúra slova, 8, 1974, s. 149—151.

SVOBODA, K.: Souvětí spisovné češtiny. Zv. 1—2. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970. 364 s.

OSÍDLLENIE LIPTOVA A MIESTNE NÁZVY NA -ANY A -OVANY

1. V starej, ale relatívne predsa len mladšej sídelnej oblasti Slovenska, vo vysokopoloženej Liptovskej kotline sa dosť prekvapujúco nachodí pomerne značný počet miestnych názvov (MN) na *-any* (*Kľačany, Kvačany, Smrečany, Kostolany, Kraľovany, Stráňany, Podhorany*) a takisto aj na *-ovany* (*Strakovany, Gôtovany, Galovany, Ančikovany, Jakubovany*), ktoré si zaslúžia pozornosť i vzhľadom na objasnenie tejto problematiky aj zo širšieho, najmä historického zreteľa.¹

Obyvateľské MN tvorené sufixom *-any* podľa všeobecnej mienky v slovenskej toponomastike svojím pôvodom patria k najstaršej vrstve slovenskej ojkonymie (porov. Šmilauer, 1966). Vyskytujú sa vo všetkých krajinách obývaných slovanskými národmi, no príznačné sú najmä pre krajiny západných Slovanov, hoci sú časté aj u Bielorusov a Ukrajincov pred Dneprom, v mladších sídelných oblastiach za Dneprom a v Rusku sú zriedkavejšie. Známe sú aj u všetkých južných Slovanov; veľmi početné sú najmä v Slovinsku, lebo v najstaršom dejinnom období boli Slovinci blízkymi susedmi so západnými panónskymi a naddunajskými Slovanmi neskoršej Veľkej Moravy (Spal, 1958, s. 34 n.).

Obyvateľské MN tvorené sufixom *-any* vznikali z obyvateľských mien. Označovali sa nimi osady obyvateľov istého miesta. Ako sprvoti vznikali aj názvy kmeňov (napr. *Polania, Lúčania, Drevania*), tak aj obyvatelia sídliači pri brodoch, pod lužnými hájmi, na piesčiniach, pri močiaroch, pri teplej vode-teplici, pri rybných tokoch, na porastoch chabzdia, pri brezinách, smrečí a pod. boli v ponímaní a označovaní okolitého obyvateľstva jednoducho *brodzania, podlužania, piešťania, močarania, tepličania, rybania, chabžďania, brezania, smrečania* a pod. Metonymickým prenesením sa obyvateľské meno stalo názvom miesta. V toponymizačnom procese prešli do kategórie neživotných mien, pričom tvar pádu najčastejšieho výskytu (akuz. pl.) prevzal funkciu základného tvaru (nom. pl.) už

¹ Tento článok vznikol už roku 1973, bol určený do Vlastivedného zborníka Liptov (vydáva Osveta v Martine pre Liptovské múzeum v Ružomberku), ale nebol publikovaný pre známe vtedajšie príčiny — nesmel som publikovať. Medzitým F. Uličný postupne uverejnil v 3 častiach Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (podľa osád a mestečiek v abecednom poradí) vo Vlastivednom zborníku Liptov s využitím všetkého dostupného archívneho materiálu (i z Krajinského archívu v Budapešti) takto: 1. časť Liptov, 7, 1983, s. 38—90, osady A—K (skratka L 7); 2. časť Liptov, 8, 1985, s. 133—208, osady L—P (skratka L 8); 3. časť Liptov, 9, 1987, s. 61—194, osady R—Ž (skratka L 9). Tak som mohol spresniť historické údaje podľa tejto veľmi dôkladnej a detailnej štúdie. Z nej čerpám údaje, najmä letopočty a závery.

toponymizovaného MN: (vidieť „brodžäny“) — MN *Brodzany*, obdobne *Podlužany*, *Piešťany*, *Vysočany*, *Smrečany*, *Topoľčany* atď.²

MN na Slovensku s pomerne veľkým počtom obyvateľských mien na *-any* zaujímajú význačné miesto v starobylej slovanskej ojkonymii. MN tohto typu sú najčastejšie v starej slovanskej sídelnej oblasti, najmä na strednom až hornom Ponitří (hlavne v okrese Topoľčany) a na východnom Slovensku (hlavne v okrese Prešov).

S osobitným vývinom osídlenia Slovenska — nepochybne s vývinom sídliskových pomerov — súvisí aj prekvapujúci výskyt značnejšieho počtu názvov tohto typu v Liptove a Turci (*Turany*, *Sučany*, *Krpeľany*, *Klačany*, *Košťany*, *Tomčany*, *Slovany*, *Lazany*). Je to aj dôsledkom osídlenia Liptova z Turca, ktorý jednak prirodzeným rozrastaním osídľovali slovanské rody z Ponitria, jednak aby sa vládcovia Nitry (najmä za Svätopluka v 9. stor.) mocensky upevnili na starej cestnej trase do Povislia a na Balt. Možno Paulinyho (1963) vyjadrenie, že ľud so stredoslovenským nárečím „zaliaľ kompaktným osídlením“ z Turca i Liptov, je trochu nadnesené, ale vystihujúce jazykové pomery. Archeológia už dávno zistila slovanské osídlenie Turca v 8. stor. (mohyly v Turč. Blatnici, M. Čepčine) a už J. Eisner (1947) napísal, že „v 9. stor. bola oživená cesta cez Turiec a Oravu [cez Liptov], ktorá spájala nitriansky kraj s končinami na sever od hrebeňa karpatského“, čo presvedčivo preukázali nedávne archeologické výskumy P. Čaploviča (1987) najmä vo Vyšnom Kubíne.

Takmer nedostatok obyvateľských MN na *-any* v oblasti Banskej Bystrice tiež svedčí, že osídlenie Liptova nevychádzalo z južného stredného Slovenska (z Hontu a od Zvolena) za širokou bariérou vrchov a hôr (50 km medzi Bystricou a Ružomberkom), ale práve od hornej Nitry a Turca stredoslovenským obyvateľstvom so starou nitrianskou strednou slovenčinou.³

² V najstarších latinských listinách zo slovenského územia sa uvádzajú tvary *Pescan* (Piešťany), *Kimelan* (Chmeľany), *Celsan* (Selčany), *Borscan* (Borčany), *Cozuran* (Kocúrans), *Costelan* (Kostoľany) ... [porov. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I od E. Marsinu v tzv. Zoborskej listine z roku 1113 (s. 64—67)], ktoré by bolo možné azda pokladať za nom. (sg.) kolektívnych mien označujúcich „obyvateľstvo“ miesta, tvorených sufixom *-ian*, lit. *-ion/-is*, gr. *-iōn*, porov. *uraniōn* čiže nebešťania (božstvo). Tento výklad J. Zubatého v článku K slovanským kmenům na *-jan*, *-ěn* (Listy filologické, 29, 1902, s. 226 a n.) spomína J. Spal (1958, s. 10). Oveľa pravdepodobnejšie však je, že už v týchto tvaroch treba vidieť iba starý o-kmeňový gen. pl. s nulovou príponou, ktorý sa v slovenčine zachoval práve v tejto kategórii neživotných mien až do súčasnosti (nom. *Pěščaňe* : *Piešťania*, gen. *Pěščan* : *Piešťan*), kým inde je už pravidelne prípona *-ov* od *u-kmeňov* (*chlapov*, *dubov*, *Piešťancov* a pod.). Porov. Doruľa, 1981.

³ Porov. Uhlár, 1984 i Poznámku k diskusnému príspevku B. Varsika v Slovenskej reči, 50, 1980, s. 232—233. Je to i proti názoru J. Stanislava v jeho monografii Liptovské nárečia. Z Turca išla trasa sedlom cez Fatru do Liptova a hore dolinou potoka na Komjatnú na Oravu, lebo cesta proti rieke Orave bola celkom neschodná od Kraľovian do Párnice (do vylámania cesty za Márie Terézie v 18. stor.).

V tomto príspevku sa sústreďujeme na problematiku názvov na *-any* v Liptove a usilujeme sa zachytiť najmä vývin mladšej skupiny z nich (*-ovany*), ktoré poukazujú na odlišný spôsob vzniku. (V Liptove ide o tri menšie rajóny. Neskôr sa na ne sústredíme a pokúsime sa riešiť vznik takýchto názvov komplexne v súbore MN a mikrotoponym. Odvážujeme sa na tento pokus aj vo vedomí, že niet naporúdzi zápisov takýchto názvov vo všetkých polohách v ich historickom vývine.)

Všeobecné výsledky toponomastického štúdia presviedčajú, že MN tvorené sufixom *-any* sa pôvodne tvorili iba od apelatív s významom miesta (a iných miestnych okolností), na ktorom sa obyvateľstvo osadilo, kým MN tohto druhu tvorené z osobných mien sú z hľadiska ojkonymie do istej miery výnimočné, nesystémové a nepochybne mladšie (Spal, 1958, s. 20—22). Týka sa to aj spomínaných liptovských MN, ktorých základom sú osobné mená *Gôt, Gál, Jakub, Stanko* v MN *Gôtovery, Galovany, Jakubovany, Stankovany*.

2. V strednom Liptove sú niektoré MN pravidelne utvorené sufixom *-any*. Sú to názvy *Klačany, Kvačany, Smrečany*, zaniknuté *Podhorany*, živé *Kostoľany* (v *Sliačoch*) a *Kraľovany* so *Stráňanmi* v Svätom Kríži.

2.1. *Klačany* (úradne *Liptovské Klačany*) boli ešte začiatkom 14. stor. v chotári obcí *Lubeľa*. Už pred rokom 1339 vznikol v jej severozápadnej časti kostol sv. Alžbety a obďaleč tri zemianske osady *Biely Potok* (od r. 1370), *Klačany* a *Andice*; neskôr prevládol spoločný názov *Klačany*. Hoci *Klačany* vznikli v druhej polovici 14. stor., názov je doložený najprv iba v prídomku zemana (*de Klecsen*) roku 1474 (Uličný, 1985, s. 157).

MN *Klačany* je na Slovensku častý aj dnes, hoci niekoľko takýchto názvov aj zaniklo. Jeho základom je koreň *klak-/klek-*, pôv. **klek-*. Sémanticky však tento názov nie je dosť jasný. S ním sa do súvislosti uvádza apelatívum *kláče* („kriviny“), držadlá pluhu ohnuté na konci ako rukoväť; porov. aj české *kleč* (kosodrevina), pokrútený vysokohorský ker, inokedy zakrpatená borovica, príp. borievčie-jalovec, kriaky, porov. aj srbský názov *kleka* („jalovec“). Na Slovensku je aj viac názvov *Klak* (i *Kliačik*); sú to skalnaté vrchy obyčajne s chochoľou veľkého, holého brala (porov. Varsík, 1964; Machek, 1957).⁴

V rozličných krajoch Slovenska je deväť názvov *Klačany* (nieť ich v Čechách). Tak sa vidí, že *kláčania* boli pôvodne obyvateľmi odľahlejších miest, v priestoroch pod vrchmi s redším porastom kríčia, v Liptove

⁴ J. Martinka (porov. Hrad Sokoľa nad Košicami. In: Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 25, Martin, 1931, s. 125) chcel dávať *Klačany* i *Kvačany* do súvislosti so sokolníctvom; vraj v tomto názve sa odráža meno sokola *kličén, klečan* a či *klacán, krečen* podľa ich škreku *kli-kli-kli-lia, kreee-kreeek*; vraj sokol *kliáče, klekoce*.

i smrečia a borovic (*kľač-*: *kľačania* — *Kľačany*; obdobné je aj ojkonymum *Chrašťany* od *chrast*). Takáto motivácia je priliehavá pre *Liptovské Kľačany* pod Nízkymi Tatrami, pre *Turčianske Kľačany* pod Magurou v Malej Fatre, pre *Kľačany* nad Trnavou Horou v obvode Kremnice, pre *Kľačany* (tak ešte v 19. stor., teraz *Kľače*) pri Rajci, azda aj pre miestnu časť *Kľačany* v Pravenci na hornej Nitre (dolož. r. 1429, ako obec r. 1448). Lenže *Kľačany* pri Hlohovci, *Čierne Kľačany* pri Zlatých Moravciach, *Hronské Kľačany* pri Leviciach, *Kľačany* (časť v Urminciach pri Topoľčanoch), *Kapušianske Kľačany* sú na rovnejšom priestore, no bol to terén azda pokrivený, zbrázdený, patočinatý, takže názvy umožňujú obmenený výklad.

Podľa I. Kniezsú názov *Kľačany* možno spájať s apelatívom *kľača*, *kľač*, ktoré v ukrajinčine má význam „kobyľa“ a bolo aj v starej poľštine (žrebná kobyľa je prehnutá ako *kľače*) a P. Ratkoš (1986) dáva aj *Liptovské Kľačany* do súvislosti s miestom, kde sa pasením voľne dochovávali kobyly (tak akosi autoritatívne naposledy v syntéze Dejín Slovenska I). Takýto výklad je menej pravdepodobný (porov. MN *Kobyly* r. 1277; MN *Kobylnice* r. 1363; vrch *Kobyľa* nad Devínom, ako aj MN *Konská* pri Rajci a *Konská [Lúka]* v Liptove).

2.2. *Kvačany* sú v severnej časti stredného Liptova. Roku 1256 bansko-bystrický richtár dostal donáciu „na horu bez obyvateľstva vyňatú z územia staršej občiny Sielnice“, kde sa potom až roku 1379 spomína dedina *Kouachan* (Uličný, 1983, s. 89). I pri Košiciach je dedina *Kavečany*, pre ktorú sa predpokladá pôvodná podoba *Kvačany*, akú majú aj *Kvačany* v Šariši (na sever od Margecian). Nie je bez dokladovej hodnoty, že najstaršie záznamy pre *Kavečany* pri Košiciach majú podobu s *-l-* (r. 1423 *Kalachyan*, *Kalacsan*). Nazdávame sa, že sémanticky ide o príbuzné slová, porov. *kvaka* „krivuľa, zakrivená palica“. Aj *kľače* na voze (na upevnenie záložiek, bočníc) v Liptove volali *kvačami*. Dobré je známa aj *kvaka* s významom „biela repa, zelenina“; pred rozšírením zemiakov mala vraj približne podobnú hodnotu a rozšírenie medzi požívatinami (Kučera, 1974). Azda nemožno celkom zavrhnovať ani spájanie tohto názvu s onomatopoickým *kvak-kvak*, so zvukom napodobňujúcim hlas žiab, prípadne krkavcov a vrán.

Aj napriek neistote v otázke jednoznačnej motivácie vzniku MN *Kvačany* je nepochybné, že táto obec z druhej polovice 14. storočia má názov utvorený typickým spôsobom pre staré MN. Dedina leží pod hrdlom tiesňavy, ktorou sa predrala Sielničianka (preto i *Kvačianka*) cez bralnatý priestor vápencov Chočských vrchov spoza Borového a Hút.

2.3. *Smrečany* sa prvý raz spomínajú až koncom 13. stor. (roku 1299 *Zemerchen*) pri konaní chotárnej obchôdzky. Osada vznikla na území ko-

mesa Bohumíra nepochybne už o pol storočie prv, lebo z poslednej tretiny 13. stor. je tu kostol Očisťovania Panny Márie (Uličný, 1985, s. 202; 1969) na halštatskom hradisku. Nárečový tvar odvodeného adjektíva je doteraz *smrecký*, derivát od apelatíva *smrečie*; v ňom sa zachováva súvislosť MN *Smrečany* s menom obyvateľov nazývaných podľa priestoru v povodí potoka pretekajúceho širšou dolinkou, veľmi zanášaného nánosmi štrkov potoka Vrbice (Šmilauer, 1932) (teraz *Smrečianka*) a až do súčasnosti charakterizovanou roztrúsenými smrečkami a borovicami. (Priezvisko starej zemianskej rodiny *Smrecsányi* — *Smrečiansky* z rodu Bohumíra je odvodené z názvu obce.)

2.4. *Podhorany* bola malá obec v blízkosti Okoličného a potom v jej chotári. Najstaršia správa je z roku 1405 (*de Podhoran*) (Uličný, 1985, s. 202). Roku 1407 sa spomína cesta *de possessione Zemerchen ... ad Podhoren* a roku 1471 *Peter Koys de Zpodhoren ... porcionem suam ad Podhoran*. Potôčik *Potorianka* (neznelé *h* z podoby *Podhorianka* vypadlo) tečie v Okoličnom pred honom Zádvorie (nedávno tam boli skleníky záhradníctva). Je zjavné, že *Podhorany* mali názov podľa miesta ležiaceho „pod horou“. Pôvodný dvor (*praedium Podhoran* ešte roku 1851) bol severnejšie. V parcelnom protokole z roku 1851 má hon č. 74 názov *Na Podhorany koncom* a vlastný priestor má dodnes názov *Podhorany-klin*. (Podľa názvu *Podhorany* bola pomenovaná aj zemianska rodina *Podhorányi*ovcov.)

2.5. *Kostoľany* je domáci názov pre časť Sliačov, a to pre tzv. *Prostredný Sliač*, novšie *Stredný Sliač*. *Sliače* sú stará obecina, už roku 1251 a 1252 sú *dva Sliače* (*duas villas nostras Scelech vocatas*) v majetku premonštrátov z Kláštora pod Znievom (Uličný, 1987, s. 72). Keď roku 1326 postavili premonštráti v Sliačoch kostol (vyčlenením sa z Liptovského Michala), túto časť začali nazývať *Kostoľanmi* (ako protiklad k *Nižnejši* — *Nižná Ves*); tento názov je dobre zdôvodnený kostolom i k neskoršej *Višnejši* (*Vyšná Ves*). Tri Sliače s voleným magistrátom „*oppidum Trium Selecsch*“ boli roku 1516 najväčšie dedinské „mestečko“ v Liptove.

(O častiach dediny Svätý Kríž *Kraľovianstrana* — *Kraľovany* a *Stranianstrana* — *Stráňany* porov. druhú časť príspevku.)

3. V protiklade s MN *Kľačany*, *Kvačany*, *Smrečany*, *Podhorany* a *Kostoľany* (v Sliačoch) názvy *Gôtoľany*, *Ančíkovany*, *Galovany*, *Jakubovany*, *Stankovany* svojou skladbou zjavne potvrdzujú, že pri ich vzniku sa neuplatňoval vzťah k osídľovaciemu priestoru alebo miestu, ale vzťah osobnej zviazanosti, pravdepodobne k obdarovanému vlastníkovi, príp. k organizátorovi osady s jeho osobným menom, ktoré je často skrátanou, deklinatívnou formou: *Gotthard* — *Gôt*, *Gallus* — *Gál*, *Stanislav* — *Stanko*, *Jacobus* — *Jakub*. Zjavne sa to preukazuje aj tým, že sufix *-any* sa ne-

pripája priamo k základu mena, ale prostredníctvom posesívneho sufiku -ov. Tieto názvy sú dokladom výrazného vplyvu zmien spoločenského poriadku obdobia rozvitého feudalizmu. Od druhej tretiny 13. stor., keď sa Liptov a jeho osady dostávajú už do plnej historickej doby dokumentovanej listinami, feudálne vzťahy sa plne rozvíjajú aj v tejto najsevernejšej končine pod Tatrami. Ich odraz sa primerane prejavil vznikom nových druhov MN vlastníckeho typu. Treba však dodať, že darovacie listiny sa zväčša nezachovali.

3.1. Popri najstarších občinách primerane identifikovaných názvami z apelatívneho základu, v Liptove najčastejšie podľa potokov *Sielnica*, *Vrbica*, *Teplá*, *Revúca*, *Štiavnica*, *Likava* a pod. (a na druhej strane *Dúbrava*, *Lúčky*, *Východná*) v období včasného feudalizmu vznikli v Liptove vlastnícke MN tvorené z osobných mien starobylým spôsobom pomocou posesívneho sufiku -*ib*, -*ia*, -*ie*, napr. *Sestrč*, *Lupča*, *Lubeľa*, *Paludza*, *Lubochňa*, *Sokolče* (Stanislav, 1949/1950; 1951), ale takýto model tvorenia vlastných MN bol už v 13. stor. celkom zastaraný a je dôvodný predpoklad, že tie názvy sú z predchádzajúceho obdobia.

3.2 V druhej polovici 13. stor. rozvíjané vlastnícke vzťahy na označovanie rodiny, čelade obdarovaného vlastníka našli výraz v produktívnych patronymických MN tvorených od osobných mien sufikom -*ice* (z pôv. -*ici*). Tak v susedstve južného stredoliptovského rajónu vznikali po roku 1267 MN *Fiačice*, po roku 1283 v doline Demänovky *Bodice*, v susedstve Galovian po roku 1287 *Čemice*, *Benice* a *Andice* (doložené až roku 1438) (porov. Uličný, 1983, s. 69, 56, 58, 49, 45, 46), neďaleko na pravom brehu Váhu za Okoličným po roku 1263 *Stošice* (Uličný, 1987, s. 76—77) a nad Sielnicou po roku 1298 *Brnice* (Uličný, 1983, s. 37—38). Stojí za zmienku, že tieto MN si udržiavali slovenskú podobu aj v úradných a iných písomnostiach aj proti opačnému postupu uhorskej kráľovskej kancelárie, ktorá takéto koncovky rada odsúvala alebo osadám dávala podobu maďarských názvov (napr. *Stossicz*, zriedkavo *Stoysfalva*, *Stossyczha-za*).

3.3. Pri vzniku názvov *Gôtovany*, *Galovany*, *Jakubovany* a *Stankovany* sa však už dávnejšie minuli pomery vo vývine slovenčiny, keď pri tvorbe MN od osobných mien bol produktívny model patronymických názvov so sufikom -*ice* najmä od dvojslabičných osobných mien zakončených na samohlásku. No neuplatňoval sa pri nich ani odvodený, takisto starobylý a až do súčasnosti produktívny slovotvorný model patronymických názvov tvorených združeným sufikom -*ovce* (z pôvod. *-*ov-ici*), ktorý sa rozvíjal z ináč zakončených osobných mien v severnej časti stredného Liptova v tom istom období a neskôr. Takto vznikli MN *Beharovce*⁵, *Nežitovce*⁶, *Ižipovce*⁷, *Jánošovce*⁸, *Parížovce*⁹, *Matiašovce*¹⁰, *Beňušovce*¹¹, *Vitálišovce*¹², všetko malé zemianske osady.

⁵ F. Uličný, 1985, L 8, s. 155—156 (*Liptovské Beharovce*). *Behar* (*behúň*) dostal od kráľa roku 1231 6 popluží na podvrší Chočských vrchov z obcí Bobrovca a Bobrovčeka, takže sa táto zemianska osada nikdy nerozvila na početnejšiu.

⁶ F. Uličný, 1985, L 8, s. 183—184. Po roku 1282 Mese so synmi získal i Houghove 3 poplužia (porov. chotárny názov *Hukovo* pod Lipt. hradom). Roku 1506 *Mezyce*,

3.4. Miestne názvy utvorené od osobných mien sufixom *-ovce* už predpokladajú jestvovanie vlastníckych názvov tvorených posesívnym sufixom *-ov*, *-ova*, *-ovo*. Takýto slovotvorný postup bol vo včasnóm feudalizme v Liptove ojedinelý, ale je naň doklad v názve tohto kraja; názov *Liptov* je jeden z najstarších, doložený už v prvej bezpečnej listine z roku 1230 (na Uhorskú Ves — *vulgo Mogiorfolu... in territorio de Lyptou*¹³). Je z osobného mena *Lub/o/ta* > *Lubta* > *Lüpta* > *Lüpta*, kraj v lat. listinách *Lypto* aj *Liptov* (na Orave doteraz je *Luptov* a obyvateľské meno *Lupták*).

Proti patronymickým názvom, ktoré majú charakter kolektívneho vyjadrenia príslušnosti všetkých obyvateľov osady, v názvoch tvorených sufixom *-ov*, *-ova*, *-ovo* vystupuje do popredia individuálne vlastníctvo, príslušnosť osady k jednotlivcovi vyjadrenému v názve obce. Možno predpokladať, že tieto názvy boli pôvodne dvojslovné, ako je to dosiaľ v názve mladšej dediny *Pavlova Ves*, (ľud. *Pavlovejsa*), *Pavčina Lehota* (ľud. *Lehota*), *Kráľova Lehota* (bežne iba *Lehota*), ale od najdávnejších čias sa základný a určený člen syntagmy (*ves*, *dedina*, *dvor*) vynechával, lebo sám určovací člen s vyjadrením vlastníka celkom vystačoval na identifikáciu osady.

V susedstve Ružomberka je veľká starobylá obec *Lisková*¹⁴, pravdepodobne už z 12. stor. Menšie boli zemianske osady *Beňadiková*¹⁵, *Demánová*¹⁶ a *On-*

roku 1600 už *Nezith*, a tak ľudovou úpravou *Nežice* až *Nežitovce*, akoby z osobného mena *Nežit*.

⁷ F. Uličný, 1983, L 7, s. 80. Roku 1304 sa spomína zeman *Ižip* a r. 1391 je osada, doložená predikátom zemana *de Isipfalua*, roku 1558 *in Wyzypowychach aliter Isypfalva*. (*Ižip* z pôv. *Jožip*, *Jozef*.)

⁸ F. Uličný, 1983, L 7, s. 83. Časť Bukoviny, zemianska osada doložená roku 1455 (*Janushaza*), v 16. stor. *Janusfalwa* alias *Janossowicze*.

⁹ F. Uličný, 1985, L 8, s. 191—192. Názov je podľa zemana *Parisa*, doloženého tu roku 1341. Majetok pôv. Pavla krajčira Zabopalfelde.

¹⁰ F. Uličný, 1985, L 8, s. 133—208. *Liptovské Matiašovce*. Roku 1283 dostal Michal majetok vykrojený zo sielnického chotára a po jeho synovi *Matiášovi* (Matejovi) má názov obec, ináč Vyšná Sielnica: roku 1386 zeman *Peter Literát de Zelnichefeu* tiež i *de Mathiasfalua*.

¹¹ F. Uličný, 1983, L 7, s. 39. Vznikli po roku 1299, keď Benediktovi (*Beňuš*) synovia dostali donáciu na zem vyčlenenú z Trnovca.

¹² F. Uličný, 1987, L 9, s. 97—98. Ešte roku 1391 sa tunajší majetok volal *Brezina*, potom podľa Mojša *Mojšovce* (roku 1407 *Moys de Moyshaza*, tak aj roku 1600). Zmena nastala až potom vplyvom zemanov *Vitálišovcov* (dolož. koncom 15. stor.). V súčasnosti sídlisko Liptovského Mikuláša, časť Podbreziny.

¹³ F. Uličný, 1985, L 8, s. 141—143; hrad *Liptov* dolož. 1262, kraj *Liptov* už roku 1230 (porov. pozn. 32) z osob. mena *Lub/o/ta*: *Lubt-ov*, vplyvom mäkkostnej vokalickej korelácie *Lüptov*, prevzaté maďarsko-uhorskou kanceláriou ako *Liptov*, čo sa aj uplatnilo (ale na Orave *Luptov*, *Lupták*).

¹⁴ F. Uličný, 1985, L 8, s. 171—173. Doložená r. 1252 v susedstve Sliachov, ale je staršia, asďa z 13. stor. Kostol sv. Martina na Mníchu (Martinček) bol spoločný i pre Likavu. Názov je z osob. mena *Lysko* (roku 1387 *Lyzkfalua* zo slov. *Liskova Ves*).

¹⁵ Podľa F. Uličného ide o názov utvorený od mena zemana *Beňadika* a jeho synov, roku 1340 ju ešte pokladali za osadu Uhorskej Vsi; v tesnej blízkosti bola osada zemana *Detricha* (1337 *de Detrichfalua*), ktoré splynuli a upevnil sa názov *Beňadikovcov*, roku 1337 i *de Benedekfalua*. Až roku 1511 je doložený v liste slovenský tvar *Ja Peter z Benedykowe Wsi*.

¹⁶ F. Uličný, 1983, L 7, s. 63—64. Názov je utvorený podľa *Demiana*, syna kľučiaru Poznana, po roku 1269. Z roku 1299 je zápis *villam Demyani filii Paznani*.

drášová¹⁷ z regiónu Liptovského Mikuláša. Bohatšia skupina takýchto relatívne mladších názvov je pri Ružomberku: Černová¹⁸, Hrboltová¹⁹, Ludrová²⁰, obďaleč Bešeňová²¹, Ivachnová²² a so sufixom -ov Švošov²³ (tak aj lazy Stan-kovian z neskorého feudalizmu Rojkov, Federov, Strakov), kým názov Hričkov²⁴ ustúpil názvu Revúca (Liptovské Revúce).

V regióne Liptovského Hrádku vznikli tri osady takéhoto typu, ktoré od polovice 14. stor. patrili do panstva Liptovského Hrádku. V ich názvoch bolo kolísanie v sufixe v zápisoch pisárov 16.—17. stor., kým sa neustálila podoba so sufixom stredného rodu -ovo: *Ilanovo*²⁵, *Vavrišovo*²⁶ a *Dovalovo*²⁷.

3.5. Vlastnicke MN z osobných mien zakončených na samohlásku sa pôvodne tvorili sufixom -in, -ina, -ino, porov. *Ploštín*²⁸, *Malatín*²⁹ a *Malužiná*³⁰, ako aj dvojslovný názov *Pavčina Lehota*³¹.

¹⁷ *Liptovská Ondrášová* vznikla na majetku Huka (r. 1286 *Howkfolua*). Až začiatkom 15. stor. trvale dostala názov *Ondrášova Ves* (roku 1419 a predtým *in villa Andree*). Roku 1487 *Zenth Andras*.

¹⁸ Černová ako dedina Ružomberka sa spomína roku 1376, ale názvom *Czrnaw* až roku 1461. Meno (usporiadateľa) Černo sa nedokladá.

¹⁹ *Hrboltová* poníže Ružomberka (náreč. *Hrbótová*) s včasnogotickým kostolom (sakristie) z druhej tretiny 13. stor., ale najstaršia správa o dedine až roku 1474. V 16. stor. *Herbuolthowa* podľa osobného mena; roku 1349 v Ružomberku bol richtárom Ján, syn *Herbortov*.

²⁰ F. Uličný, 1985, L 8, s. 176—178. Osada Ružomberka, ale názov podľa zemana *Rudolfa* doloženého r. 1321 (roku 1451 *ville Rudlow*, roku 1469 *Rwdlowa Wies*, prešmyknutím *Ludrová*, pri Banskej Bystrici je obec *Rudlová*).

²¹ F. Uličný, 1983, L 7, s. 30—31. Osada vznikla na území obcí Liptovskej Teplej, keď roku 1279 kráľ znovu potvrdil tento majetok Marcelovi (1391 *Marcelfalua*). Okolo roku 1347 zeman Gregor z Marcelovej zastával funkciu grófa Pečenehov a jeho potomci boli už zemanovia *Bešeňovci* z Marcelovej, ktorá sa podľa nich volala *Bešeňová*.

²² Obec *Ivachnová* vznikla po roku 1298 donáciou zemanovi s menom *Ivachna*, v lat. listine *Ivanka*. Roku 1570 *Iwankafalwa alias Iwachnowa wes*; porov. Uličný, 1983, L 7, s. 39.

²³ V urbári panstva Likavy z roku 1551 *Zwossow*, ale táto valaská obec je už zaznamenaná v 15. stor. (stopy v hláskosloví splynutím sykaviek s, z so š, ž).

²⁴ Názov *Hričkov* (neskôr *Liptovské Revúce*) je doložený v urbári Likavy roku 1625. Názov z osobného mena *Hričko* (porov. aj *Hričov* pri Žiline).

²⁵ Spomína sa roku 1233 ako „nová ves“ (*Oyufoluu*) a v lat. preklade *Noue Ville*, čím sa iba konštatoval novší pôvod osady. Slovenský názov *Ilanovo* je však z osobného mena *Ilián* > *Ilan*, nie z lat. *Villa Nova*, ako vyvodzoval A. Húščava a po ňom i B. Varsík (nebolo tu intenzívneho pôsobenia latinčiny). V daňových súpisoch roku 1536 *Ilenowa*, roku 1549 *Ilenow*, 1553 *Ilenowo* čiže *Ilanovo* a tento tvar sa ustálil; porov. Uličný, 1983, L 7, s. 77—78.

²⁶ Prvý doklad je z roku 1346 *Waurisow*, v daňovom súpise roku 1535 *Wawrisowa*, v rokoch 1549—1595 *Wawryssow*, ale zvíťazila podoba *Vavrišovo* (ako *Ilanovo* a *Dovalovo*); porov. Uličný, 1987, I, 9, s. 93—94.

²⁷ Je azda z 2. tretiny 13. stor., keď sa tu dokladá kostol sv. Martina (fara roku 1397). Osobné meno *Dovala*, azda šoltýsa, nie je doložené tu, ale inde. P. Ratkoš v práci *Hybe včera a dnes sa nazdáva*, že pôvodný názov je *Belsko* (1341 *Belezka*) podľa rieky. V daňových súpisoch r. 1536 je *Dowalowa*, r. 1549 až 1600 *Dowalow*, ale zvíťazila forma neutra *Dovalovo*.

²⁸ Názov *Ploštín* je od osobného mena *Ploska*. Prvý raz je doložený v názve potoka z roku 1263 v donácii Bohumírovi (*de fluvio Ploschyn*), zjavne podľa názvu obce (od osobného mena *Ploska*). F. Uličný zo starobylej podoby, ktorá nemá maďarský paralelný tvar (obdobne blízke dediny *Vrbica*, *Okoličné* a *Paludza*), tvrdí, že patrí k najstarším sídliskám pred 11. stor.; porov. Dejiny osídlenia Liptova (L 8), s. 201.

²⁹ Názov *Malatíny*, zemianska osada (tri *Malatíny*), doložený donáciou z roku 1268

4. Po obsírnejšom, ale potrebnom uvedení problematiky MN tvorených od osobných mien, a to jednak patronymických názvov kolektívneho typu sufixami *-ice*, *-ovce* a jednak MN charakteru individuálneho vlastníctva tvorených hlavne sufixom *-ov*, *-ova*, *-ovo*, dostávame sa k podstatnej časti tohto príspevku, k MN od osobných mien, ale tvorených sufixom (*-ov-any*)-*ovany*. Tento spôsob bol pôvodne vlastný pri tvorení takýchto názvov (sufixom *-any*) iba od apelatív vyjadrujúcich predovšetkým miestne okolnosti. Základ takýchto MN od osobných mien sa osobitne vyznačuje aj tým, že sufix *-any* priamo nerozvíja osobné meno v základe názvu, ale iba prostredníctvom posesívneho sufixu *-ov* (*-ova*, *-ovo*), teda približne tak, ako je to v patronymických názvoch so sufixom *-ovce* (z pôv. *-ov-ice*), čiže aj tu ide o sufix *-ovany*. V Liptove takto vznikli MN *Gôtovany*, *Galovany*, *Ančikovany*, *Jakubovany* a *Stankovany*. Hoci výsledok tohto procesu je zo všeobecného výkladu známy, na liptovských MN tohto typu sa pokúsime osobitne objasniť i jazykové osobité okolnosti, za ktorých vznikali v jednotlivých mikrorajónoch Liptova.

4.1. V mikrorajóne doliny potoka *Lubelica* (zhora *Črmianka*, pôv. *Črmník*, potom podľa osád *Križianka*, *Paludzianka* a v závere obmenený pôvodný názov *Lubelica*, **Lubeľa*) je obec *Svätý Kríž*, do ktorého vplynuli drobné staršie lokality *Črmnô* (povyše je *Lazisko*), *Motkovisko*, *Cinovisko*³², zaniknuté *Ančikovany*, bokom bolo *Záhorovisko*, kým zdola po ľavej strane potoka je *Kraľovianstrana* (*Kraľovany*), *Stranianstrana* (*Stráňany*) a bokom bol dvor *Priechod*.

V článku Kompozitá typu *Kraľovianstrana*, *Sliačanlazy* a *Rybárpole*

v doline potoka Malatiansky (fluvium *Malatyn*). F. Uličný, obdobne ako pri Ploštine, predpokladá veľmi starobylý pôvod; porov. Dejiny osídlenia Liptova... (L 8), s. 180—181.

³⁰ Obec *Malužiná* vznikla až v polovici 18. stor., keď tu postavili hámor na meď. Názov je podľa potoka, ten sa utvoril z obydla *Maluhu* (?). Tvorenie je starobylé (porov. Vlastivedný slovník obcí II, 1977, s. 225).

³¹ Najstaršia správa je z roku 1365 a až roku 1580 *Pavčina Lehota*. Určujúci člen je z nedoloženého mena *Pavol* v deminutívnej podobe *Pavčo* utvorený starobyľou príponou *-ina* (Uličný, 1985, L 8, s. 197—198).

³² Názov *Cinovisko* je odvodený od osobného mena *Cin* a jeho synov; ich ded Leustach r. 1285 dostal tu donáciu. Názov *Motkovisko* je od osobného mena zemana Jána *Motku* (*Mothk*), ktorý z vedľajšej línie Serafinovcov z Okoličného — vlastníkov Črmného — r. 1360 dostal poniže nich 1 poplužie. Tam bol kostol s patrociníom sv. kríža (roku 1332—1337 *parochus ecclesiae Sanctae Crucis*) a ono sa stalo názvom pre všetky okolité osady. Z roku 1430 je meno *Mothko de Kerestur*, z tohto stor. je i *possessio Zwetho-krysa* (Svätého Kríža). Stranou Ančikovian bol dvor *Záhorovisko*. Vznikol až v 16. stor. Roku 1580—1589 in *possessione Anczykowen et Zahor*. Roku 1473 sa dokladá Pavol, syn Jakubov de *Zahorcen* (*Záhorčany*?). Názov mohol byť od osobného mena *Záhora*, no niet dokladu, pravdepodobne z polohy majetku „za horou“ a analógiou *Záhorovisko*. Sufix *-isko* býva v mikrotoponymách (chotárnych názvoch): *Dvorisko*, *Zámčisko*, *Hradisko*. Sufix *-ovisko* sémanticky vyjadruje, že ide o malé sídelné jednotky (často opustené, ktoré však vlastnili dôležití jednotlivci). Je však aj obec *Lazisko*. Porov. Húščava, 1943.

(Uhlár, 1975) sme poukázali na bohaté rozšírenie kompozít tohto typu práve v Liptove, ktoré dovtedy naša jazykoveda takmer nepoznala (Tóvik, 1971) a ktoré práve v tomto mikrorajóne sú veľmi časté. A práve ony, ako sa nazdávame, mali podnetnú účasť na tvorení MN od osobných mien na -ovany typu *Ančikovany, Gôtovany, Galovany, Jakubovany* a pod.

V samotnej obci Svätý Kríž sú bežné kompozitá *črmianchotár, motkovianchotár, cinovianchotár, kraľovianchotár, stranianchotár* a v medzopise z roku 1851³³ sú doložené aj kompozitá *Andičanjarok* (v osade *Andíce*), *Priechodianjarok* a roku 1859 hony: *Do beničanchotára, Klíny u beničanchotára*. V blízkej Lubele, ktorá vznikla z Kráľovej Lubele a Zemianskej Lubele sú popri týchto knižných tvaroch bežne živé názvy *Kraľovianstrana* a *Jamešianstrana*; v chotári je hon *Črvianvráta* (z pôv. *Črmianvráta*) a bežne sa vraví o chotári susednej obce Malatiny *malatianchotár, malatiandolina*, ako aj *Ľupčianpole, vlašianmost*.

Prvá časť týchto kompozít vznikla vplyvom obyvateľských mien **Kraľovan* (náreč. *Kraľován*; spis. *Kraľovanec*), *Straňan, Malatan, Ľupčan, Andičan, Priechoďan, Beničan, Vlašan* a pod. za spolupôsobenia odvodených prídavných mien sufixom -iansky, ktorý je tu veľmi častý (v protiklade s derivátom so sufixom -ský), porov. *kraľoviansky, straniansky, Ľupčiansky, malatiansky, andičiansky, čemičiansky, vlašiansky* a pod. (spisovné tvary sú *malatínsky, andický, čemický, vlašský*). V kompozitách *Kraľovianstrana* zo synchronného hľadiska prvú časť ponímame ako posesívny genitív obyvateľských mien s nulovou príponou a so zdĺženou predchádzajúcou slabikou -an > -ian: *strana Kraľovan/Kraľovian, most Vlašan/Vlašian* a pod. (obdobne je gen. pl. zo *Šurian, Lipian, Margecian, Turian, Topoľčian, Moravian*).

4.2. Kompozitá *Kraľovianstrana, Stranianstrana*, ktoré nepochybne mali prvotnejšie aj podobu *strana Kraľovian, strana Stranian* (ako zavše počuť *háj Stošan, Hvozdec bol Ľupčian, záhrady Hóran*), celkovo sa vynímali zo súboru všetkých ostatných miestnych názvov, a preto je celkom pochopiteľné, že sa v nich uplatnila istá štandardizácia už v úradných zápisoch doložených od 16. stor. najmä v rozličných daňových spisoch: roku 1557 *Straneny, Kraloweny*, roku 1583 *Stranyen, Kralowen*, roku 1596 *Zenth Kereszt et Kraloweni*, roku 1600 *Kralowany*, roku 1696 *Sztranyan S. Kereszt*; roku 1773 *Kralowjan Swaty Križ*, roku 1808 u Lipského *Kráľowany; Sztranyan, Szent-Kereszt, Stráňany*, roku 1851 v medzopise *Kralovany, Stranyan-Strana*, na starej špeciálnej mape *Kraloveny, Stráňa*. Vidno, že vývinová línia živých domácich podôb *Kraľovianstrana* a už historicky doloženej podoby *Kraľovany* na jednej strane a na druhej

³³ Štátny okresný archív v Lipt. Mikuláši: „Mezepisy“.

strane *Stranianstrana* a *Straňany* sa jasne preukazuje. Pravdepodobne sa táto dvojpodobnosť a zasa živosť tvarov *Kraľovianstrana* a *Stranianstrana* udržala iba vďaka tomu, že obidve časti týchto kompozít majú apelatívny, nepropriálny základ.

4.3. Iná situácia bola v tých názvoch, kde v prvej časti bolo osobné meno; v nich z predpokladaného spojenia v kompozite *Ančikovianstrana* a obdobne azda aj *Gôtovianstrana*, *Galovianstrana*, *Jakubovianstrana* už od najstarších čias dochádzalo k zjednodušovaniu, lebo sa vystačovalo s identifikačnou preukaznosťou prvej časti upravenej do podoby *Ančikovany*, *Gôtovany*, *Galovany*,³⁴ *Jakubovany* (ale na Spiši sú *Jakubany*).

5. Z mikrorajóna na juhozápad od Lipt. Mikuláša sledujme stav v mikrorajóne na severovýchod v tzv. Filištíndoline (v povodí Trnovca a Klinovky s obcami Beňadiková, Jakubovany s Hôrou a Liptovský Ondrej s Konskou) a v povodí Okoličianky (s obcou Veterná Poruba a osada Stošice), kde sa nachádza obdobný stav a výskyt makrotoponym typu *Kraľovianstrana*, *vlašianmost* a pod.

V bývalej Hôre (už časť Jakubovian) a práve tak v Liptovskom Ondreji a Konskej (r. 1536 *kanskalwk* — Kanská Lúka) možno doteraz zaznamenať v reči príslušníkov staršej geneácie (podľa osobného výskumu):

To je už Konštian, Ponad háje bolo Konštian, záhrady sú Hôran. Pongrácko bolo Jakubovian; v pesničke je *Jakubovianstrana*, Ondrejchotár; od Benedikovian bola hustá medza s trnám; zem odkúpili od Beňadikovian; povyšje Ondrejan; po jarok je ondrejchotár; druhý bok od do hôranchotára; odkúpu mali od Hôran; stošianvoda; od beňadikovianchotára, od beňadikovianstrany a pod.

V mikrotoponymách (chotárnych názvoch) sa takéto kompozitá dokladajú takto: *Stošianháj* (v Smrčanoch); *Dúbravy od okoličianchotára*,

³⁴ *Ančikovany* vznikli z donácie pre *Ipocha* (Hypolita) roku 1258 (*Ipochohaza*, *Ipochofalva*). Roku 1300 sa osada osamostatnila a podľa Štefana *Ončika* za jeho syna Brikcia, doloženého roku 1466, sa už nazývala *Ančikovany* (roku 1473 *Ipocho alias Ancikhaza*), roku 1549 slovenská forma *Anchikowen*, roku 1600 *in Anczikowian* (porov. Uličný, 1987, L 9, s. 79, pozn. 50). Sídliisko v druhej polovici 19. stor. zaniklo, role kúpili Galovania. — Osobné meno (prímeno) *Ončik* je deminutívum od *Ondrej*, skrátené sufixom *-čo* (podobne ako *Ončo* je *Jančo*, *Ivančo*, *Jurčo*, *Pavčo*).

Gôtovany [porov. Uličný, F.: Dejiny osídlenia Liptova... (L 1), s. 71] vznikli v polovici 15. stor. ako zemianska osada vydelením z dediny Fiačice pre ktoréhosi *Guota* (priezvisko *Guot* je tu časté doteraz). Roku 1549 v daňovom súpise *Guoth Fyachycz* pripomína nedávny pôvod. (*Gôtovany* sa podľa B. Majlátha omylom stotožňovali s Ančikovami, ešte aj u Húščavu.) Popri *Gôtovianstrana* je doložená u Korabinského z roku 1786 aj podoba *Guotowa* (popri *Guotfalwa*; roku 1802 u Lipského je *Guothofalva*, *Guotová* i *Guotowany*). I tvar *Gôtová* napomáhal prechod k podobe *Gôtovany*.

Galovany (od osobného mena vo forme *Gál*) vznikli až v 16. stor. vyčlenením z chotára Paludze (asi 1/6 jeho severozápad. časti) poniže Sv. Kríža (poniže Ančikovian, Cinoviska a Kraľovianstrany). Zemianska osada sa dokladá až roku 1583 a 1584 v zápisniciach Liptovskej stolice. Spájať jej vznik s osobou J. Gallika (z Vlách), doloženého 1262 a 1297, by bolo nepravdepodobné, porov. Uličný, 1983, L 7, s. 70.

Do Ondrejanjarku koncom, Dúbravy pri Stošianháji (všetky tri z Veternej Poruby); Okoličiannákeľ (medzopis r. 1851), Hôranháj (na mape iba Háj); Nad stošianzahradami (v Beňadikovej).

Možno dôvodne prepokladať, že dávnejšie bol výskyt takýchto spojení a kompozít väčší a častejší. Neprekvapilo by, keby sme sa v neúradných písomnostiach stretli aj s podobami MN *Okoličany*, *Stošany*, *Beňadikovany*, *Ondrejany*, *Hôraný*, *Konštany*. Pravda, v písomnostiach aj v období feudalizmu bol pomerne pevný úzus, záväzný v styku s feudálnymi vrchnosťami a najmä v písomných dokladoch (*Okoličné — Akaľichna*, *Benedekfalva alias Detrichfalva*, *Zent Andreas*, *Huora*, *Stossicz*). Iba v názve bývalej poddanskej dediny *Jakubovany* sa sledované vývinové smerovanie uplatnilo aj v písomnostiach (ani *Jakubová* a ani *Jakub*) a udržalo sa až do súčasnosti.³⁵

6. *Stankovany*, v ktorých názve je výsledok takého istého vývinu, nachádzajú sa v mikrorajóne najdolnejšieho Liptova na západe na pravom brehu Váhu, neďalekého jeho vstupu na Oravu a ďalej do Turca. Obec vznikla azda koncom 14. stor. osídľovacím postupom panstva Likavy. Dokladá sa roku 1424 a 1426, keď Peter, *Stankov* syn, ako šoltýs tejto osady dostal aj šoltýstvo v Gombáši (Hubovej) a novým osadníkom poskytl lehotu na 24 rokov.³⁶ Je pravdepodobné, že pôvodný názov bol *Stankov* alebo *Stanková ves* (porov. v susedstve na Orave *Žaškov* a vyššie v Liptove *Svošov*, *Černová*, *Hrboltová*), ale ustúpil súbežne s vyformovaním a konečnou podobou nižšie na Váhu položenej dedine *Kraľovany*³⁷, a v nich nie bez vplyvu názvov nižšie ležiacich turčianskych dedín *Turany*, *Sučany*, *Košťany* a iné.

³⁵ Uličný, F.: Dejiny osídlenia Liptova... (L 7), s. 80—81. *Jakubovany* sú istotne zo 14. stor., ale najstaršia listinná správa je až z roku 1474 (*Jakabfalva*), keď aj s Jamníkom patrili zemanom z Podturne, neskôr Pongráčovcom. V daňových súpisoch zo 16. stor. (MOL E) sa uvádza vždy slovenská podoba *Jakubowen*, *Jakubowen*, *Jakubováni*. Názov je od osobného mena (*Jakub*) niektorého zemianskeho majiteľa.

³⁶ Listina z roku 1425 má text v podobe *in villis Combas et Stancovan*, ale to je transumpt z roku 1827, ktorý obsahuje i transumpt z roku 1590 a najstarší transumpt z roku 1471, takže podoba názvu obce sa nepochybne menila. Podoba *Stancovan* nezodpovedá tvaru z roku 1425, ale sotva aj podobe z roku 1471, bezpečne až nasledujúcemu storočiu. Listinu vydal Š. N. Hyroš v Letopise Matice slovenskej, 9, 1872, zv. 2, s. 58—62 (nárečová podoba je *Stankováni*).

³⁷ KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 125—127. — Roku 1363 pri výstavbe cesty z Košíc do Vratislavi sa spomína mýto na Váhu na *Kralowenen*, roku 1420 dedina hradu Oravy *Kralowane*, roku 1547 *Kralyowe*, roku 1582 *Kyralowa*, roku 1588 *Kralowany pána Thurzu*, roku 1598 *Kraloweny*. Zo zápisov možno poznať prechod od označenia „kráľových“ pltníkov a rybárov (*kráľováňe*) k miestnemu názvu *Kraľovany*. Vplyv názvov z Turca (*Turany*, *Sučany*) sa potvrdzuje i protestáciami Platthyovcov z rokov 1596 a 1607, v ktorých tvrdili, že *Kraľovany* vždy patrili k Turanom (v Turci).

7. Pomerne hojný výskyt podôb miestnych názvov na *-any/-ovany* v Turci a Liptove nenašiel nasledovanie na Orave, kde iba od názvu *Veličná* (pôv. *Veľká Ves*) bol nábeh na podobu *Veličany*, no u starších ľudí je bežnejší tvar *Veľkejsa* (z *Veľkejsi*). Ale zo základného prídavného mena v podobe *veliký* vzniklo obyvateľské meno *Veličan*, *Veličania* a z neho odvodené prídavné meno *veličiaňsky* a podľa neho sa prejavil nábeh na vznik MN *Veličany*.³⁸

8. A predsa aj napriek vypozerovanému vývinu a akoby na potvrdenie, že aj vo vývine ojkonymie tejto kategórie (ako vôbec v jazyku) sú výnimky, je názov osady *Madáčany*³⁹ (Liptovská Teplá), kde sa sufix *-any* pripája rovno k základu v osobnom mene, a práve tak aj v názve *Dušany* (drobná osada Bukoviny). A zasa v názve osady *Beníky* (Liptovské Beharovce) a *Kalameny* (v Turci je však *Kalamenová*) sa v identifikačnom procese využil prostý spôsob tvorenia iba pluralizáciou osobného mena.

Na príklade ojkonym v Liptove tvorených sufixom *-any/-ovany* je predsa len možné osvetliť túto exponovanú skupinu MN celoslovenskej dôležitosti a presvedčiť sa, že aj tieto názvy patria do kategórie najstaršieho vývinového typu, ktorý sa pravidelne vyvíjal iba v oblastiach s najstarším osídlením. A tak sa Liptov svojím spôsobom hlási k takejto prastredoslovenskej oblasti v Ponitří a súčasne sa preukazuje príslušnosť liptovských nárečí svojím pôvodom k starej nitrianskej strednej slovenčine, a teda k osídľovaciemu prúdu z Ponitria a Turca, a nie z Hontu od Krupiny a Zvolena.

Literatúra

ČAPLOVIČ, P.: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin, Osveta 1987.

³⁸ ČAPLOVIČ, J.: *Veličná. 700 rokov trvania obce*. Martin, Osveta 1972, s. 102, pozn. 2. — Roku 1593 v liste obyvateľa mestiečka *Welyczan*... Roku 1595 sa dokladá aj obchodník Matej Staník z *Welyczan* (porov. aj A. Kavuljak, 1955, s. 252).

³⁹ ULICHNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Liptova*... (L 8), s. 178. — Názov *Madáčany* je živý a historický, hoci úradná podoba je *Madočany*. Názov je od osobného mena *Madáč*, v Liptove doložený roku 1287 v Palúdzke a roku 1300 v Liptovskej Štiavnici. *Madáčany* majú azda názov od iného *Madáča*. Roku 1326 sa už dokladá *terra Madach*. Roku 1391 v prípade postihnutia a upálenia (pre falšovanie písomností) Jána Literáta sa uvádza podoba *Madachhaza*, roku 1412 dostali zemanovia donáciu *de Madacz*. Podoba *Madočany* sa upravila azda podľa známych zemanov *Madocsányiovcov* oveľa neskoršie (porov. i názov dediny *Madáčka* v Novohrade). — *Dušany* sú drobná zemianska osada Bukoviny. Roku 1584 tu mali zemanovia *Dussowya* dve kúrie. V Bukovine je doteraz živý názov *Dušany* (Uličný, 1983, L 7, s. 68). — *Beníky* (Uličný, 1983, L 7) sú malou pôv. zemianskou osadou obce Liptovské Beharovce, ktorá roku 1386 už jestvovala (*de Benykfalua*). — *Kalameny* (Uličný, 1983, L 7, s. 84—85) sú malá zemianska obec, ktorá vznikla po roku 1264, keď kráľ obdaroval Klementa pozemkom z obcí Liptovská Teplá. R. 1283 *terra Clementini* (názov je podľa maďarského *Kelemenfalua*, tak už v 14.—16. stor.).

- DORULA, J.: Z histórie posesív na *-an* a *-oviech* v slovenčine. In: *Studia z filologiei polskej i słowiańskiej*. 20. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981, s. 59—96.
- EISNER, J.: Slovensko v dobe kultúry hradištnej. In: *Slovenské dejiny I*. Bratislava, SAVU 1947, s. 145.
- HÚSCAVA, A.: *Archív zemianskeho rodu z Okoličného*. Bratislava 1943.
- KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974, s. 195—196.
- MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV, 1957, s. 202.
- NOVÁK, L.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1980. 347 s.
- PAULINY, E.: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 45.
- RATKOŠ, P.: *Dejiny Slovenska*. Zv. 1. Bratislava, Veda 1986, s. 136.
- SPAL, J.: Místní jména obyvatelská zakončená na *-any*. In: *Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni. Jazyk a literatura I*. Praha 1958, s. 5—113.
- STANISLAV, J.: Zo slovenského sociálneho zemepisu. Odras rozkladu rodového zriadenia v starých menách na Slovensku. In: *Jazykovedný sborník SAVU*. 5. Bratislava 1951, s. 58—96.
- SMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska*. Praha — Bratislava, nákladom Učené společnosti Šafaříkovy 1932, s. 310.
- SMILAUER, V.: Úvod do toponomastiky. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966, s. 90 n.
- TOBIK, S.: Aus der Toponymik von Gömör. In: *Studies in Linguistic. (Acta Facultatis Philosophicae Univ. Šafarikinae. Prešov)*. Jazykovedný zborník. 3. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 105—113.
- UHLÁR, V.: Pôvod názvov obcí v liptovskej zátopovej oblasti. In: *Liptov*. 1. Martin, Osveta, s. 163—172.
- UHLÁR, V.: Kompozitá typu *Kraľovianstrana*, *Sľachanlazy* a *Rybárpole*. Slovenská reč, 40, 1975, s. 48—55.
- UHLÁR, V.: Historik B. Varsík o tzv. juhoslavizmoch v strednej slovenčine. Slovenská reč, 49, 1984, s. 96—102.
- ULIČNÝ, V.: Súpis pamiatok na Slovensku III. Bratislava, Obzor 1969, s. 134—135.
- ULIČNÝ, V.: Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia. In: *Liptov*. 7. Martin, Osveta 1983, s. 38—90.
- ULIČNÝ, V.: Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia. In: *Liptov*. 8. Martin, Osveta 1985, s. 133—208.
- ULIČNÝ, V.: Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia. In: *Liptov*. 9. Martin, Osveta 1987, s. 61—199.
- VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny. Zv. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 183.

Konstantin Lifanov

TYPY KONKURENCIE FONOLOGICKÝCH A MORFOLOGICKÝCH JEDNOTIEK V SLOVAKIZOVANEJ ČEŠTINE (Na materiáli Veršov slovenských od P. Benického)

Slovakizovaná čeština bola nehomogénnym jazykovým útvarom, ktorý vznikol na Slovensku na základe kodifikovanej češtiny a pod obrovským tlakom domácich nárečí sa modifikoval tak, že sa dá hovoriť už o jeho

svojráznosti a vlastnej štruktúre. Túto štruktúru vytvárajú predovšetkým české prvky, t. j. prvky pôvodnej bázy tohto jazykového útvaru, ale zároveň aj prvky miestneho slovenského nárečia, ktoré sa v značnej miere zúčastnilo na jeho formovaní. Tieto prvky boli meniacou sa veličinou, pretože sa líšili v závislosti od územia, v ktorom tento útvar fungoval. Do štruktúry slovakizovanej češtiny sa však nedostávali len spomínané prvky. Rozličné slovenské nárečia prejavovali v predpisovnom období určité tendencie k integrite, k vytváraniu nadnárečových útvarov a to sa nemohlo neodzrkadliť aj na štruktúrach rozličných variantov slovakizovanej češtiny. Slovakizovaná čeština mala teda konkrétne realizácie v jednotlivých písomných pamiatkach a vo svojej štruktúre obsahovala tak spoločné, ako aj odlišné znaky. Pretože bola veľmi zložitým komplexom geneticky rôznorodých zložiek, výskum jej štruktúry naráža na značné komplikácie, ktoré sa pri tradičnom opise zdajú neprekonateľné, alebo sa skutočný obraz javí ako zjednodušený. Z týchto príčin by bolo osožné hľadanie iných ciest riešenia tohto problému. Podľa nášho názoru aj pri štúdiu slovakizovanej češtiny by výraznejšie výsledky mohlo priniesť využívanie pojmov a postupov štruktúrnej analýzy, ktoré sa s úžitkom využívali a využívajú aj dodnes v iných oblastiach jazykovedy.

Slovakizovaná čeština bola nehomogénnym útvarom, ktorý nemal ustálenú podobu, a tak sa v nej odohrávala ostrá konkurencia jednotlivých komponentov jej štruktúry na úrovni realizácie niektorých morfológických kategórií, ako aj na úrovni konkrétnych výrazových prostriedkov. Konkurencia geneticky odlišných komponentov mala totiž niekoľko typov, ktoré by sa mohli charakterizovať ako rôzne druhy opozícií. Tieto opozície sa odlišujú počtom členov aj ich pôvodom. Okrem toho podstata opozície spočíva vo vzťahoch medzi jednotlivými členmi, ktoré do nej vstupujú.

Na materiáli Veršov slovenských od P. Benického z r. 1652 ukážeme, aké druhy opozície sa môžu v slovakizovanej češtine vyskytovať. Treba však pamätať, že tento variant slovakizovanej češtiny vznikol v trnavskom nárečovom prostredí, a to pri vyčleňovaní druhov opozícií tiež hrá dosť významnú úlohu.

1. Typ Č : S. Najjednoduchším a najrozšírenejším typom konkurencie jazykových jednotiek je konkurencia českého a slovenského prvku, charakteristického pre všetky, príp. takmer pre všetky západoslovenské a stredoslovenské nárečia (východoslovenské nárečia do úvahy neberieme, lebo v predpisovnom období bola na východnom Slovensku osobitná jazyková situácia a východoslovenské nárečia nemali účasť na tvorení nadnárečových útvarov, ktoré sa používali na západnom a strednom Sloven-

sku). Tento typ konkurencie je osobitne typický pre fonologickú štruktúru slovakizovanej češtiny, hoci nie je cudzí ani v morfolologickej štruktúre. Uvedieme niekoľko príkladov konkurencie tohto typu.

1.1. Konkurencia českej spoluhlásky *ř* a slovenskej spoluhlásky *r*, keď sa objavuje v tých istých pozíciách ako *ř*. Spoluhláska *ř* je v slovakizovanej češtine tohto obdobia už zrejme na ústupe. V analyzovanom texte sme zaznamenali iba dva takéto prípady. Porovnávanie s inými textami v slovakizovanej češtine len upevňuje naše presvedčenie, že táto spoluhláska bola buď na úplnej periférii fonologického systému slovakizovanej češtiny, alebo doň vôbec nepatrila. Príklady z textu:

Přítel své přítelstvo/Kmoter tež kmotrstvo/Pro malú vecz zabíva; ale ---
Přítelž zlim zazle/Odmenit se nahle/Žadašlj pokoge mit; Neb veljkj urad,/Kde
bis gity nerad,/Privede te do sklepu; Neb čžasta prisaha/Cžasem dopomaha/
Že zustava lhar vetšy; Povest gmeno dobre/Biva rozširene/Za hory y za more
atď.

1.2. Konkurencia českej dvojhlásky *ou* (graficky častejšie *au* < *ú*) a slovenského *ú*. Je zrejماً obmedzenosť výskytu slov a tvarov s dvojhláskou *ou*. Dvojhláska *ou* sa objavuje iba v slovách *soud* a jeho odvodeninách, *houf* a v tvare 3. os. pl. *jsou* slovesa *byť*, porov. príklady z textu:

Kdo chce koho gsaudit,/Nema in Causis bludit,/Jestli chce dobre obstat: Hne-
vu prylišneho,/Saudu nahliveho Sam prihaziš o statek; Neb vecy nahlive/Neg-
sau trvanlive/Musegj/svu skazu vzit; Nemaš se vypinat/Pišne sy poczinat/Z vel-
kim vogenskym (h)aufem; Mašlj se souditj,/Misiš svedky mitj,/Tak bude vec
vihrana; ...

Rozkoš Panovanj,/Marnost gest na zemi,/Šalamun mudri svedczý; ... Který
tve mluvenj/O ginem domnenj/Lepeg než ty rozsudil; Tagnu vecz nezgevug./
Umisel tvug zdržuj,/Aby giný nevedel; Gestli budeš vzacznj/Y v kute tebe
nagdu; Czim se vicz zmahagu./Tahnut pospichagu./Tím vicz ge smihava.

1.3. Konkurencia slabičných spoluhlások v pozícii na konci slova, resp. slabiky, čo je charakteristické pre češtinu, a neslabičných príslušných spoluhlások slovenského pôvodu. Táto konkurencia na rozdiel od dvoch už uvedených je intenzívna, hoci české tvary v texte ešte prevažujú. Príklady:

Což mohl dokonat,/Z ginšymj vykonat,/Musiš na chuti prestat; Žes ze statku
panskeho/Zbohatl v kratky čas; Rozum take lidsky/Miva zmysl težky./Nemuž
všecko pochopit: Nenarodil se ten/Czlovek, ktery by sen/Mohl každý viložit;

Tagnu vecz nezgevug./Umisel tvug združuj,/Aby giný nevedel; Přítel sve
přítelstvo/Kmoter tež kmotrstvo/Pro malú vecz zabíva.

1.4. Konkurencia kontrahovaných tvarov privlastňovacích zámen českého pôvodu a nekcontrahovaných tvarov slovenského pôvodu:

Neprigimej rady,/Gestlit blazen radý/Sveho blaznovstvý neco; Kdo mnoho slibuge,/Prysahu stvrzuce,/Ten sam svú vyru lehczy; Gisti czas hled uzity/Chcešlj se sudity/S pritelemi svim o statek; Neb vecý nahlive/Negsau trvanlive/Musegj svu skazu vzit:Dyemant kamen tvrdj,/Cez kozlovu krvy/Obmekczenj sve miva;

Svogeg nemudrosty,/Že měl škody dosty/Sve blaznostvý nech stiha; Okrome pritelum/Tvogim dobrodincum/Slušy se gich poradit; Najde se ty Achilles,/Ktery tvogu pichu/Obratyt muž k smychu; Neb tvogu zlu ženu/Nedobru biljnu/Nebudeš mocy prodat; V tom svogu nestabost/V předsevzetý marnost/Po času znamu dava.

Pri analýze tohto javu treba brať do úvahy aj to, že autor často využíva kontrahovaný alebo nekcontrahovaný tvar v závislosti od stavby verša, lebo v tomto prípade sa mení počet slabík vo verši. Využitie iného tvaru by viedlo k deštrukcii verša. Okrem toho v troch posledných prípadoch v češtine je tiež možný nekcontrahovaný tvar, ale neprehlasované koncové -u po j nám predsa len umožňuje považovať celý tento tvar za slovenský.

1.5. Konkurencia tvarov ak. pl. životných podstatných mien, prídavných mien a niektorých zámen, analogických s príslušnými tvarmi neživotných podstatných mien (porov. stav v češtine) a tvarov homonymných s tvarmi gen. pl. tých istých podstatných mien (porov. stav v slovenčine). Ináč sa to dá formulovať tak, či sa odráža kategória životnosti v ak. pl., alebo nie. V tomto prípade nejde o zvieracie podstatné mená. Aj tu by sa už dalo hovoriť o prevahe pôvodne slovenských tvarov, pretože pôvodne české sú ojedinelé. Príklady z textu:

Mašlj se souditj./Musiš svedky mitj,/Tak bude vec vihrana;

Nepriteluv silnich,/Poddanich nevolných/Kordem slušy zastavat; Neb czasem malý (h)auf/Zmužylich vogakuv/Zaženet z gedesnem; Ne z nakladu zbrogj/Na širokem polj/Nepriteluv styhagu; Vzlašt gestlis na vogue/Drž vogakuv silne/Czastim napominanim; Richtar, Boženicy,/Czechmistrove všecy/Chtegic ginich spravovat atd.

1.6. Konkurencia geneticky českých tvarov 3. os. pl. slovies s príponou -í po funkčne mäkkej spoluhláske a príslušných geneticky slovenských tvarov s príponou -ú:

Když Pan take Panj/Ostatny dvoranj/S neho blazna delají; Neb pani po dvo-re,/Sedlak po stodole/Snadno se znatj dagj; Tak po veselosty/Všelike težkosti/Prichazegj z nahlosty;

Žadneho biršaku/V spolecznem poradku/Na nej nepoczitagú; Panské nabý-

vanj/V času plundrovanj/Yinšy zas uživagu; Mnohokrat na ceste/Kdy gich bigu czaste Zvracy vuz aneb sane.

Tento jav berieme osobitne, pretože v slovakizovanej češtine je morfologizovaný, o čom svedčí napr. dôsledné zachovanie tvarov činných prídavných prítomného času a prechodníkov s prehlasovanými samohláskami:

Nemagjce Práce/Panske na Prekážce/Lenivý nechťicz bitj; Pry velkjem dvo-re/Každi sobe ore/Chtegic gratiu ziskat; Had kuzy svu zbeka,/Orlyce z daleka/Letagicz pera pušty.

1.7. Konkurencia menných a zložených tvarov prídavných mien. Menné tvary sú charakteristické pre češtinu v pozícii menného prísudku alebo doplnku, kým v slovenčine uvedené tvary zanikli už v začiatočnej fáze jej vývinu a zostali po nich iba stopy (Krajčovič, 1988, s. 114). V slovakizovanej češtine však dochádza ku konkurencii týchto tvarov:

Gestli neco mluviš/Nekoho omluviš/Ginši vez pritomen bil; Vczera kdo vesel bil,/Dnes žalosti nabil/S nesmirneg veselosty;

Zmuzileho srdce/Gest hotove k bitce/Kde koljvek potreba; Od holeho v trny/Gsauc sam obleženj/Košule vipoštava.

V niektorých prípadoch však nemožno zistiť, či ide o menný, alebo zložený tvar, pretože v texte veľmi často chýbajú dlžne, napr. *Mašlj se souditj,/Musiš svedky mitj,/Tak bude vec vihrana.*

Variantmi typu C : S sú také prípady, keď do protikladného vzťahu vstupujú dva členy, z ktorých jeden je geneticky český, ale druhý, hoci zodpovedá stavu v trnavskom nárečí, nemá celoslovenskú platnosť. Takýto jav (fonetický alebo morfologický) môže niekedy chýbať len v okrajových slovenských nárečiach, niekedy však až v celej strednej slovenčine. Ako príklad uvidíme konkurenciu tvarov dat. a lok. sg. podstatných mien ženského rodu, ktorých kmeň sa končí na zadopodnebnú spoluhlásku s alternáciou tejto spoluhlásky alebo bez alternácie. Väčšina slovenských nárečí vrátane trnavského nemá alternáciu v týchto tvaroch, ale v menšej časti západoslovenských, ako aj stredoslovenských nárečí tieto alternácie existujú (Štolc, 1978, časť 2, s. 41), a to je ich spoločný znak s češtinou. V analyzovanom texte vo väčšine prípadov alternácia je, ale v jednom prípade predsa len chýba, čo prezrádza, že konkurencia týchto tvarov v slovakizovanej češtine je už realitou. Príklady:

Nemagjce Práce/Panske na Prekážce/Lenivý nechťicz bitj; Že ty klobuk zvalil,/Kterys k piše spravil/Snadno na nem to zhledaš; Zmuzileho srdce/Gest ho-

tove k bitce/Kde koljvek potrebu; V lasce tež zrovnany/Bez zamesknany/
Staley trvaty budu;

V oblohe nebeskeg/V propasti morskeg/Neco divneho hleda.

2. Typ ($\check{C} = ZS$) : SS. Druhým typom konkurencie je tiež dvojčlenná opozícia, ktorej druhým členom sú také prvky, ktoré sa nevyskytujú v západoslovenských nárečiach, resp. v trnavskom nárečí, kým prvým členom sú prvky totožné v češtine a západoslovenských nárečiach, resp. v trnavskom nárečí. Tento typ konkurencie sa líši od predchádzajúceho tým, že tu ide o preniknutie do štruktúry slovakizovanej češtiny pôvodne cudzích prvkov a zároveň aj o značnú expanziu strednej slovenčiny. Táto expanzia sa rôznymi spôsobmi prejavovala v dejinách slovenčiny už od najstarších čias. Príkladom konkurencie tohto typu by mohlo byť uplatnenie kategórie životnosti v paradigmách množného čísla zvieracích podstatných mien, pričom čeština a západná slovenčina sa charakterizujú realizáciou tejto kategórie, kým stredná slovenčina absenciou tejto realizácie. Tento jav berieme samostatne a nedávame ho do súvislosti s realizáciou kategórie životnosti v akuz. pl. všetkých životných podstatných mien, pretože sa v týchto prípadoch kategória životnosti charakterizuje z celkom iných, navzájom nezávislých aspektov (formálny rozsah kategórie v jednom prípade a jej sémantická náplň v druhom prípade). Príklady z textu:

Nebo vlk na ovce,/Chrt tez na zagice/Nelibim hledj okem; Kdo chce v suše chodit,/Nema raky lovit,/Zvlašt v hlubokich geskinach; Mnohich peknich konj,/Ktere v hamich honj,/Zlý hospodár strhava; Syrenes spivanym,/Krokodyl s plakanym/Mnohich ptakuv zvolava.

Posledný prípad je však osobitný, pretože nielen v strednej, ale aj v západnej slovenčine takéto tvary existujú (Štolc, 1978, časť 2, s. 61).

3. Typ $\check{C}$: SS. Rozdiel medzi druhým a tretím typom spočíva v tom, že v treťom type medzi členmi opozície nie je vôbec zastúpený jav charakteristický pre miestne (v tomto prípade trnavské) nárečie, ktoré sa popri češtine v najväčšej miere zúčastňovalo na formovaní tohto variantu slovakizovanej češtiny. Veľmi názorným príkladom tohto druhu je úplná absencia asibilácie v texte, pričom sa vyskytujú mäkké ℓ a $\check{d}$, a to v stredoslovenskom, nie českom rozsahu. Táto mäkkosť má vo viacerých prípadoch osobitné označenie:

Doma vivalanj,/Ma o něm domnenj,/že gindě za pecu hníl; Dluha czekanjivost/Spusobj tesklivost/Ve všelikeg Potrebe; Snadniczko svu silu,/Svu czerstvosť zmužil/Strachem potratj lechce; Že maš Poczť davaf,/Vlasit budú

stavat/Od veľkeg miserie; Nežadeg povinnosť,/Uraduv zbitecznosť/Zvľasť u veľkych Panuv; Riba teŕ do vrše/Radaby pustif se; Nenarodil se ten/Czlovek, ktery by sen/Mohl kaŕdy viloŕit.

4. Typ $\bar{C} : (\bar{C} + S)$. Ďalším typom konkurencie je taká dvojčlenná opozícia, ktorej druhý člen neexistuje v ŕiadnom slovenskom nárečí (Štolc, 1978, časť 2, s. 85). Tento typ pravdepodobne vznikol kontamináciou českej a slovenskej pádovej prípony. Na jednej strane ide o dosť vzácny prípad, týkajúci sa konkurencie pádových prípon gen. pl. podstatných mien mužského rodu *-ú* a *-úv*, na druhej strane je však charakteristický nielen pre text tejto písomnej pamiatky, ale v zásade je typický pre celú slovakizovanú češtinu. Príklady z textu Veršov slovenských:

Nebo u susedú/Pekagj chleb z medu,/Take pryslovy byva; Smelj ze zlich šramku,/Nesmelj y v zamku/Sotva se obstat muze; Neznagjce časú,/Co sebu prinesu/Dnes nebo zitra tobe;

Lide vekem zešly/Mivagj sen tešky,/Neb malo mozguv magj: K paštekam nakladnim,/Kolaczom pletenim/Mnohých nakladuv treba; Tak v gednem kralovstvji/Dvuch naroduv panstvji/Spusobuje skazu všem; Kragin plundrovanj/Zamkuv objimanj/Priczina roztrŕitost.

5. Typ $\bar{C}S : \bar{C}S$. Je to osobitný druh konkurencie, s ktorým sa stretávame v nom. pl. životných podstatných mien s príponou *-an*. Tento typ slovakizovaná čeština zdedila z kodifikovanej češtiny. Na druhej strane ku konkurencii tých istých pádových prípon (*-i* a *-é*) dochádza pri podstatných menách s príponou *-an* aj v slovenských nárečiach. Príklady z textu:

Kdyŕ Pan take Panj/Ostatny dvoranj/S neho blazna delají;
Tak panšty dvorane/Yak nahle pan vstane/Nech za nim postupuge.

(Tu je však zrejmé, ŕe tieto pádové prípony sa používajú do značnej miery aj kvôli rýmu.)

6. Typ $\bar{C} = S) : S_1 : S_2$. Trojčlenná opozícia je základom protikladu tvarov inštr. pl. podstatných mien mužského rodu. Pádová prípona *-i* (*-y*) je charakteristická pre kodifikovanú češtinu, ale zároveň sa vyskytuje aj vo viacerých slovenských nárečiach vrátane západoslovenských. Pádové prípony *-mi* a *-ami* sú skôr slovenské, lebo v českých písomných pamiatkach zo 17. stor. fákticky už boli vytlačené inými pádovými príponami (Komárek, 1981, s. 80, 81, 84). Text Veršov slovenských nám, bohuŕiaľ, neposkytuje údaje o distribúcii týchto pádových prípon, avšak neskorší stav v slovenských písomných pamiatkach, ba aj čiastočne v štúrovčine ich umoŕňuje hodnotif ako voľné varianty. Príklady z textu:

Kdo po cestach chodj,/A z blazny se vobj,/Ten mnoho škodj miva; (Porov-
naj aj tvar podstatného mena str. rodu Ale vlk y svinu,/Že ma k ny priczinu,/Umi s prasaty pozhrat); Nechod s faryzegmi,/Ktery sve almužny/S trubenim
rozdavalj; Mačka tež z mišamj/A ne z medvedami/Obiranj sve magj.

V prípade *Kde se sam nenadaš/Chvalu potupu maš/Mezy lidmy po sebe*
tvar *lidmy* je nezvyčajný. Aj v češtine má toto podstatné meno rovnakú
pádovú príponu, preto zaujíma celkom osobitné postavenie v systéme tva-
rov inštr. pl.

7. Typ $\begin{smallmatrix} \check{C}_1 \\ \check{C}_2 \end{smallmatrix} : ZS : SS$. To je veľmi zložitý typ konkurencie; jedným z jej
členov sú české samohlásky *i* a *á*, ktoré sú v podmienkach komplemen-
tarnej distribúcie. Zároveň sú však vo vzťahu opozície k slovenským sa-
mohláskami *i* a *ia*, ktorých výskyt sa s výskytom geneticky českých *i* a *á*
nekryje, lebo sú odrazom odlišných historických procesov, a preto sa aj
používajú v iných pozíciách. Vzhľadom na tieto fakty treba uznať, že
naša schéma znázorňuje tento typ konkurencie iba približne. Okrem toho
geneticky slovenské *á* a *ia* sú tiež vo vzájomnej opozícii, lebo odzrkadľujú
nárečové rozdiely, ktoré sa dostali do slovákizovanej češtiny, a to ešte
väčšmi komplikuje vzájomné vzťahy uvedených samohlások. Tieto zložité
vzťahy medzi konkurujúcimi slovami a tvarmi so zmienenými dlhými sa-
mohláskami spôsobili takú situáciu, že si síce navzájom konkurujú štyri
komponenty, ale opozícia je predsa len trojčlenná. Podľa nášho názoru je
však opodstatnené brať tieto javy spolu, pretože všetky uvedené samo-
hlásky sú v podstate reflexy jednej samohlásky *ā*. Príklady z textu:

Nepríteluv silnich/Poddanich nevolných/Kordem slušy zastavat; Gisti czas
hled vzity/Chcešj se sudity/S pritelem svim o statek; Nebo vlk na ovce,/Chrt
tez na zagice/Nelibim hledj okem; Nemohlj svim pravem,/Hanba bity lharem/
Pro dary neb peníze; Žadneho biršaku/V spolcznem poradku/Na nej nepoczi-
tagú; Neb pani po dvore,/Sedlak po stodole/Snadno se znatj dagj; Kdo chce
v suše chodit,/Nema raky lovit,/Zvlašt v hlubokich geskinach; Podzimек vi-
nyczam,/Rozlycznym štepnycam,/Hospodarj znat dava; Zla gest pastva ovcam/
Kde býva pastyr sam/A psuv k ovcam nenj.

Dost problematická je otázka hodnotenia skupiny písmen *i + a* ako
dvojhlásky *ia*. Táto skupina sa objavuje v texte dvakrát:

Pod volem telatko,/Pod kravou hribiatko/Netrebat rozhlašovat; Neb slze Ro-
diczke/Kliatby Materynske/Prinašegj pokuty.

Vzhľadom na to, že dvojhláska *ia* sa vyskytuje v centrálnej oblasti
stredoslovenských nárečí, v ktorých zároveň platí aj pravidlo o rytmic-

kom krátení, a prvá slabika v slove *hribiatko* (žrie-) je vo všetkých slovenských nárečiach s fonologickou kvantitou dlhá, hodnotenie skupiny $i + a$ v tomto slove je celkom vylúčené. Chápanie tohto zoskupenia ako $\ddot{a}$ je tiež diskutabilné. Podľa nášho názoru najpravdepodobnejší by tu bol vplyv záhorského nárečia, ktoré sa používa na priľahlom území v bezprostrednej blízkosti trnavského nárečia. V záhorskom nárečí totiž toto slovo existuje v podobe *hribjatko* (Štolc a kol., 1968, č. I, s. 109), t. j. v tomto prípade skupina $i + a$ označuje skôr zoskupenie *ja*. Čo sa týka slova *kliatba*, pripúšťame, že tu máme do činenia predsa len s dvojhláskou *ia*, i keď nevylučujeme možnosť inej interpretácie tohto javu.

8. Typ $\check{C} : ZS_1 : ZS_2 : (SS?)$. Konkurencia štyroch pádových prípon sa pozoruje v inštr. sg. podstatných mien ženského rodu, osobných zámen 2. osoby a zvratného zámena *seba*. Pádová prípona *-í* sa objavuje po funkčne mäkkej spoluhláske. Vo všetkých pozíciách sa používajú západoslovenské pádové prípony *-u* a *-ú*. Dlhé samohlásky sa síce v texte označujú nedôsledne, ale domnievame sa, že by sme mali rátať nielen s pádovou príponou *-ú*, ale aj s *-u*, lebo práve táto pádová prípona je charakteristická pre trnavské nárečie. Okrem troch uvedených pádových prípon máme v texte aj jeden príklad s pádovou príponou *-ou*. Pôvod tejto pádovej prípony, ktorá by sa mohla hodnotiť aj ako česká, ale aj ako stredoslovenská, prakticky nemožno zistiť, lebo P. Benický vo svojich veršoch hojne využíva jazykové prostriedky ľudového hovorového jazyka, pôvodné, preštylizované príslovia a porekadlá (Eliáš, 1981, s. 127; Encyklopédia, 1984, 1. zv., s. 48—49). Ak je táto pádová prípona českého pôvodu, opozícia sa zmení na $\frac{\check{C}_1}{\check{C}_2} : ZS_1 : ZS_2$. Táto opozícia sa v podstate podobá predchádzajúcej s tým rozdielom, že slovenské pádové prípony sú tu presnejšie situované ako západoslovenské. Príklady z textu:

Ne z nakladnu zbrogj/Na širokem polj/Nepriteluv styhagu; Nemocný z nemocy/Sylny vlasnu mocy/Czasem sobe pomožu; S pracy neodkladey,/Radnej radimt necheg/To, co težce nenj...; Ten ma pracu maly zisk; Doma vivalanj,/Ma o něm domnenj,/Že gindě za pecu hnil; Neznagjce czasú/Co sebu prinesu/Dnes nebo zitra tobe; Poviš neco malo/Co se s tebou stalo,/On muže více prilhat; Nenj vždycky treba/Klin s klinem ze dreva/Kiganicú viražat; Nesedeg na předním/Miste zvlašť obzvlaštnim,/ Abys nezustal s hanbú; Pod volem telatko,/Pod kravou hribiatko/Netreba rozhlašovat.

9. Typ $\check{C}_1 : \check{C}_2 : S_1 : S_2 : (\check{C} + S)$. Tento druh opozície zachytáva podstatu konkurencie pádových prípon lok. pl. podstatných mien mužského a stredného rodu. Po prvé tu máme dve české pádové prípony *-ech* a *-ích*, ktoré navzájom konkurujú, po druhé — slovenské pádové prípony *-och* a *-ách*,

ktoré tiež navzájom konkurujú, ale konkurujú aj s českými pádovými príponami. Okrem toho v dôsledku funkčného posunu vo využívaní genitívnej pádovej prípony *-uv* dostáva sa aj do lok., kde vstupuje do opozície k všetkým ostatným pádovým príponám. Pádovú príponu *-ách* pokladáme za slovenskú, pretože v 15. a 16. stor., teda v období rozširovania češtiny na Slovensku, nebola typická pre kodifikovanú češtinu (Komárek, 1981, s. 65). Príklady z textu:

Mnohi ma v ustech med,/Na srdey trpky jed/Mezitim nezgevuge; Mnohich peknich konj,/Které v hamich honj,/Zlý hospodár strhava; Naryzenim pravem/ S poradanim gsaudem/Maš v saudich pokračovat; Sobe su nevdeczny/V slovich gsau zbiteczny,/Za často lat umegj; Kupcove, flagnarkj,/V hostincoch kreczmarky/Nemagí dluho spavat; Kramar proto chodj/Po yarmarkoch všudj,/ Aby neco vydelal; Yelena po rohách,/Medveda po nohach/Snadno poznatj mužeš; V krpcah statky hledat,/V czižmach zas utracat/Služi ku poctyvosty; Mnoho snuv tracenj,/Zbiteczne slušenj Pri veljkich gest dvoruv; Tak pri slavnich dvoruv/Ne pastir od voluv/Pri boku panskem seda; Čzlovek po uczinkuv/ Znamenitich skutkuv/Poznaty se ty dava.

Uvedené typy konkurencie fonologických a morfológických jednotiek sú bezprostredne charakteristické pre jazyk Veršov slovenských od P. Benického. Podobne by sa mali preštudovať aj iné písomné pamiatky napísané v slovakizovanej češtine a porovnaním zistiť také typy konkurencie, ktoré boli typické pre celú slovakizovanú češtinu a ktoré sa vyskytovali iba v jednotlivých písomných pamiatkach a svojou existenciou utvárali ich charakteristické osobitosti.

Literatúra

BENICKÝ, P.: Verše slovenské. In: Archív starých česko-slovenských listín, písomností a dejepisných pôvodín pre dejepis a literatúru Slovákov. Sostavil Franko V. Sasínek. Díel II. Sväzok I. Turč. sv. Martin, Nakladatelstvo Matice slovenskej 1873, s. 5—42.

ELIÁŠ, M.: Peter Benický a jeho slovenské verše. In: Benický, P., Slovenské verše. Bratislava, Tatran 1981, s. 117—132.

Encyklopédia slovenských spisovateľov. Zv. 1. Bratislava, Obzor 1984. 484 s.

KOMÁREK, M.: Nástin morfológického vývoje českého jazyka. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1981. 169 s.

KRAJČOVIC, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1988. 343 s.

ŠTOLC, J. a kol.: Atlas slovenského jazyka. Zv. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod — Komentáre — Materiály. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 314 máp + 198 s.

ŠTOLC, J.: Atlas slovenského jazyka. Zv. 2. Flexia. Časť prvá: Mapy. Bratislava, Veda 1981, 316 s. Časť druhá: Úvod — Komentáre. Bratislava, Veda 1978. 192 s.

Ladislav Dvonč

DVOJHLÁSKA Ő V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Systém foném v spisovnej slovenčine sa člení na dva subsystemy, a to na subsystem vokalicových foném a na subsystem konsonantických foném. Do vokalicového subsystemu a či parciálneho vokalicového systému patria krátke samohlásky *a, ä, o, e, u, i*, dlhé samohlásky *á, é, ó, ú, í* a dvojhlásky *ia, ie, ô (uo)* a *iu*, pričom najnovšie sa analogicky podľa dvojhlások *ia, ie* a *iu* dotvára dvojhláska *io* (Dvonč, 1990, s. 173—179). Vzájomné porovnanie vokalicových foném v spisovnej slovenčine ukazuje, že sa utvára systém vokalicových foném s paralelnou existenciou krátkych, dlhých a dvojhláskových foném. V súčasnej spisovnej slovenčine sa dopieva priam k ideálnej symetrii vokalicových foném. Jednotlivým krátkym fonémam zodpovedajú príslušné dlhé fonémy a dvojhlásky. Táto symetria vokalicových foném sa zreteľne ukazuje, keď si jednotlivé rady vokalicových foném uvedieme pod sebou (Dvonč, 1984, s. 49):

a	ä	o	e	u	i
á	—	ó	é	ú	í
ia	—	ô (io)	ie	iu	—

Isté odchýlky sú pri samohláskach *ä* a *i*, predovšetkým je to však pri samohláske *ä*. K samohláske *ä* niet jednoduchej dlhej samohlásky ani dvojhlásky. Vieme, že namiesto samohlásky *ä* sa zvyčajne vyslovuje samohláska *e*, čo vlastne znamená substitúciu samohlásky *ä* samohláskou *e* alebo stratu fonologickej platnosti čiže defonologizáciu *ä*. Nedostatok dlhého pendantu k samohláske *ä*, ako aj nedostatok dvojhlásky k tej istej samohláske sa prejavuje v alternáciách. Samohláska *a* sa pri tvorení tvarov slov strieda s dlhou samohláskou *á* alebo s dvojhláskou *ia*, ktorej druhou časťou je samohláska *a*, napr. *rana* — *rán*, *žaba* — *žiab*, podobne napr. samohláska *u* alternuje s dlhým *ú*: *ruka* — *rúk*, samohláska *o* s dvojhláskou *ó*, napr. *rota* — *rôt* a pod. Samohláska *ä*, pretože nemá zodpovedajúci dlhý pendant ani zodpovedajúcu dvojhlásku, ktorej druhou časťou by bola práve samohláska *ä*, alternuje s dvojhláskou *ia*, ktorá patrí k samohláske *a*, napr. *päta* — *piat*. Z hľadiska alternácií fonéma *ä* sa prikláňa k samohláske *a*.

Samohláske *o* zodpovedá jednoduchá dlhá samohláska *ó*, ktorej postaveniu v slovenskom fonologickom systéme sme venovali pozornosť pri inej príležitosti (Dvonč, 1968, s. 102—115). Z dvojhlások *ô* a *io*, ktoré sa pripájajú k samohláskam *o* a *ó*, sme si zatiaľ osobitne všimli vznik a čoraz väčšie používanie dvojhlásky *io* (ktorá z hľadiska prvého svojho komponentu sa prikláňa k dvojhláskam *ia*, *ie*, *iu*). V tejto štúdii si bližšie všimneme používanie dvojhlásky *ô*.

Dvojhláska *ô* vznikla zo samohlásky *ó* v čase diftongizácie v niektorých slovenských nárečiach, a to v období 12.—13. stor. (Pauliny, 1963, s. 231 n.). V mnohých slovenských nárečiach sa alebo uskutočnila diftongizácia *é* — *ie*, *ó* — *uo*, alebo sa v nich uskutočnili zmeny, ktoré diftongizáciu *é* — *ie*, *ó* — *uo* pripomínajú. V prevažnej väčšine stredoslovenských nárečí sa nesporne uskutočnila diftongizácia *é* — *ie* aj *ó* — *uo*. Autor uvádza niektoré prípady, v ktorých je diftongizácia *ó* — *uo*: *kóň* — *kyoň*, *kôš* — *kyoš*, *vôl* — *vyol*, *kôl* — *kyol*, *stôl* — *styoľ*, *jamka* — *jamyok*, *môžeš* — *myžeš* atď. Diftong *ô* je v stredoslovenských nárečiach často aj v cudzích slovách namiesto cudzieho *ó*, napr. *citryon*, *lyozi*, *nyora*, *štryofaľ* atď. Diftongizácia *ó* — *uo* podobne ako diftongizácia *é* — *ie* podľa E. Paulinyho (1963, s. 225) vznikla niekedy na začiatku 13. stor. Dvojhláska *ô* je podľa toho v slovenčine zhruba 800 rokov. Spisovná slovenčina, ktorá vznikla na základe stredoslovenských nárečí (nie však priamo, ale cez tzv. kultúrnu stredoslovenčinu), má samohlásku *ô* vo svojom fonologickom repertoári od začiatkov svojho vzniku. Spisovná slovenčina, ktorú používame dodnes (Štúrova spisovná slovenčina), bola uzákonená na prelome minulého storočia, takže ide zhruba o 150 rokov existencie tohto útvaru.

Všimnime si teraz bližšie, v ktorých prípadoch sa dvojhláska *ô* vyskytuje v spisovnej slovenčine.

Je to ponajprv v koreňových morfédoch. Ide zväčša o slová, v ktorých sa dvojhláska *ô* vyskytuje od diftongizácie samohlásky *ó* na *ô*, napr. *kôš*, *stôl*, *kôl*, *vôl*, *kôra*, *nôta*, *môj*. K slovám s dvojhláskou *ô* v základe najnovšie pribudlo slovo *drôt* (predtým *drót*); podoba *drôt* sa datuje od Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1953. Pri niektorých takýchto slovách mužského rodu sa dvojhláska *ô* strieda so samohláskou *o* pri ich skloňovaní (alternácia *ô/o*), napr. *kôš* — *koša*, *kôl* — *kola*, *vôl* — *vola*, čo znamená isté obmedzenie výskytu dvojhlásky *ô*. Pri niektorých slovách, najmä pri slovách ženského rodu, sa dvojhláska *ô* pri skloňovaní zachováva vo všetkých tvaroch, napr. *drôt* — *drôtu*, *kôra* — *kôry*, *nôta* — *nôty*. Alternácia *ô/o* (a teda aj isté obmedzovanie vo výskyte *ô*) sa čiastočne uplatňuje aj pri odvodzovaní slov, napr. *kôš* — *košík*, *kôl* — *kolový*, *vôl* — *voliar*, *volský*, *stôl* — *stolár*, *stolový*, *stolík*, *stolný*, *drôt*

— *drotár, drotovať*. Pri odvodzovaní od niektorých takýchto slov sa alternácia neuplatňuje (nejde o obmedzovanie výskytu *ô*), napr. *kôra* — *kôročka, kôrka, kôravieť, kôrkovitý, kôrovce, kôrovie*. Niekedy sa od toho istého slova tvoria deriváty s alternáciou, ale aj deriváty bez alternácie, napr. *drôt* — *drotár, drotovať*, ale *drôtik, drôtený, drôtový, drôtovitý* atď. Dvojhláska *ô* sa zachováva v zloženom slove, napr. *drôt* — *drôtomer*. Vcelku možno konštatovať, že v novšie tvorených slovách alternácia *ô/o* už nebýva, postavenie dvojhlásky *ô* sa takto upevňuje.

Vyššie sme spomenuli konštatáciu E. Paulinyho, že dvojhláska *ô* je v stredoslovenských nárečiach často aj v cudzích slovách namiesto cudzieho dlhého *ó*, napr. *citrŕon, nŕota, štrŕofať* atď. V súčasnej spisovnej slovenčine nepozorujeme výraznejšiu tendenciu nahrádzať cudzie *ó* dvojhláskou *ô*, v spisovnej slovenčine dnes používame podoby *citrón, melón, óda* atď. bez zjavnej tendencie nahrádzať tu dlhé *ó* dvojhláskou *ô*. Čo sa týka podoby *drôt*, ktorá bola r. 1953 zavedená namiesto podoby *drót*, ide o izolovaný prípad zavedenia stredoslovenskej podoby namiesto dovtedy používanej spisovnej podoby. Samohláska *ó* sa v súčasnej spisovnej slovenčine nepocituje ako nejaký vyhranený periférny prvok, ktorý by sa sústavnejšie nahrádzal iným vokalicickým prvkom. Podľa nášho pozorovania samohláska *ó* sa už do značnej miery „udomácnila“, z hľadiska pojmov centrum a periféria ide o prvok, ktorý sa už bližšie posúva k centru vokalickeho systému, čo práve vedie k tomu, že tento vokalicický prvok sa nenahrádza v základoch slov dvojhláskou *ô*, ako to bolo v minulosti po diftongizácii *ó* — *ô*. Takto sa obmedzila možnosť výraznejšieho uplatnenia dvojhlásky *ô* v základoch slov.

V niektorých prípadoch sa dvojhláska *ô* vyskytuje v základoch ako sprievodný jav spojený s tvorením slov. E. Pauliny (1968, s. 111—112) v rámci prehľadu kvantitatívnych alternácií, ktoré sa uplatňujú pri odvodzovaní substantív, ako príklady výslovne uvádza prípady s alternáciou *o/ô*, ktorej uplatnenie vedie k rozširovaniu výskytu dvojhlásky *ô*. Pri príponě *-ka* spomína prípady *voda* — *vôdka* a *hora* — *hôrka*. Toto tvorenie je veľmi produktívne, ako ukazujú ďalšie prípady s *ô*: *kosť* — *kôstka, noc* — *nôcka, noha* — *nôžka, noša* — *nôška*. Alternácia *o/ô* pri tvorení príponou *-ka* sa pritom týka nielen koreňovej morfémy, ale širšie celého slovotvorného základu. Predĺženie nastáva aj v prípadoch *slabosť* — *slabôstka, pevnosť* — *pevnôstka*. Slovotvorný základ týchto slov obsahuje príponu *-osť*, alternácia *o/ô* v tomto prípade zasahuje práve túto príponu. Dvojhláska *ô* býva dokonca aj po predchádzajúcej dĺžke, ako ukazuje dvojica *miestnosť* — *miestnôstka* (KSSJ, 1987, s. 199). Je to vlastne ďalší prípad porušovania rytmického krátenia, o ktorom sa platná kodifikácia nezmieňuje (porov.

Pravidlá slovenského pravopisu, 1971, s. 23—24). E. Pauliny spomína dĺženie koreňovej samohlásky aj pri prípone *-a*, resp. *-a*, *-ä*, napr. *hus* — *húsa*, *had* — *háďa*, *medveď* — *medviedďa*, *chlap* — *chlápä*, príklad na alternáciu *o/ô* neuvádza. G. Horák (1957, s. 310—312) spomína prípad *sova* — *sôvã* (podobu *sôvã* použila M. Figuli v diele *Mladost*), okrem toho aj *drozd* — *drôzďa*. Dvojhláska *ô* je aj v slove *nedochôďďa*. E. Pauliny nespomína ani alternáciu *o/ô* pri tvorení substantív príponou *-ie*. Patrí sem prípad *osť* — *ôstie*. Dvojhláska *ô*, ako ukazuje slovo *ôstie*, sa vyskytuje aj na začiatku slova. Dvojhlásky *ia*, *ie*, *iu* sa na začiatku slov nikdy nevyskytujú. Ako príklad na alternáciu *o/ô*, ktorej druhým členom je dvojhláska *ô*, E. Pauliny uvádza dvojicu *hora* — *hôrny* pri tvorení adjektív príponou *-ný* (*-ny* po predchádzajúcej dĺžke). Zmieňuje sa aj o tom, že kvantitatívna alternácia je často aj pri tvorení radových čísloviek, pričom spomína príklad *osem* — *ôsmý*. V deriváte *ôsmý* podobne ako v deriváte *ôstie* je tiež dvojhláska *ô* na začiatku slova.

S dvojhláskou *ô* sa stretávame aj pri substantívach, ktoré sú utvorené nulovou slovotvornou príponou od slovies s predponou *do-* alebo *po-*, napr. *doraziť* — *dôraz*, *porodiť* — *pôrod*, *podojiť* — *pôdoj*. Pri takomto tvorení, hodnotenom aj ako konverzia (Horecký, 1971, s. 138), alternácia *o/ô* niekedy nebýva, napr. *dotlačiť* — *dotlač*. Podobne je alternácia pri tvorení od slovies s predponou *zo-*, napr. *zosypať* — *zôsyp*, niekedy však alternácia nie je, napr. *zoskočiť* — *zoskok*. Dvojhláska *ô* nebýva pri tvorení substantív od slovies s predponou *o-*, napr. *osvitnúť* — *osvit*, *okrútiť* — *okrut*, alebo predponu *od-*, napr. *odpichnúť* — *odpich* (príklady uvádza J. Horecký). Nebýva ani pri substantívach utvorených od slovies s predponou *roz-*, napr. *rozpísať* — *rozpis*, *rozchodiť sa* — *rozchod*, alebo pri substantívach utvorených od slovies s predponou *ob-*, napr. *obletieť* — *oblet*.

Dvojhláska *ô* je pri slovesách, ktoré sú utvorené od slovesa *ísť* predponou *do-* alebo *po-*, napr. *dôjsť*, *pôjsť*.

Čo sa týka slovotvorných prípon, dvojhláska *ô* je iba v slovotvornej prípone *-ôčka*, napr. *žila* — *žilôčka*, *žiarovka* — *žiarovôčka*, *fialka* — *fialôčka*, *dedinka* — *dedinôčka* (Horecký, 1971, s. 167). Výskyt dvojhlásky *ô* je tu však tiež obmedzený. Dvojhláska *ô* na začiatku tejto prípony sa nevyskytuje, ak pred príponou predchádza dlhá slabika. Namiesto prípony *-ôčka* (so začiatočným *ô*) býva v takomto prípade závislý variant *-očka* (so začiatočným *o*), napr. *kuchárka* — *kucháročka*, *dievka* — *dievočka*, *spiečka* — *spiepočka*, *hlávka* — *hlávočka*, *polievka* — *polievočka*, *postieľka* — *postieľočka*, *myšlienka* — *myšlienočka*, podobne prípona *-očka* je aj po predchádzajúcej spoluhláske *j*, napr. *fajka* — *fajočka*. Výskyt

prípony *-ôčka*, a teda aj dvojhlásky *ô* ako jej súčasti, je podľa toho obmedzený hláskoslovne (výskyt predchádzajúcej dĺžky alebo výskyt predchádzajúcej spoluhlásky *j*).

Dvojhláska *ô* sa viac alebo menej pravidelne uplatňuje nielen pri tvorení slov odvodzovaním, ale aj pri ohýbaní slov.

Dvojhláska *ô* býva pri tvorení tvarov gen. pl. podstatných mien ženského rodu vzoru *žena*, napr. *obloha* — *oblôh*, *rota* — *rôt*, *socha* — *sôch*, *doba* — *dôb*, *hora* — *hôr*, *koza* — *kôz*, *noha* — *nôh*, *doga* — *dôg*. To isté sa vzťahuje aj na tvary gen. pl. podstatných mien ženského rodu vzoru *ulica*, napr. *homoľa* — *homôľ* (je však aj tvar *homolí* bez alternácie), a na tvary gen. pl. podstatných mien stredného rodu vzoru *mesto*, napr. *oko* — *ôk* (ak ide o označenie niečoho, čo je tvarom podobné oku, inak je *oko* — *očí*). V prípade *oko* — *ôk* je dvojhláska *ô*, podobne ako v slovách *ôstie* a *ôsmy*, na začiatku slova, resp. tvaru. Výskyt dvojhlásky *ô* v tvaroch gen. pl. substantív ženského alebo stredného rodu je však tiež obmedzený. Dvojhláska *ô* nebýva v tvaroch gen. pl., ak pred samohláskou *o* v základe slova predchádza dlhá slabika, napr. *nádoba* — *nádob*, *záloha* — *záloh*, *zásoba* — *zásob*, *úloha* — *úloh*, *príloha* — *príloh*. Dvojhláska *ô* nebýva ani pri slovách, v ktorých za samohláskou *o* je spoluhláska *v*, napr. *budova* — *budov*, *stanovy* — *stanov*, *vdova* — *vdov*, *sova* — *sov*, *slovo* — *slov*, *olovo* — *olov*, alebo spoluhláska *v* je pred samohláskou *o*, napr. *potvora* — *potvor*, *vojsko* — *vojsk*. Dvojhláska *ô* takisto nebýva v tvare gen. pl. vtedy, keď pred samohláskou *o* je v slove spoluhláska *j*, napr. *obhajoba* — *obhajob*. Alternácia *o/ô* a teda ani dvojhláska *ô* nebýva ani v tvaroch gen. pl. cudzích podstatných mien, napr. *letora* — *letor*, *mandragora* — *mandragor*. Ak však slovo zdomácnie, alternácia *o/ô* s dvojhláskou *ô* nastáva, napr. *anekdota* — *anekdôt* (Sabol, 1972, s. 180—189).

Dvojhláska *ô* sa vyskytuje aj ako tzv. vkladná hláska pri tvorení tvarov gen. pl. podstatných mien ženského rodu vzoru *žena*. Vyskytuje sa však iba fakultatívne popri vkladnom *ie* po predchádzajúcej pernej spoluhláske, napr. *čipka* — *čipiek/čipôk*, *jamka* — *jamiek/jamôk*. V tomto prípade možno pozorovať rozdiel medzi najnovšími gramatickými príručkami a slovníkovými dielami; napr. E. Pauliny (1981, s. 112) zaznamenáva prípady *jamka* — *jamôk/jamiek*, *čipka* — *čipôk/čipiek*, *kvapka* — *kvapôk/kvapiek*, teda na prvom mieste tvary s vkladným *ô* a až za nimi tvary s vkladným *ie*, čo môžeme brať ako uprednostňovanie tvarov na *ô*; Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ; 1987) pri slove *čipka* má iba tvar *čipiek*, pri slove *jamka* je dvojtvar *jamiek/jamôk* a pri slove *kvapka* iba tvar *kvapiek*, čiže sa tu už prejavuje ústup od tvarov s vkladným *ô*. Isté obmedzenie je aj v tom, že nie pri každom slove s pernou spoluhláskou býva popri vkladnom *ie* aj vkladné *ô*, napr. pri slove *labka* je iba tvar

labiek (KSSJ, 1987, s. 175), podobne pri slove *mamka* iba tvar *mamiek* (KSSJ, 1987, s. 190), pri slovách so spoluhláskou *v* je iba *ie*, napr. *kavka* — *kaviek*, *krivka* — *kriviek*, *slovko* — *sloviek*, podobne pri slovách so spoluhláskou *f*, napr. *žirafka* — *žirafiek*, *karafka* — *karafiek*. Vkladné *ô* je vcelku iba v niekoľkých prípadoch, ktoré možno taxatívne vypočítať, teda tvorenie tvarov s vkladným *ô* v dnešnej spisovnej slovenčine už nie je produktívne.

Pri ohýbaní slov sa dvojhláska *ô* v pádových príponách nevyskytuje. Vieme, že v štúrovskej spisovnej slovenčine sa dvojhláska *ô* vyskytovala v tvare nom. sg. stredného rodu prídavných mien vzoru *pekný*, napr. *peknô*, *dobrô*. V súčasnej spisovnej slovenčine sa namiesto tvarov s *ô* používajú tvary s dlhým *é*, napr. *pekné*, *dobré*. Takto sa tvary *pekné*, *dobré* pripodobnili k iným tvarom prídavných mien, v ktorých sa používa jednoduchá dlhá samohláska: *pekný chlapček*, *pekná dievčina*, *peknú dievčinu*, *pekní chlapci*, *pekné deti*. Aj v iných tvaroch prídavných mien vzoru *pekný* sú dnes jednoduché dlhé samohlásky, nie dvojhlásky, napr. *pekným*, *pekných*, *peknými*. V dejinách spisovnej slovenčiny sa stretávame s úsilím niektorých slovenských jazykovedcov o používanie tvarov typu *peknô* aspoň v istých vymedzených prípadoch. E. Novák (1933/1934, s. 222—229; 1934/1935, s. 42—65) navrhol, aby sa takéto tvary používali v konverzačnom (hovorovom) štýle spisovnej slovenčiny. V. Uhlár (1967, s. 44—50) hovorí, že takéto tvary (ale aj tvary *bou*, *mau*, *videu*, *dobrieho*, *dobriemu*) sa rozličným spôsobom využívajú v umeleckom štýle. Podľa neho majú plné oprávnenie v spisovnej slovenčine a sú neodmysliteľnou súčasťou najmä konverzačného štýlu spisovného jazyka. Neskôr sa V. Uhlár sústredil na obhajobu tvarov s *ô* v zemepisných názvoch, napr. *Plačlivô*, *Železnô* (Uhlár, 1976, s. 221—227). O tejto otázke sa rozvinula bohatá diskusia (Majtán, 1976, s. 277—283; Dvonč, 1976, s. 283—289; Peciar, 1978, s. 169—172; Uhlár, 1978, s. 217—226). Pri ustaľovaní podob názvov miest a obcí a aj iných zemepisných názvov na Slovensku sa už dávnejšie uplatňuje aj realizuje názor, že takéto názvy majú mať dôsledne neutrálnu spisovnú podobu a že ako úradné sa nemôžu používať regionálne podoby (Varsík, 1968, s. 217—226). Takto sa postupuje pri ustaľovaní názvov obcí a miest v Názvoslovnej komisii Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a v Názvoslovnej komisii Slovenského úradu geodézie a kartografie. Môžeme konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa v nom. sg. stredného rodu prídavných mien vzoru *pekný* používa tvar s dlhým *é*, napr. *pekné*, *dobré*.

Náš prehľad ukazuje, že dvojhláska *ô* sa pravidelne vyskytuje v niektorých derivátoch a v niektorých tvaroch pri ohýbaní slov. Vyskytuje sa v predponových morfédoch, v koreňových a sufixálnych morfédoch,

nevyskytuje sa v relačných morfédoch. Z hľadiska vývinu spisovnej slovenčiny od jej uzákonenia L. Štúrom možno povedať, že používanie *ô* v relačnej morféme *nom. sg. stredného rodu prídavných mien vzoru pekný (dobró — dobré)* ustúpilo a že sa takmer úplne stráca používanie vkladného *ô*, ktoré podobne ako vkladné *á* bolo v minulosti veľmi časté (Dvonč, 1984a, s. 44) a rovnako ako vkladné *á* bolo skoro vo všetkých prípadoch nahradené vkladným *ie*. Najsilnejšou oblasťou používania dvojhlásky *ô* ostávajú predpony pri tvorení niektorých slov a ďalej tvary *gen. pl. podstatných mien ženského rodu vzoru žena* a *ulica* a podstatných mien stredného rodu vzoru *mesto*. Pri zdomácnovaní slov cudzieho pôvodu sa dvojhláska *ô* vcelku neuplatňuje.

V slovenskej jazykovede sa značná pozornosť venovala výskytu dvojhlásky a písmena *ô* v spisovnej slovenčine v rozličných hovorených a písaných jazykových prejavoch (Bosák, 1965, s. 120—135; Sabol, 1966, s. 13—25; Findra, 1968, s. 84—95). Celkový počet slovenských foném je 46, dvojhláska *ô* je z hľadiska frekvencie zhruba na 40. mieste, teda takmer na konci radu foném zoradených podľa frekvencie. Treba si však uvedomiť, že absolútne frekvenčné ukazovatele nevystihujú jednoznačne hierarchiu foném v konkrétnom jazyku (Mihalovič, 1990, s. 143). Napriek pomerne nízkej frekvencii má dvojhláska *ô* dosť závažné postavenie. Dvojhlásky, medzi ktoré patrí aj dvojhláska *ô*, sa pokladajú za najvýznačnejší znak zvukovej podoby spisovnej slovenčiny (Uhlár, 1954, s. 204), alebo ich možno pokladať za jeden z jej najvýznamnejších znakov. Pravda, isté oslabovanie dvojhlásky *ô* vedie aj k oslabovaniu tohto znaku. Táto strata sa nahrádza posilňovaním dvojhlások, ktoré sa začínajú na samohlásku *i* (*ia, ie, iu*, najnovšie aj *io*).

Dvojhláska *ô* je členom vokalických alternácií *o/ô* a *ô/o*. Produktívna je alternácia *o/ô*. Nadväzuje na produktívne alternácie *a/ia* a *e/ie*. Alternácia *ô/o* je už dnes neproduktívna a vyskytuje sa iba v obmedzenom počte prípadov. Pravda, videli sme, že aj alternácia *o/ô* sa v istých prípadoch, ktoré sa dajú pomerne presne určiť, nevyskytuje.

Dotkneme sa ešte písania dvojhlásky *ô*. V slovenskej jazykovede sa v minulosti viac ráz vyslovila požiadavka namiesto písmena *ô* používať zložku *uo*. Odstránenie *ô* sa bežne spomínalo ako jedna z jednotlivých otázok celkového problému reformy slovenského pravopisu (napr. Jóna, 1946, s. 103). Naposledy sa o odstránení *ô* hovorilo na zasadnutí Jazykového odboru Matice slovenskej 3. 6. 1948 (Jóna, 1948/1949, s. 50). Uvádzali sa pritom štyri dôvody: 1. Dvojhláska *ô* by sa písala symetricky s dvojhláskami *ia, ie, iu*. 2. Písanie *uo* je zrozumiteľnejšie, pretože diakritické znamienko vokáľ je celkom osihotené a v podobnej funkcii sa nikde nepoužíva. 3. Zmenší sa počet diakritických znamienok, ktorými

je náš pravopis preťažený. 4. Ušetrí sa jeden typ na sádzacích a písacích strojoch.

Proti písaniu *uo* namiesto *ô* však tiež možno uviesť isté argumenty. Písanie *uo* namiesto *ô* by viedlo k tomu, že by sa rovnako písala dvojhláska *ô* ako tautosylabické spojenie vokálov a spojenie *uo* ako heterosylabické spojenie vokálov, napr. *duovod*, t. j. *dôvod* — *duo*, ako je dnes napr. *pária* (tvar slovesa *páriť* s dvojhláskou *ia*) — *pária* (cudzie slovo s významom „člen najnižšej indickej spoločenskej skupiny, ktorá nepatrí do nijakej kasty“, v ktorom *ia* je dvojslabičné). V podobnej funkcii sa síce vokáň v iných jazykoch nepoužíva, ale inak sa v cudzích jazykoch používa aj v spojení s ďalšími písmenami, existuje teda nielen *ô* (napr. vo francúzštine, odkiaľ sme ho vlastne prevzali, porov. napr. *Rhône* — v slovenčine *Rhóna*), ale napr. aj *î*, *ê* (tiež vo francúzštine). Z hľadiska modernej sadzby (fotosadzby) odstránenie *ô* nemôže predstavovať vážnejší prínos. Čo sa týka písacích strojov, odstránenie písmena *ô* by znamenalo istú úsporu, tu však so zreteľom na používanie vokáňa aj v spojení s inými písmenami by bolo vhodnejšie používať samostatne vokáň, ako sa používajú čiarka alebo mäkčeň nielen v spojení s istými písmenami, napr. *á*, *é*, *í*, *ý*, *ú*, *ť*, *ď*, *ľ*, ale aj samostatne, čo by umožňovalo písať nielen písmeno *ô*, ale aj iné písmená (napr. *î*, *ê*). Pri tomto riešení by sa s vokáňom mohli písať nielen malé písmená (ako je to dnes pri *ô*), ale aj veľké písmená (veľké *Ô* s vokáňom sa na dnešných písacích strojoch nedá napísať).

Literatúra

- BOSÁK, J.: Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expression of Some Relations. *Jazykovedný časopis*, 16, 1965, s. 120—135.
- DVONČ, L.: Na margo Uhlárovho príspevku Hranice štandardizácie v toponymii. *Slovenská reč*, 41, 1976, s. 283—285.
- DVONČ, L. (1984a): Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava, Veda 1984. 124 s.
- DVONČ, L. (1984b): Vocalic System of Literary Slovak. *Recueil linguistique de Bratislava*. 7. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1984, s. 45—50.
- DVONČ, L.: Znovu o dvojhláske *io* v spisovnej slovenčine. *Slovenská reč*, 55, 1990, s. 173—179.
- FINDRA, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 84—95.
- HORÁK, G.: Poznámka o menách mláďat. *Slovenská reč*, 22, 1957, s. 310—312.
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.
- JÓNA, E.: Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu. *Slovenská reč*, 12, 1946, s. 46—57.
- JÓNA, E.: Porada o pravopise. *Slovenská reč*, 14, 1948/1949, s. 50.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 582 s.
- MAJTÁN, M.: Názvy typu *Ostré/Ostrô* a štandardizovanie slovenských geografických názvov. *Slovenská reč*, 41, 1976, s. 277—283.
- MIHALOVIČ, A.: Určovanie frekvencie a hierarchie foném na počítači. (Na materiáli santovského nárečia v Maďarsku.) *Jazykovedný časopis*, 41, 1990, s. 136—144.

- NOVÁK, L.: O zvukových hodnotách spisovnej slovenčiny. Slovenské smery umelecké a kritické, 1, 1933/1934, s. 222—229.
- NOVÁK, L.: K základom slovenskej ortoepie. Slovenská reč, 3, 1934/1935, s. 42—65.
- PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 360 s.
- PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 128 s.
- PAULINY, E.: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 328 s.
- PECIAR, Š.: Na záver diskusie o podobe toponým typu *Ostrô*. Slovenská reč, 43, 1978, s. 169—172.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 11. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.
- SABOL, J.: Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie. Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 13—25.
- SABOL, J.: Gen. pl. slova *anekdota*. Slovenská reč, 37, 1972, s. 188—189.
- UHLÁR, V.: Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti. Slovenská reč, 19, 1954, s. 201—211.
- UHLÁR, V.: Tvary *bou, mau a dobrô, dobrieho* a spisovná slovenčina. Slovenská reč, 32, 1967, s. 44—50.
- UHLÁR, V.: Hranice štandardizácie v toponymii. (Názvy typu *Ostrô, Plačlivô, Zeleznô*.) Slovenská reč, 41, 1976, s. 221—227.
- UHLÁR, V.: O podobách slovenských toponým *Zeleznô, Ostrô, Pustô*. Slovenská reč, 43, 1978, s. 166—168.
- VARSÍK, B.: K zmenám miestnych názvov na Slovensku. In: I. slovenská onomastická konferencia. Red. V. Blanár — M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV — Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolegiu jazykovedy SAV 1968, s. 217—228.

Oneskorene k sedemdesiatym piatym narodeninám Jána Holého

Je viac ako nezvyčajné pripomínať si sedemdesiate piate narodeniny jubilanta v čase, keď sa dožil už sedemdesiatich ôsmich rokov. Toto oneskorenie však bolo zapríčinené abnormálnou politickou klímou, ktorej sme sa dokázali zbaviť iba nedávno. Doc. PhDr. Ján Holý. CSc., je totiž jedným z tých jazykovedcov a pedagógov, o ktorých normalizátori po r. 1968 rozhodli, že nemôžu učiť a publikovať a, samozrejme, že sa o nich nesmie ani písať či hovoriť. A tak dnes aspoň čiastočne spláca náš časopis podlžnosť voči „zabudnutému“ slovenskému jazykovedcovi i svojmu členovi redakčnej rady v rokoch 1964—1969.

J. Holý sa narodil 28. 4. 1913 v Novej Bani, na laze Dlhá Lúka. Gymnázium navštevoval v Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici. Z pôvodnej širšej orientácie na hudbu, matematiku, deskriptívnu geometriu a jazyk prevládol uňho napokon záujem o slovenčinu. Univerzitné vzdelanie získal na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v odbore slovenský jazyk a francúzsky jazyk. Od r. 1939 pôsobil ako stredoškolský učiteľ na viacerých gymnáziách (Bratislava, Levice, Nové Zámky), v rokoch 1960—1970 ako vysokoškolský pedagóg na Pedagogickej fakulte v Nitre, kde prednášal štylistiku a syntax. Vedeckú hodnosť kandidáta vied obhájil v r. 1966, habilitoval sa v r. 1968 prácou *Kapitoly zo syntaxe*. Na vrchole svojich tvorivých síl bol prinútený zanechať pedagogickú a vedeckú prácu, lebo sa „previnil“ tým, že v auguste 1968 podpísal rezolúciu odsudzujúcu okupáciu našej vlasti a neskôr otvorene vystúpil proti začínajúcim perzekúciám. V 70. a 80. rokoch pracoval ako externý korektor, aby tak zostal verný práci blízkej jeho srdcu — práci s jazykom (je málo známe, že J. Holý je autorom výkladových častí v internej jazykovej príručke *Poznámky k bankovému jazyku I—III*, ktorá vyšla v r. 1975—1979 pre pracovníkov ŠBČS, hlavného ústavu pre SSR v Bratislave).

Bádateľskej činnosti sa J. Holý začal venovať už ako stredoškolský učiteľ. Práve v tomto roku uplynie polstoročie odvtedy, čo v Slovenskej reči vyšiel jeho prvý článok pod názvom *Miesto tzv. „malých slov“ vo vete* (1941). V ďalších rokoch vedeckého výskumu sa zameriaval predovšetkým na oblasť syntaxe a štylistiky. Svedčia o tom viaceré štúdie a články uverejňované v Slovenskej reči do r. 1967, v ktorých sa zaujímal o problematiku predložiek a spojok, riešil otázky súvetia a vetných členov, venoval sa základným štylistickým termínom. Často volil netradičný uhol pohľadu na otázky už dávnejšie „vyriešené“ (*K problémom klasifikácie viet*, 1967), ale objavne poukazoval i na neopísané jazykové javy (*O cyklickej syntaktickej štruktúre*, 1966). Výskumom syntaxe a štylistiky sa zaoberal aj v príspevkoch do viacerých ročníkov Zborníka Pedagogickej fakulty v Nitre (napr. *O vzťahu logických a syntaktických kategórií*, 1967; *K otázke tesnosti kontextu*, 1965).

Ďalšou oblasťou jeho vedeckého záujmu bola lingvisticko-didaktická problematika, ktorej sa venoval na stránkach Slovenského jazyka a literatúry v škole v rokoch 1957—1969. Riešil tu najmä otázky vyučovania slohu a skladby. Poznatky z tejto oblasti podal synteticky ako spoluautor vyše desiatky stredoškolských a vysokoškolských učebníc slovenského jazyka.

Seriál článkov *Učiteľ a jeho reč* (vyše 200 príspevkov) uverejňovaný v Učiteľských novinách v rokoch 1969—1980 predstavuje tretiu oblasť jeho vedeckej orientácie — oblasť kultúry jazyka. Je dôkazom nevšedného zaujatia pre jazyk, ale sčasti je poznačený absenciou iných možností výskumu a publikačnej činnosti. Jednotlivé príspevky sa dotýkajú všetkých rovín jazyka, vyznačujú sa kultivovaným štýlom a presnou, vedecky podloženou argumentáciou.

Jazykovedné dielo J. Holého nie je vonkoncom uzavreté. Spoločenské zmeny po novembri 1989 oživilo uňho opäť záujem o prácu na poli slovenského jazyka. Preto mu želáme veľa zdravia a duševnej sviežosti, veľa chuti do riešenia nových lingvistických problémov. Veď, ako sám hovorí, „v žiadnej vede niet tzv. zložitých problémov, jestvuje len sled elementárnych krokov, ktoré treba poznať a ich poradie dodržať“.

E. Kralčák

Súpis prác doc. Jána Holého za roky 1941—1990

Bibliografia prác J. Holého je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce, vedecké štúdie a odborné články v odborných jazykovedných a iných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) iné články, referáty, recenzie, drobné príspevky, správy a pod. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roka sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. Drobné príspevky rovnakého charakteru, ktoré v tom istom roku vyšli v tom istom ročníku časopisu v tej istej rubrike, ako aj iné podobné príspevky sa uvádzajú súhrnne v jednom hesle (hniezdujú sa). V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1941

Miesto tzv. „malých slov“ vo vete. — Slovenská reč, 9, 1941/1942, s. 15—16.

1942

Poznámky o niektorých spojkách a predložkách. — Slovenská reč, 10, 1942/1943, s. 107—110.

1957

Ako využiť učivo o voľnom a tesnom spojení myšlienok. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 3, 1957, s. 94—97.

1958

Slovenský jazyk. Pokusné učebné texty pre 10. ročník jedenásťročných stredných škôl. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958. 58 s. (spoluautori E. Jóna, R. Krámpľ).

Príspevok k otázke básnického rytmu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 4, 1958, s. 305—308.

1959

O kvantite slabík v hudobných textoch. — Slovenská reč, 24, 1959, s. 154—157.

Ako zlepšovať úroveň vedomostí žiakov z pravopisu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 5, 1959, s. 83—91.

Poznámky o maturitných skúškach. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 5, 1959, s. 183—185.

1961

Slohová výchova. Pokusné učebné texty pre 10., 11. a 12. ročník dvanásťročných stredných škôl. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961. 58 s. (spoluautor E. Jóna).

Poznámky k otázke súvetia. — Slovenská reč, 26, 1961, s. 167—171.

K metodike rozboru vety. — In: Sborník Pedagogického inštitútu v Nitre. Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 167—178.

Ešte raz o problémoch s rozborom vety v škole. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 7, 1961, s. 110—114.

Ako klasifikujeme prejavy žiakov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 7, 1961, s. 290—294.

1962

Výrazný prednes a sloh pre 1. ročník pedagogických škôl. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962. 48 s. (spoluautor P. Mázák).

Učebnica slovenského jazyka. 2. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962. 182 s. (spoluautori R. Schnek, Š. Krištof).

K dvom syntaktickým problémom. — In: Sborník Pedagogického inštitútu v Nitre. 2. Spoločnosť a výchova. Metodické problémy školy. Jazyk a literatúra. Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 249—257.

1963

Slovenská gramatika a sloh (pre 1. roč. pedagogických škôl). 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 216 s. (spoluautori Š. Chudý, P. Mázák).

Slovenská gramatika a sloh (pre 2. ročník pedagogických škôl). 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 136 s. (spoluautori P. Baláž, J. Findra).

Učebnica slovenského jazyka pre maďarské oddelenie PI. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 228 s. — 2. vyd. Učebnica slovenského jazyka pre maďarské oddelenie Pedagogickej fakulty. 1965. 288 s. (spoluautori Š. Krištof, L. Šmelík).

O termínoch *sloh* a *štýl*. — Slovenská reč, 28, 1963, s. 101—108.

K systematike a metodike zloženého súvetia. In: Sborník Pedagogického inštitútu v Nitre. Spoločenské vedy. Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963, s. 53—70.

Vyučovanie jazyka a rozvoj myslenia. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 10, 1963/1964, s. 77—81.

O vetnej modálnosti. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 10, 1963/1964, s. 106—109.

Učiteľova starostlivosť o umelecky nadaných žiakov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 9, 1962/1963, s. 298—302.

Dupkom či dúbkom? — Slovenská reč, 28, 1963, s. 317.

1964

Slovenský jazyk pre stredné všeobecnovzdelávacie a odborné školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964. 150 s. (spoluautor E. Pauliny).

Poznámky k slovenskej syntaktickej terminológii. — Československý terminologický časopis, 3, 1964, s. 174—180.

O reprodukčných formách reči. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 11, 1964/1965, s. 111—115.

Metodické poznámky k novej učebnici Slovenský jazyk pre SVŠ a OŠ. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 11, 1964/1965, s. 83—86.

1965

Slovenská gramatika a sloh pre 3. a 4. ročník pedagogických škôl. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 184 s. (spoluautori P. Baláž, J. Findra, J. Ružička).

Metodický sprievodca k Slovenskému jazyku pre SVŠ a SOŠ. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 76 s.

K otázke tesnosti kontextu. — In: Sborník Pedagogickej fakulty v Nitre. 7. Spoločenské vedy. Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, s. 105—122.

Hrst poznámok do diskusie. — In: Jazyk a štýl modernej prózy. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 166—168.

1966

O cyklickej syntaktickej štruktúre. — Slovenská reč, 31, 1966, s. 292—300.

Učiteľ slovenského jazyka a vedeckovýskumná práca. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 12, 1965/1966, s. 177—183.

Námet na suplovanú hodinu učiteľa slovenčiny. (Zaujímavosti o stavbe jedného z našich prísloví.) — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 13, 1966/1967, s. 49—51.

1967

Štylistika pre pedagogické fakulty. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967. 106 s.

O vzťahu logických a syntaktických kategórií. — In: Sborník Pedagogickej fakulty v Nitre. 11. Spoločenské vedy (jazyk, literatúra). Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 23—35, rus. res. s. 35—38, nem. res. s. 36—37.

Kategória pádu a citový príznak. — Slovenská reč, 32, 1967, s. 165—168.

K problému klasifikácie viet. — Slovenská reč, 32, 1967, s. 356—360.

Vyučovanie slovenského jazyka na SVŠ ako príprava na vysokoškolské štúdium. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 13, 1966/1967, s. 225—230.

K učivu o slovesnom a mennom prísudku. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 13, 1966/1967, s. 218—220.

O štylistickom využívaní zámeny slovných druhov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 13, 1966/1967, s. 300—305.

Pripomienky k pojmu reprezentatívnosť spisovného jazyka a k problému kultúry jazyka v hudobných textoch. — In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 70—71.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava 1966. — In: Slovenská reč, 32, 1967, s. 371—376 (rec.).

O jazyku a štýle súčasnej prózy pre mládež. [Jazyk a umelecké dielo. Sborník z konferencie o jazyku a štýle. Red. J. Ružička et al. Bratislava 1966.] — In: Slovenská reč, 32, 1967, s. 244—248 (rec.).

1968

Niekoľko myšlienok o syntaktickej transformácii. — In: Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szeged 1968, s. 77—86, maď. res. s. 86—87.

O jednom zo vzťahov predložky *v* a predložky *na*. — Kultúra slova, 2, 1968, s. 236—237.

O význame postgraduálneho štúdia pre učiteľa slovenčiny. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 14, 1967/1968, s. 225—229.

1969

K metodike výkladu niektorých gramatických javov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 15, 1968/1969, s. 135—138.

O periférnych vetných konštrukciách. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 16, 1969/1970, s. 85—87.

Nad kompozíciou slohovej práce žiaka SVŠ. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 15, 1968/1969, s. 296—299.

Učiteľ a jeho reč. — Učiteľské noviny, 19, 1969, č. 10, s. 4. — Tamže: O gramatických chybách z analógie (č. 12, s. 4). — Niektoré lexikálne chyby (č. 13, s. 7). — O familiárnej a školskej reči (č. 15, s. 4). — O interpunkcii (č. 20, s. 5). — O interpunkcii (2) (č. 21, s. 5). — O používaní slovesného rodu (č. 23, s. 5). — O „ten-toizme“ a „substantivitíde“ (č. 25, s. 5). — O rozvíjaní slovnej zásoby (č. 25, s. 4). — Hovoríme zrozumiteľne? (č. 27, s. 4). — Slovenčina v systéme škôl (č. 36, s. 5). — Reč — jedna z lások človeka (č. 38, s. 5). — O slovách typu „lyrickosť“ (č. 40, s. 5). — O nesprávnej stavbe vety (č. 42, s. 5). — O jasnosti písomného prejavu (č. 44, s. 4). — O gramatickom slovoslede (č. 46, s. 5). — Nad slovenčinou jedného chemika (č. 49, s. 5). — O estetike jazykového prejavu (č. 50, s. 5). — [Zo silvestrovskej slovenčiny] (č. 51—52, s. 5). — O používaní niektorých spojok (č. 51—52, s. 9).

1970

Úvod do syntagmatiky. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 120 s.

Jazyková kultúra a výslovnosť. — In: Slovenčina moja. Red. J. Špánik. Bratislava, Krajský pedagogický ústav 1970, s. 125—128.

Operatívne metódy v školskej jazykovej výchove. — In: Zborník referátov a diskusných príspevkov z metodickej konferencie Pedagogickej fakulty v Nitre v septembri 1969. Red. J. Kopál. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 57—65, rus. res. s. 66, nem. res. s. 67.

Pokus o analýzu prozaického textu z hľadiska teórie znaku. (Jaroslava Blažková: Malá galéria mladšieho brata.) — In: O interpretácii umeleckého textu. 2. Red. J. Kopál — T. Zsilka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 23—36.

[Diskusné príspevky na seminári o interpretácii umeleckého textu, konanom v dňoch 13.—14. 12. 1968 v Nitre.] — In: O interpretácii umeleckého textu. 2. Red. J. Kopál — T. Zsilka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 19—20, 37, 64, 66, 111—112, 171.

O slobodnej reči. — Učiteľské noviny, 20, 1970, č. 1, s. 7. — Tamže: Úzus a norma (č. 3, s. 4). — Vyjadrovanie spoločenských vzťahov (č. 5, s. 4). — O pragmatickej stránke jazyka (č. 7, s. 7). — Trocha teórie (č. 9, s. 5; o niektorých základných jazykovedných termínoch). — Významová hodnota čiarok v texte (č. 11, s. 4). — J. A. Komenský o jazyku (č. 13, s. 5). — Vrzganie v Stummerovom kaštieli (č. 17, s. 4; o jazykových nedostatkoch v jazykových prejavoch účastníkov jedného školenia). — Nad myšlienkami učebných osnov (č. 20, s. 6). — Teória, metodika, prax (č. 22, s. 4). — Nad jedným príspevkom (č. 24, s. 4). — O logických šumoch v reči (č. 29—30, s. 4). — O slovesnom vide (č. 33—34, s. 7). — Na začiatok školského roka (č. 35, s. 5). — *Musím a mám* (č. 36, s. 5). — Genitív ustupuje i vífazi (č. 37, s. 7). — O jazykovom zápore (č. 38, s. 5). — O správnom výbere slov (č. 39, s. 5). — O vysokoškolskej slovenčine (č. 40, s. 4). — O niektorých väzbách (č. 41, s. 5). — Čo s purizmom? (č. 42, s. 4). — Veta v kontexte (č. 44, s. 4; č. 45, s. 5). — Jazyk ako obraz národa (č. 48, s. 5). — Niečo o číslovkách (č. 49, s. 5). — O bodke (č. 50, s. 5). — O slove „neúnosný“ (č. 51—52, s. 6).

1971

O niektorých synonymných slovách. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 73—75.
Ako skloňovať slovo *brojler*. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 249—250.

Za uvedomelú znalosť jazyka. — Učiteľské noviny, 21, 1971, č. 1, s. 4. — Tamže: Čo je zeugma (č. 2, s. 4). — Ešte o vykaní (č. 3, s. 4). — O „nešťastnej“ bodke (č. 7, s. 4). — Nazývame žiakov správne? (č. 8, s. 4). — O pádových väzbách (č. 9, s. 4). — Pomáhate deťom? (č. 10, s. 4). — O častici „pravdaže“ (č. 11, s. 4). — Kedy nepíšeme otáznik (č. 12, s. 4). — O používaní zámena *svoj* (č. 15, s. 4). — My (?) učiteľia (č. 16, s. 4). — Drobnosti zo školského vyjadrovania (č. 17, s. 4). — A kto ju miluje (č. 18, s. 4). — O logike „vírov“ a „výrov“ (č. 19, s. 4). — Činitele — činitelia (č. 22, s. 4). — O vyjadrovaní množstva (č. 23, s. 4). — Oslovenie v liste (č. 26, s. 4). — O „vysokom“ štýle (č. 27—28, s. 5). — Vzťah myslenia a reči (č. 31—32, s. 5; č. 33—34, s. 8; č. 35, s. 5). — O zámenách *jeho, ich* (č. 37, s. 5). — O vetnej štruktúre (č. 38, s. 4; č. 39, s. 4). — Číže — alebo (č. 41, s. 5). — Číže — a to (č. 44, s. 4). — Reč ako výchovný prostriedok (č. 48, s. 4). — O zámenných slovesách (č. 49, s. 4).

1972

O slove *naopak*. — Učiteľské noviny, 22, 1972, č. 1, s. 4. — Tamže: O homonymnej spojke *však* (č. 2, s. 4). — O slovných druhoch (1) (č. 4, s. 4). — O slovných druhoch (2) (č. 5, s. 4). — Nezabúdajme na etymológiu (č. 6, s. 4). — O metóde v syntaxi (č. 9, s. 5). — O prípone *-ný* (č. 10, s. 5). — Vzťah viet v súvetí (č. 11, s. 5). — O funkčnej úprave textu (č. 23, s. 4). — Pravopis tvaru „ďalší“ (č. 27—28, s. 4).

1973

Novoročný pozdrav slovenčinárom i neslovenčinárom. — Učiteľské noviny, 23, 1973, č. 1, s. 6. — Tamže: O jadrách a jadierkach (č. 3, s. 6). — O hľadiskách pri veciach a javoch (č. 5, s. 6). — O jednoduchých a zložených vetách (č. 7, s. 6). — Nad umierajúcimi slovami (č. 11, s. 6). — O „prevádzaní u-slovenčiny“ (č. 13, s. 6). — K predchádzajúcemu príspevku (č. 15, s. 6). — *Rok — roka — roku* (č. 17,

s. 6). — *Meradlo — mierka — miera, rozsah* (č. 19, s. 6). — O slovesno-menných spojeniach (č. 21, s. 6). — O zložených prídavných menách (č. 23, s. 10). — O vý-
raze „za účelom“ (č. 27–28, s. 6). — Čo s časticou „respektive“? (č. 31–32, s. 6).
— O slove „sociálny“ (č. 35–36, s. 6). — O všeličom, ale jednoduchom (č. 38, s. 6).
— *Možno, že...* (č. 40, s. 6). — Nenechať „na pochybách“? (č. 42, s. 6). — Aj čiarka
je niekedy dôležitá (č. 44, s. 6). — Jednotnosť do školských písomností (č. 46, s. 4).
— „Úroveň prístupu na úseku“ (č. 46, s. 6). — O štylistickej násilnosti (č. 48, s. 8).
— Pri odchádzaní roka ... (č. 50, s. 8).

1974

O väzbách predložiek „okrem“ a „mimo“. — Učiteľské noviny, 24, 1974, č. 2, s. 6. —
Tamže: To máme široké srdce a či sa odcudzujeme? (č. 4, s. 6). — *Hodnotný —
hodnotový* (č. 6, s. 6). — O pripájaní vzťažných viet (č. 8, s. 8). — *Viac — väčší*
(č. 10, s. 6). — Chráňme si výhodné slová (č. 12, s. 6). — Hlava v Pravidlách a či
logika? (č. 14, s. 6). — Čo sa nám občas nedarí (č. 16, s. 6). — Prečo Max neza-
siahol holubicu (č. 18, s. 6). — O zanedbávaných časticách (č. 20, s. 6). — Ne-
všedné „akože“ (č. 22, s. 6). — *Celkom — spolu — dovedna* (č. 24, s. 6). — *Od-
porúčať — doporučovať — napomáhať* (č. 26, s. 8). — Drobnôstky o niektorých
slovesách (č. 29–30, s. 4). — „Len čo zbytočne vymýšľajú“ (č. 33–34, s. 10). —
Okolo veľkých písmen (1) (č. 37, s. 6). — Okolo veľkých písmen (2) (č. 39, s. 6).
— O „tentovaní“ v našej reči (č. 41, s. 6). — O používaní vetných prísloviok (č. 45,
s. 6). — O jazykovej výchove pre odbornú prax (č. 47, s. 8). — Tak je to aj u nás
(č. 49, s. 6).

1975

Vetný člen a logická funkcia (1). — Učiteľské noviny, 25, 1975, č. 1, s. 6. — Tamže:
Vetný člen a logická funkcia (2) (č. 3, s. 6). — *Byť schopný a dokázať* (č. 5, s. 6).
— Všeličo o slovese „byť“ (č. 7, s. 6). — „Čoraz“ a „atď.“ (č. 9, s. 6). — O udo-
máčňovaní prevzatých slov (č. 11, s. 6). — Prestávkové všeličo (č. 13, s. 8). — Ešte
raz o „výživnosti“ (č. 15, s. 6). — O novších slovách (č. 17, s. 10). — O neurčitku
(č. 19, s. 10). — O „najťažšom“ vetnom člene (1) (č. 21, s. 10). — O „najťažšom“
vetnom člene (2) (č. 23, s. 10). — Zabúdame na kvalitu odborného textu (č. 25,
s. 6). — O logických trikoch typu „sebamenší“ (č. 27–28, s. 10). — Pomaly si ne-
budeme rozumieť (č. 39, s. 10). — Rozlúčka so slovesným vidom? (č. 41, s. 6). —
O tvorení slov (č. 43, s. 8). — O „náhmatkovom“ skúšaní (č. 45, s. 10). — Niečo
o predložkách (č. 47, s. 10). — O meštiackej reči (č. 49, s. 10).

1976

O niektorých zámenách. — Učiteľské noviny, 26, 1976, č. 1, s. 8. — Tamže: Na za-
myslenie (č. 3, s. 10). — *Úvaha — zámer — plán* (č. 7, s. 10). — Tentoraz čiarková
problematika (č. 9, s. 10). — Nad slovom „náhražka“ (č. 11, s. 8). — O starom
papieri a nevhodných pomenovaniach (č. 13, s. 8). — O jadre výpovede (č. 15, s. 8).
— O niektorých prídavných menách (č. 17, s. 10). — Ako kto píše (č. 19, s. 10). —
Prípady významových odtieňov (č. 21, s. 8). — O praktickej transformácii (č. 23,
s. 10). — O niektorých pravopisných novinkách (č. 27–28, s. 10). — *Čím kratší —
čo najkratší* (č. 29–30, s. 10). — O kontaminácii (č. 33–34, s. 14). — O zjedno-
dušovaní väzieb (č. 35, s. 10). — O písaní čísel (č. 39, s. 10). — O významových
odtieňoch (č. 41, s. 10). — O logike myšlienok (č. 43, s. 10). — *Najvyšš — nanajvyšš*
(č. 45, s. 8). — O niektorých odborných termínoch (č. 47, s. 10). — Buďme sta-
rostliví, nie úzkostliví (č. 49, s. 8).

1977

O písaní spoluhlások *l/l*. — Učiteľské noviny, 27, 1977, č. 1, s. 8. — Tamže: Niečo
zo sémantiky (č. 3, s. 10). — Genitív — pád pohodlia (č. 6, s. 10). — O zámene „sa“
v súvetí (č. 9, s. 8). — O logickej inverzii (č. 13, s. 10). — O niektorých slovesách

(č. 15, s. 10). — O generačných metamorfózach (č. 17, s. 10). — *Jedna z tých, ktoré...* (č. 19, s. 10). — O vyplňovaní školských formulárov (č. 21, s. 10). — *Keď sa vec nedomyslí...* (č. 23, s. 10). — *Písať perom, ale s malým písmenom* (č. 27, s. 10). — „Či a ako“ (č. 30, s. 6). — O mennom prísudku (č. 31, s. 6). — O niektorých slovesných väzbách (č. 33, s. 6). — O viacsovných pomenovaniach (č. 35, s. 10). — Aj tak sa píše (č. 37, s. 10). — *Zasadenie — zasadnutie* (č. 39, s. 10). — O dvoch významových rozdieloch (č. 41, s. 10). — O „náhradnosúčiastkovom“ štýle (č. 43, s. 10). — Trocha o úprimnosti štýlu (č. 45, s. 10). — O tzv. „zdrobnených“ slovách (č. 47, s. 10). — Nad spojením „zohrávať dôležitý význam“ (č. 48, s. 10).

1978

Razíť — razba. — Učiteľské noviny, 28, 1978, č. 1, s. 6. — Tamže: O rytmickosti slovenčiny (1) (č. 3, s. 6). — O rytmickosti slovenčiny (2) (č. 5, s. 6). — O rytmickosti slovenčiny (3) (č. 7, s. 6). — Ešte o zložených prídavných menách (č. 11, s. 6). — Nad kultúrou jazyka (č. 15, s. 6). — O spájaní slov v texte (č. 17, s. 6). — Z poľnohospodárskej terminológie (č. 19, s. 6). — Chúďa „poťažne“! (č. 21, s. 6). — *Alela — alel* (č. 23, s. 8). — O písaní názvov odrôd a plemien (č. 25, s. 6). — *Dvojstý* (č. 35, s. 6). — O slovách typu „kapacita“ (č. 39, s. 6). — Logicko-významové vzťahy slov (č. 41, s. 6). — O slove „poprach“ (č. 45, s. 6). — O kvantite (č. 49, s. 6).

1979

Poznámky k bankovému jazyku. 3. 1. vyd. Bratislava, Štátna banka československá, hlavný ústav pre SSR, 1979. 208 s.

O obsahovej vyváženosti vety. — Učiteľské noviny, 29, 1979, č. 1, s. 6. — Tamže: O štýloch reči (1) (č. 3, s. 6). — O štýloch reči (2) (č. 11, s. 6). — O štýloch reči (3) (č. 15, s. 6). — Básnická reč v praxi (č. 29, s. 6). — Básnická reč v opere (č. 47, s. 9). — Slovo vo vete (1) (č. 49, s. 6). — Slovo vo vete (2) (č. 51–52, s. 8).

1980

Myslenie a jazyk. — Učiteľské noviny, 30, 1980, č. 3, s. 6. — Tamže: Čiarka a kontext (1) (č. 5, s. 6). — Čiarka a kontext (2) (č. 7, s. 6). — Polovetná väzba (č. 13, s. 8). — *Čím — tým* (č. 47, s. 6).

1981

Poznámky k poľnohospodárskemu jazyku. 1. vyd. Nitra, Ústav vedecko-technických informácií pre poľnohospodárstvo, pobočka v Nitre 1981. 202 s. (spoluautor F. Uhelský).

1990

Oneskorené argumenty. Príspevok do diskusie o doplnku). — Slovenská reč, 55, 1990, s. 296–299.

Vláda národnej obete(y). — Učiteľské noviny, 40, 1990, č. 35, s. 8. — Tamže: Kaviarský štýl (č. 45, s. 8).

Redakčná činnosť

Slovenská reč, 29, 1964 — 34, 1969 (člen red. rady).

Zostavil L. Dvonč

Na šesťdesiatku Gabriela Altmanna

Univerzitný profesor v Bochume (Nemecká spolková republika) Gabriel Altmann sa tohto roku dožíva svojej šesťdesiatky. Narodil sa 24. mája 1931 v Poltári, maturoval na gymnáziu v Lučenci a vysokoškolské štúdium absolvoval v Prahe roku 1958. Študoval tam orientalistiku (indonézština — japončina) a všeobecnú jazykovedu (u prof. V. Skaličku). Pol druhu roka potom pracoval ako redaktor vo vydavateľstve Tatran a v rokoch 1960—1968 v Orientalistickom kabinete SAV v Bratislave, kde sa venoval výskumu indonézskeho jazyka a poetiky. Čoraz viac ho však priťahovali teoretické a metodologické otázky jazykovedy. G. Altmann patril už vtedy medzi prvých záujemcov o matematickú jazykovedu, stal sa jej zapáleným stúpencom a priekopníkom. Nikdy ho neopustilo hlboké presvedčenie, že tento smer výskumu, ktorý hľadá matematicky exaktné vyjadrenie zákonitostí vzťahov hierarchicky usporiadanej a mnohostrannými vnútornými i vonkajšími väzbami prepletenej štruktúry jazykového systému, prináša vedecky zdôvodnené zistenia, ktoré môžu objasniť podstatu a funkcie skúmaného systému. Jeho kandidátska práca, ktorú obhájil v Prahe v roku 1964, mala názov *Kvantitatívne štúdie z indonezistiky*.

Životný osud ho po známych augustových udalostiach roku 1968 zahnal na západ, kde mu jeho životná energia a húževnatosť pomohla prekonať nemalé ťažkosti a problémy spojené s hľadaním vlastného pracovného zaradenia. Lebo Gabriel Altmann pod svojím pracovným zaradením rozumel aj tam činnosť v oblasti kvantitatívnej lingvistiky. Spočiatku pracoval ako štipendista nadácie Alexander von Humboldt Stiftung vo Fonetickom ústave univerzity v Kolíne nad Rýnom, potom kratší čas v Ústave nemeckého jazyka v Mannheime. V roku 1970 prišiel ako hosťujúci profesor na univerzitu do Bochumu, kde prednášal a dosiaľ prednáša všeobecnú a matematickú jazykovedu. Tam sa v roku 1972 habilitoval prácou *Úvod do kvantitatívnej fonológie*. V roku 1973 sa stal riadnym univerzitným profesorom. V roku 1978 založil edíciu (Schriftenreihe) *Quantitative Linguistics*, ktorá sa stala na celom svete uznávaným orgánom daného výskumného smeru. Do konca roka 1990 vyšlo 45 zväzkov.

Na svojom pracovisku v NSR našiel profesor Altmann veľmi dobré pracovné podmienky. Našiel tam svoje pracovné zaradenie s vynikajúcim technickým vybavením, publikačnými možnosťami, so schopnými technickými a odbornými spolupracovníkmi. V prostredí umožňujúcom slobodný vedecký rozvoj a výskum, bez byrokratických riadiacich štruktúr, inšancií a orgánov, sa mohla naplno rozvinúť systematická vedeckovýskumná práca profesora G. Altmanna. Je autorom alebo spoluautorom šiestich kníh a vyše stovky pôvodných vedeckých štúdií. Je významnou a uznávanou vedeckou autoritou, často pozývaným a vítaným referentom na medzinárodných konferenciách.

V ostatných rokoch sa prof. G. Altmann usiluje vybudovať základy všeobecnej teórie textu a jazykového systému, jazyka. Pri matematickom modelovaní rozličných jazykových javov deduktívnym postupom, funkčnou analýzou sa G. Altmannovi podarilo formulovať celý rad jazykových zákonov, ktoré sú exaktným zachytením rozličných druhov závislostí v samoregulačnom jazykovom systéme. Teraz sa pod jeho vedením realizuje projekt *Jazyková synergetika*, ktorého cieľom je výskum samoregulačných procesov v slovnej zásobe. Spracúva sa materiál mnohých jazykov, medzi nimi je aj slovenčina.

V profesorovi G. Altmannovi má slovenská jazykoveda a kultúra žičlivého, nezištného a obetavého priateľa, ktorý je podľa svojich možností ochotný pomôcť vždy, keď to potrebujeme. Úprimne sa teší zo zmien, ktoré u nás nastali, a spolu s nami verí, že povedú k rozvoju slovenskej vedy i slovenského duchovného a materiálneho života.

Milý Gabo! My doma Ti pri Tvojej šesťdesiatke želáme ďalšie vedecké úspechy, dobré zdravie a spokojnosť v osobnom živote.

Za všetkých tých mnohých, ktorí Ti takéto želanie prinášajú, ho vyslovuje

J. Doruľa

Správa o výsledkoch riešenia úlohy Slovenčina v súčasnej komunikácii na PF v Banskej Bystrici

Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici sa vo vedeckovýskumnej činnosti v rokoch 1986—1990 zapojila do riešenia dvoch čiastkových úloh koordinovaných Jazykovedným ústavom L. Štúra SAV v Bratislave, ktoré boli súčasťou hlavnej úlohy štátneho plánu základného výskumu č. IX—8—8 *Jazyk ako historicko-spoločenský jav, ako prostriedok komunikácie a jeho úloha pri formovaní spoločenského vedomia*.

Čiastkovú úlohu *Slovenčina v súčasnej komunikácii*, ktorú koordinovala K. Buzássyová, riešilo na katedre 5 členov: J. Findra, J. Klincková, V. Patráš, P. Odaloš, A. Škapincová. Riešiteľský kolektív sa sformoval najmä v priebehu posledných troch rokov, a tak dosiahnuté výsledky treba hodnotiť aj z tohto časového aspektu. Vedeckovýskumnú prácu na katedre koordinoval J. Findra. Konkrétnymi výsledkami tohto riešiteľského kolektívu sú dve kandidátske dizertačné práce (jedna bola obhájená v roku 1988 — J. Klincková, autor druhej — V. Patráš — je po úspešnej internej obhajobe), 1 monografia, 4 učebnice, 18 štúdií, 10 referátov na vedeckých konferenciách, 4 odborné články a 20 vedecko-popularizačných článkov.

J. Findra pracoval na dvoch úlohách. Prvá z nich sa nazýva *Expresívne syntaktické konštrukcie*, ktorej výsledok predstavuje časť textu do Syntaxe slovenského jazyka. Osobitné syntaktické konštrukcie analyzuje ako prostriedky na členenie a hierarchizáciu propozičného obsahu a ako prostriedky na posilnenie pragmatického aspektu výpovede a textu. Vo výskume štýlém pokračoval J. Findra v rámci úlohy *Dynamika štýlovej a stylistickej diferenciácie štýlém*. Štýlém pokladá za základné textotvorné prostriedky, a to najmä vzhľadom na ich invariantnú hodnotu v systéme a variantné hodnoty v konkrétnych textoch.

Výstupy riešenia obidvoch úloh publikoval J. Findra v jednej monografii, v 4 učebniciach, v 15 štúdiách v časopise *Slovenská reč* a *Slovenský jazyk a literatúra* v škole a predniesol na viacerých vedeckých konferenciách (7).

J. Klincková riešila výskumnú úlohu *Ústna komunikácia v odbornej sfére so zameraním na charakteristiku lexikálnych prostriedkov v medicínskej komunikácii*. Autorke išlo o to, aby výskumným materiálom zistila a potvrdila, že aj v odbornej komunikačnej sfére dochádza k interferencii jazyko-

vých prostriedkov a že tento jav je odrazom súčasných dynamických tendencií v jazyku. Pri charakterizovaní medicínskej lexiky vychádzala zo vzťahu medzi spisovnými a nespisovnými lexikálnymi prostriedkami a ich frekvenciou v ústnej komunikácii v klinickej medicíne. Akceptujúc špecifické znaky sledovanej odbornej sféry, autorka vyčlenila päť typov komunikačných situácií, pre ktoré sú charakteristické sociálne a profesionálne diferencované skupiny komunikantov a používanie spisovných a nespisovných lexikálnych prostriedkov. Spisovnosť — nespisovnosť lexiky bezprostredne korešponduje s umiestnením komunikátu na osi oficiálnosť — neoficiálnosť/polooficiálnosť. Výskum J. Klinckovej dokázal, že v odbornej sfére sa okrem odborných termínov a spisovných pomenovaní v istých komunikačných situáciách využívajú špecifické lexikálne vrstvy, a to profesionalizmy a slangizmy.

Na základe analýzy materiálu a podľa funkčného (štylistického), komunikačného a jazykového (nominačného) hľadiska autorka vyčleňuje dve špecifické vrstvy: profesionalizmy a slangizmy. Za profesionalizmy pokladá pomenovania, ktoré sa tvoria so zámerom ekonomického vyjadrovania a využívajú sa v bežnom dorozumievacom styku v rôznych sociálnych prostrediach. Slangizmy (slangové pomenovania) chápe ako výrazové prostriedky majúce uplatnenie v neoficiálnej a súkromnej komunikačnej sfére. Treba ich hodnotiť ako prejav tvorivého prístupu používateľa k jazyku.

V práci sa podčiarkuje aj didaktický aspekt, pretože v školskej praxi sa za dôležité pokladá upevňovanie názoru o existencii viacerých vrstiev v komunikácii.

V. Patráš bol riešiteľom úlohy *Hovorená podoba slovenčiny v Banskej Bystrici*. Materiál získaný výskumom spontánnej, každodennej, bezprostrednej dialogickej komunikácie v (polo)oficiálnych a neoficiálnych komunikačných situáciách dokazuje, že dorozumievacie médium v mestskej komunite nemožno považovať za presne štruktúrovaný, jednoznačne vymedzený a homogénny útvar.

Autor vymedzuje súbor dorozumievacích prostriedkov, ktoré v komunikácii využívajú príslušníci vnútorne členenej mestskej sociéty v mestskom komunikačnom aglomeráte. Dochádza k názoru, že hovorená podoba slovenčiny v meste (HPSM) čerpá z rozličných vrstiev národného jazyka. Status HPSM profiluje zväzkom opozitných vlastností charakteristických pre ústne dorozumievanie, za ktoré pokladá ústnosť (hovorenosť) — písomnosť, oficiálnosť — neoficiálnosť a polaritu spisovný jazyk — nespisovné útvary národného jazyka. Za dôležité sociolingvistické kritériá považuje vekovo-generačné kritérium, vzdelanostný faktor, regionálny pôvod a sociálnu profesiovú orientáciu hovoriacich. Dominujúcim komunikatívnym aspektom je téma komunikácie.

V. Patráš pri komunikácii predpokladá existenciu dvoch interiorizovaných systémov, medzi ktorými nedôjde k absolútnej zhode. Komunikačný systém potom vytvára predpoklady na vznik (sociolingvistickej) normy, ktorá v HPSM osciluje medzi divergentnou a konvergentnou líniou v každodennom dorozumívaní. Jazykovú normu HPSM chápe autor ako normu konštitujúcu sa z niekoľkých noriem a pri istom stupni abstrakcie a zovšeobecnenia pripúšťa možnosť každú normu (relatívne) pričleniť príslušníkom istej skupiny hovoriacich, ktorých spája rovnaké vekové spektrum.

Výsledky analýzy V. Patráša ukázali, že bežnú spontánnu komunikáciu v meste stále ovplyvňujú dva rozhodujúce systémy: (neoficiálny, nezáväzný)

tradičný dialekt a (najmä v stredoslovenskom regióne) relevantná expanzívna spisovná varieta. Z napätia medzi nimi vzniká pružne stabilná norma HPSM, ktorá sa takto manifestuje na priesečníku dvoch noriem — oficiálnej a neoficiálnej. Systém opozícií vplýva na relatívnu uvoľnenosť a vágnosť tretej — stredovej normy. Táto neurčitosť umožňuje využívať aj prvky a zložky iných variet, nielen dvoch krajných množín. Na platforme silnej centrálnej normy dochádza k stretu komunikačných zámerov, cieľov a tendencií so skupinovými a individuálnymi charakteristikami komunikantov.

Pri hodnotení výsledkov výskumu V. Patráš naznačuje existenciu štyroch vyhranenejších mestských komunikačných areálov: 1. veľkomestského (bratislavský, čiast. košický), 2. západoslovenského, 3. centrálneho (stredoslovenského), 4. východoslovenského.

P. Odaloš pracoval na téme *Nespisovné útvary v komunikácii*. Výsledkom jeho doterajšej výskumnej práce je štúdiá *Basketbalový slang na Slovensku*, v ktorej vymedzuje pojem basketbalový slang a analyzuje slovnú zásobu tohto slangu. Jeho zovšeobecnenia vychádzajú z reprezentatívneho výberu 191 lexikálnych jednotiek. V štúdiu sa zameriaval najmä na zisťovanie slovotvorných postupov lexikálnych jednotiek a na zachytenie ich frekvencie v komunikácii. Problematikou slangových pomenovaní, a to guľkárskeho slangom sa zaoberá v popularizačnom článku *Hrajme sa s guľkami*, v ktorom predstavuje slangové pomenovania z celého územia Slovenska.

Teoreticko-metodický charakter má komunikát P. Odaloša *Sociolekty v ruštine a slovenčine* (spoluautorka E. Kudrjavcevová), v ktorom sa porovnáva terminológia sociolektov (slang, žargón, argot) vo vysokoškolských učebniciach ruštiny a slovenčiny. V príspevku sa konštatuje jednotnosť terminológie sociolektov v slovenčine a prekrývanie ich obsahov v ruštine a odôvodňuje tento stav. Autor poukazuje na potrebu rešpektovať v každom jazyku v procese utvárania jazykových subsystémov vlastný synchronný a diachrónny aspekt.

V štúdiu *Argot v súčasnej jazykovej situácii na Slovensku* vysvetľuje P. Odaloš základné podmienky vzniku argotu a vymedzuje argot asociálov.

A. Škapincová pracovala na téme *Jazyk a štýl prostriedkov masovej informácie v Stredoslovenskom kraji*. Na základe doterajšej analýzy materiálu (rozhlasové nahrávky, záznamy zo zhromaždení, diskusné štúdiá, periodicky vydávaná tlač) autorka za dôležité východiská pri riešení úlohy, v ktorej bude pokračovať aj v nasledujúcom období, pokladá: 1. charakter komunikačnej situácie a cieľ komunikácie, ktoré podmieňujú funkčné uplatnenie jazykových prvkov v publicistike, 2. obmedzenú mieru spontánnosti v nepripravených dialogických prejavoch, 3. závislosť jazykového správania sa komunikantov od dĺžky trvania diskusie, 4. vydávanie nových periodík, ktoré spôsobujú zmenu „jazykovej tváre“ novín. To sa prejavuje zvýšenou aktivizáciou prvkov z hovorenej podoby slovenčiny, expanziou profesionalizmov a slangizmov, neologizmov, bohemizmov, zvýšeným výskytom pragmatických prvkov, 5. rozšírenie počtu prispievateľov a ich vplyv na variantnosť publicistických žánrov.

A. Škapincová predpokladá, že spoločenské zmeny súvisiace s novým územným delením môžu vyvolať zmeny nielen v jazykovej situácii vo všeobecnosti, ale aj v jazyku masmédií (posilnenie pozície mestskej reči, regionálne vysielania, privatizácia a komercializácia rozhlasových a televíznych staníc a pod.).

Čiastkové výsledky boli publikované v 11 článkoch.

Do druhej čiastkovej úlohy *Dejiny spisovnej slovenčiny a onomastika*, kto-

rej koordinátorom bol M. Majtán, boli zapojení riešitelia: J. Matejčík, P. Rohárik, O. Nemčoková.

Záverečná oponentúra obidvoch čiastkových úloh sa konala dňa 30. 10. 1990 na Katedre slovenského jazyka a literatúry v Banskej Bystrici. Oponentmi boli J. Horecký a E. Geletová.

J. Klincková

Účastník hladovky — hladujúci — hladovkár. — Počas vyostreného sporu o uzákonenie slovenčiny ako úradného jazyka na Slovensku sme s dennej tlače zaznamenali takéto pomenovania osôb, ktoré sa rozhodli držať protestnú hladovku: *Naše kroky viedli medzi účastníkovi hladovky.* (Slovenský denník, 27. 10. 1990, s. 1) — *Rady hladujúcich sa rozšírili.* (Národná obroda, 30. 10. 1990, s. 2) — *Ani nemilosrdný lejak neodradil hladovkára pred budovou SNR od svojho (!) rozhodnutia.* (Smena, 29. 10. 1990, s. 2)

Na označenie spomenutých osôb sa dosiaľ zaužívalo dvojslovné pomenovanie *účastník hladovky*. Toto pomenovanie má analógiu v slovných spojeniach *účastník manifestácie, účastník seminára, účastník stretnutia* a pod. Ide o spisovné vyjadrenie lexikálneho významu, kde báza (*účastník*) a príznak (*hladovka*) sú rozložené do dvoch slov. Pri takýchto spojeniach je tendencia utvárať jednoslovné ekvivalenty: *účastník demonštrácie — demonstrant, účastník rekreácie — rekreant* a pod.

Jednoslovný výraz *hladujúci* je substantivizované činné prídavné slovo, ktoré je utvorené od slovesa *hladovať* a jeho primárny význam možno odvodiť od tohto základového slova. Sloveso *hladovať* sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka vykladá ako „trpieť hladom, dlhší čas nejesť“. Nejde teda ani tak o činnosť, ako skôr o stav, v ktorom sa jeho nositeľ ocitá dobrovoľne (hovoríme napr. o hladujúcich v rozvojových krajinách). Pri použití výrazu *hladujúci* v sekundárnom význame sa hladovanie chápe ako istý druh aktivity. Z hľadiska viacvýznamovosti tohto slova je posunutie významu založené na protikladných sémantických príznakoch dobrovoľný — dobrovoľný, resp. pasívny — aktívny. Na rozlíšenie týchto dvoch významov je potom potrebný kontext, z ktorého by vyplynulo bližšie určenie daného javu (*hladujúci pred budovou SNR — hladujúci v Etiópii*). Kým slovné spojenie *účastník hladovky* je nociónálne, výraz *hladujúci* (kto drží protestnú hladovku) sa na pozadí primárneho významu pociťuje do istej miery ako príznakový a môže sa v ňom aj zreteľnejšie odraziť autorov postoj.

Slovo *hladovkár* je neologizmus, ktorý sa neuvádza ani v Slovníku slovenského jazyka, ani v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Je utvorené od podstatného mena *hladovka* príponou *-ár* a možno ho zaradiť do skupiny názvov osôb, ktoré sa zaoberajú abstraktnou vecou označenou základným podstatným menom, napr. *novinár, návrhár, vývojár*, pričom nemusí ísť vždy iba o označenie profesie: *stávkár* (kto uzatvára stávky), *krížovkár* (kto lúšti alebo zostavuje krížovky) a pod. Slovo *hladovkár* (kto drží protestnú hladovku) je teda významovo priezračné, utvorené pravidelne bežným slovotvorným postupom. V porovnaní so substantivizovaným činným prídavným slovom *hladujúci* má jednoznačný význam i bez kontextu. Možno ho pokladať za náležitý jednoslovný ekvivalent dosiaľ zaužívaného spojenia *účastník hladovky*.

L. Kralčák

HUMAN AFFAIRS

je nový časopis, ktorý zaplní doterajšiu medzeru v ponuke časopisov vedeckého charakteru v oblasti spoločenských vied. Ide o humanisticky a multidisciplinárne, resp. transdisciplinárne orientovaný časopis určený čitateľom u nás i v zahraničí. Časopis bude pokrývať rozsiahle spektrum spoločenských vied, aj vo vzťahu k umeniam a k prírodným vedám. Popritom bude prihliadať na špecifikum Slovenska, na jeho postavenie v strednej Európe a v Európe vôbec.

Human Affairs bude vychádzať dva razy do roka v anglickom jazyku: rozsah bude 96 tlačенých strán. Popri článkoch bude časopis prinášať aj informácie v podobe recenzií a správ o najvýznamnejších vedeckých publikáciách a podujatiach týkajúcich sa spomínaného tematického okruhu.

Témy, o ktorých sa bude hovoriť v prvých číslach časopisu, budú pestré: kreativita a ideológia, humanizmus v histórii, filozofia jazyka, poslanie prekladu v rozvoji kultúry a spoločnosti, kultúrny konflikt, tradícia a súčasnosť, problémy stredoeurópskeho regiónu, etika a politika, bilingvizmus.

Predpokladaná cena jedného výtlačku je 37.- Kčs. Časopis bude rozširovať PNS a VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

OBJEDNÁVKA

Objednávam časopis HUMAN AFFAIRS

Meno/inštitúcia

Adresa

Podpis/pečiatka Dátum

VEDA, vydavateľstvo SAV, Klemensova 19, 814 30 Bratislava

SLOVENSKÁ REC, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Stúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 56, 1991, číslo 3. Technická redaktorka J. Jankovičová.
Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 102,—; jednotlivé číslo Kčs 17,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, nám. Slobody 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, št. p., Martin.

Distributed by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D — 8000 München, Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991
Kčs 17,—